

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ

Αίτια και κοινωνικά χαρακτηριστικά της συμμετοχής των Ελλήνων δασκάλων στα γεγονότα της περιόδου 1940-1949. Αλβανικό Μέτωπο, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Καλλώνης Σταύρος

Δεκέμβρης 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	3 - 6
1. Οι δάσκαλοι/ες στο Αλβανικό μέτωπο, την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο.	7 - 18
2. Ταξική προσέγγιση των δασκάλων με βάση τα κοινωνικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά.	18 - 22
3. Σπουδές, επιμόρφωση, παιδαγωγικές αρχές στην εξελικτική-επαγγελματική πορεία των δασκάλων στο τέλος του 19 ^{ου} αιώνα, μέχρι το 1940.	23 - 24
4. Πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις και η επίδραση στην εκπαίδευση και την εργασία των δασκάλων από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως το 1922.	25 - 38
4.1. Από τη διδασκαλική αδελφότητα στην ίδρυση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας.	25- 27
4.2 Η ίδρυση του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου το 1872-1873.	27 - 29
4.3 Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Δημοδιδασκάλων. ...	29 - 38
5. Στο δρόμο προς την ενοποίηση του κλάδου.	38 - 41
5.1 Από τον Σύνδεσμο Ελλήνων Δημοδιδασκάλων στην Πανελλήνια Ένωση δασκάλων.	41 - 62
5.2 Η μισθολογική κατάσταση των δασκάλων από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το ΦΕΚ 69/20/3/1920.	62 - 66
6. Κοινωνική καταγωγή και γεωγραφική προέλευση.	66 - 73
6.1 Κοινωνική καταγωγή.	66 - 70
6.2 Γεωγραφική προέλευση.	70 - 73
7. Από την πρόωμη συνδικαλιστική παρουσία, στην ενηλικίωση.....	73 - 76
8. Από την ίδρυση της ΔΟΕ, μέχρι το 1936 Η κοινωνία.	76 - 97
9. Το περιοδικό Ερμής.	97 - 98
10. Οι πολιτικές αποκρυσταλλώσεις στον κλάδο.	98 -102
11. Το γλωσσικό ζήτημα και οι πολιτικές σηματοδοτήσεις του.....	102-106
12. Η αριστερή παράταξη των δασκάλων.	106-109
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΧΕΙΑ – ΠΗΓΕΣ.....	110- 119.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία αυτή θέλει να ερευνήσει τα αίτια και τους λόγους της αντιστασιακής παρουσίας του κλάδου των δασκάλων/ισσών στους εθνικούς και κοινωνικούς αγώνες της δεκαετίας του 1940, μελετώντας τα κοινωνικά χαρακτηριστικά στα πλαίσια μιας ερευνητικής τεκμηρίωσης στηριζόμενη σε επιστημονικούς κανόνες.

Η επιγραμματική παράθεση των παρακάτω απόψεων και γεγονότων στοχεύει στο να αναδείξει, ότι η συμμετοχή του «αγωνιστή δάσκαλου/ας» στο μέτωπο της Αλβανίας, την Εθνική Αντίσταση και τον Εμφύλιο, είναι αποτέλεσμα της ριζοσπαστικοποίησης του κλάδου, των ιδεολογικών τους αντιλήψεων, που συνδέονται με τον εργασιακό χώρο και τις γενικότερες πολιτικές συνθήκες, την ταξική τους προέλευσης και της συνειδητότητας αυτής, της κοινωνικής ζύμωσης που συντελείται, αφού συμμετέχουν έντονα στην καθημερινότητα της κοινωνίας.

Η φασιστική επίθεση του 1940, η κατοχή και η αντίσταση έχει ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση των κοινωνικών ωριμάνσεων του κλάδου.

Ο δάσκαλος/α με τη γενικότερη χρήση του όρου αποτέλεσε και αποτελεί τον «εργάτη της γνώσης» της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Στην εργασία τους, στηρίχτηκε μέρος των οραμάτων των κοινωνιών, ίσως και με κάποια υπερβολή ως προς τις προσδοκίες τους, ενώ ταυτόχρονα είναι αυτοί που κλήθηκαν να υλοποιήσουν τις κυρίαρχες εκπαιδευτικές πολιτικές, αναπαράγοντας τις κοινωνικές δομές και την κυρίαρχη ιδεολογία της εκάστοτε εποχής. Η εκπαίδευση, άλλωστε, αποτελεί πολιτική πράξη και διαδικασία, αναπαράγει κοινωνικές ιεραρχήσεις, έχει ταξικά χαρακτηριστικά, στοχεύει σε ειδικεύσεις στην παραγωγή και την οικονομία.¹

---

1. Τζάνη Μαρία, Παμουκτσόγλου Τασία, *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίατον*, Αθήνα, 1998.

Με την πάροδο του χρόνου ο όρος «δάσκαλος/α» τείνει να σημαίνει αποκλειστικά τον εκπαιδευτικό της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, μια και στις άλλες εκπαιδευτικές βαθμίδες (Β/θμια, Γ/θμια) έγιναν για διάφορους λόγους (επίπεδο και διάρκεια σπουδών, κοινωνική θέση, συντεχνιακές λογικές, οικονομική διαφοροποίηση), διαφορετικές λεκτικές προσεγγίσεις, διαμορφώνοντας τους όρους «καθηγητής», «καθηγητής πανεπιστημίου», «πανεπιστημιακός», που όμως ως κοινό παρονομαστή είχαν τη διδασκαλία, την έρευνα και τη μετάδοση γνώσεων με τη γενικότερη έννοια.

Η αναφορά μου λοιπόν στον όρο «δάσκαλος/α» σημαίνει κυρίως τον/την εκπαιδευτικό της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, δίχως να μειώνει την προσφορά των άλλων εκπαιδευτικών, περιορίζοντας την στα επαγγελματικά χαρακτηριστικά αυτής της εργασιακής ομάδας.

Σήμερα αποτελεί κοινή ιστορική παραδοχή, ότι για μια σειρά αντικειμενικούς λόγους ο δάσκαλος/α (κοινωνική θέση και προέλευση, επίπεδο σπουδών, άμεση κοινωνική σχέση με τα φτωχά λαϊκά στρώματα της κοινωνίας κ.ά), έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στη γενικότερη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης και κατά περιόδους υπήρξε οραματιστής και προπαγανδιστής των πιο ριζοσπαστικών ιδεών, όπως η υπεράσπιση της δημοτικής γλώσσας, η υπεράσπιση της λαϊκής παιδείας, ενώ στάθηκε πρωτοπόρος στους αγώνες για ελευθερία και δημοκρατία, φτάνοντας στην δυναμικά ενεργή συμμετοχή του στο αλβανικό μέτωπο, τη δημιουργία της Εθνικής Αντίστασης και συμμετέχοντας τέλος στον Ελληνικό Εμφύλιο.

Στην προσπάθεια να ιχνηλατήσουμε τη διαδρομή αυτής της εργασιακής πληθυσμιακής ομάδας ανθρώπων, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο βρέθηκαν.

Η περίοδος μετά την μικρασιατική καταστροφή και μέχρι το 1940 προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική τους διαδρομή, καθιστώντας τους μέτοχους των μεγάλων ιδεών και γεγονότων. Η χώρα βρίσκεται κάτω από την επίδραση της εθνικής ήττας, η εδαφική ολοκλήρωση δεν

πραγματοποιείται, οι κοινωνικές συνθήκες επιδεινώνονται, οι ταξικές ανισότητες αυξάνονται και η αστάθεια κυριαρχεί στο πολιτικό σύστημα.

Η δεκαετία που ακολουθεί είναι μια περίοδος που η κυβέρνηση Βενιζέλου (1928 – 1932) με τα μέτρα που λαμβάνει για την αντιμετώπιση της κρίσης και στη συνέχεια της πτώχευσης, αδυνατεί να απαντήσει στα κοινωνικά προβλήματα που οξύνονται, αφού αυτά πλήττουν κυρίως τα αγροτικά, εργατικά και μεσοαστικά στρώματα. Οι αντιδράσεις είναι μεγάλες και η εκλογική βάση του Βενιζέλου συρρικνώνεται.

Στην πολιτική ζωή η «κοινωνική πειθάρχηση» με βάση το «Ιδιώνυμο» κυριαρχεί. Για τους δασκάλους οι συνθήκες διαβίωσης επιδεινώνονται, και κινητοποιούνται δυναμικά μέσα από το εργατικό κίνημα με μπροστάρη την Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας (ΔΟΕ). Είναι τότε που θα ακουστεί και η περίφημη δήλωση του Γ. Παπανδρέου ότι «οι δάσκαλοι μπορούν να κρατούν τις ιδέες τους, όχι όμως και τη θέση τους» .

Κορυφαία στιγμή για τους δασκάλους θα αποτελέσει η ίδρυση των έξι Παιδαγωγικών Ακαδημιών με το νόμο 5802/1933 διετούς φοίτησης με εξετάσεις, για να αυξηθούν σε επτά το 1934 (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Αλεξανδρούπολη, Ηράκλειο, Λαμία, Τρίπολη), δίνοντας έτσι τέλος σε μια πανσπερμία διδασκαλείων και κατηγοριών δασκάλων.

Ο θεσμός αυτός, από τους μακροβιότερους στην εκπαίδευση θα διαρκέσει 60 ολόκληρα χρόνια μέχρι την ίδρυση των Παιδαγωγικών Τμημάτων το 1984, τα οποία αποτελούν κατάκτηση του συνδικαλιστικού τους κινήματος, αφού στις διεκδικήσεις τους η αναβάθμιση των σπουδών στα επίπεδα της Β/θμιας εκπαίδευσης και η μισθολογική εξομοίωση κυριαρχούν, από τη δεκαετία του 1950.

Θα ακολουθήσουν μια σειρά από πυκνά ιστορικά γεγονότα (κυβέρνηση Τσαλδάρη, αποτυχημένο κίνημα Πλαστήρα, κυβέρνηση Κονδύλη, επιστροφή βασιλιά Γεώργιου, σύμφωνο Σοφούλη - Σκλάβαινα),

που θα καταλήξουν στην επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου από τον Ι. Μεταξά με την δικαιολογία του κομμουνιστικού κινδύνου. Οι δάσκαλοι θα βρεθούν αντιμέτωποι με ένα ευρύ κύμα διώξεων, αφού αμέσως και με συνοπτικές διαδικασίες, απολύονται πάνω από 500.

Τέλος να αναφέρουμε, ότι εκτός από τη διαμάχη για το δημοτικισμό που σημάδεψε το Μεσοπόλεμο, καθοριστικό ρόλο θα παίξουν οι σχετικά νέες κοινωνικά ιδέες που έφερε η Οκτωβριανή Επανάσταση στην πολιτική ζωή, η ίδρυση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας το 1922 και της Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης το 1924, στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συνδικαλιστικού κινήματος.

Ενδεικτικό του ιδεολογικού και πολιτικού συνδικαλιστικού προσανατολισμού μιας μεγάλης μερίδας των δασκάλων, αποτελεί το πλαίσιο που θέτει το 12^ο Συνέδριο της Δ.Ο.Ε. το 1929 μέσα από τις γραμμές του Διδασκαλικού Βήματος λέγοντας : «Σ' όλα τα μέρη της γης η κοινωνία έχει ταξική μορφή. Η άνιση κατανομή των υλικών αγαθών, έχει ως συνέπεια το χωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις, που τόσο περισσότερο οργανώνεται, όσο το άτομο αυτοκαθοριζόμενα, αποκτούν ταξική συνείδηση ... . Είναι λοιπόν η θέση τους μέσα στην τάξη που περιλαμβάνει τους εργάτες του χεριού και τους εργάτες του πνεύματος ... .».

Οι μισθοί πείνας, η βία της πολιτικής εξουσίας, που ασκείται στο εργασιακό περιβάλλον μέσα από το σύστημα των προσλήψεων, των μεταθέσεων, τον επιθεωρητισμό, η επίδραση των σοσιαλιστικών ιδεών, θα τους ριζοσπαστικοποιήσουν ακόμη περισσότερο ως εργασιακή ομάδα στο συνδικαλιστικό κίνημα των δημοσίων υπαλλήλων της περιόδου.

1. Οι δάσκαλοι/ες στο Αλβανικό μέτωπο, την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο.

Η 28^η Οκτώβρη του 1940 αποτελεί την έναρξη μιας σειράς γεγονότων που θα επηρεάσουν την ελληνική κοινωνία, μεταφέροντας το πολιτικό φορτίο των γεγονότων αυτών για πολλές δεκαετίες αργότερα. Είναι η έναρξη της δοκιμασίας όλου του κοινωνικού γίνεσθαι στις συνθήκες που ο πόλεμος θα επιβάλει. Συνεπώς η συνέχεια των γεγονότων από το Αλβανικό Μέτωπο, στην Κατοχή και την ανάπτυξη της Εθνικής Αντίστασης, αποτελεί την ερμηνευτική βάση για τις πυκνές πολιτικές διεργασίες και τα γεγονότα που συντελούνται αμέσως μετά την απελευθέρωση.

Μέρος της δυναμικής της κοινωνίας που αναπτύσσεται με τη συμμετοχή της στα γεγονότα της περιόδου, βρίσκεται βέβαια στους αγώνες και τις συνθήκες που βίωσε στην περίοδο του μεσοπολέμου. Σε αυτή την κοινωνία δρουν και παθαίνουν και οι δάσκαλοι.

Η έναρξη του πολέμου τους βρίσκει, να υπερασπίζονται τις κατακτήσεις τους κατά το Μεσοπόλεμο, πολλές από τις οποίες είχε ανατρέψει βέβαια η δικτατορία του Μεταξά. Τώρα οι κατακτήσεις επανέρχονται ως οράματα μέσα από το ιδεολογικό και πολιτικό φορτίο που κουβαλούν.

Οι δάσκαλοι ήταν εργαζόμενοι που συμμετείχαν από την καθημερινή διαχείριση των προβλημάτων και την επίλυσή τους, με τα μέσα που διαθέτανε ή κυρίως εφευρίσκανε, όπως για τη θέρμανση (οι μαθητές φέρνανε ένα ξύλο για τη σόμπα), την υγιεινή των σχολείων, (καθημερινή καθαριότητα με σαπούνια που κατασκεύαζαν σε σχολεία), την οικονομία στα κάθε είδους αναλώσιμα, μέχρι τις διεκδικήσεις για τη βελτίωση της ζωής τους μέσα κι έξω από την τάξη.

Η έναρξη του πολέμου βρίσκει τους δασκάλους να ακολουθούν τις επιστρατευτικές εντολές μαζί με όλους που καλούνται στο μέτωπο, «με το

χαμόγελο στα χείλη». Η παρουσία τους είναι έντονη στη διάρθρωση του μετώπου, συμμετέχοντας στην αμυντική προσπάθεια του ελληνικού στρατού. Τα σχολεία ήδη έχουν αναστείλει τη λειτουργία τους, αφού λειτούργησαν μόνο 3 μήνες το '40 και 20 μέρες το '41 - '42.²

Με την ολοκλήρωση της επιστράτευσης αλλάζει η αριθμητική σχέση μεταξύ μονίμων και εφέδρων στο στράτευμα. Για την κοινωνική σύνθεση των εφέδρων ο Γ. Μαργαρίτης θα γράψει: « ... Ετούτη η παράξενη δημοκρατία της πρώτης γραμμής στηριζόταν στις πνευματικές ιεραρχίες της ειρήνης. Οι διμοιρίτες, οι λοχίες, οι ανθυπολοχαγοί, πολλοί από τους υπολοχαγούς και ενίοτε οι λοχαγοί διοικητές των λόχων ήσαν κυρίως έφεδροι εξ εφέδρων. Στην πολιτική τους ζωή ήσαν οι «μορφωμένοι» των τοπικών κοινωνιών: δάσκαλοι, νεαροί δικηγόροι, δημόσιοι υπάλληλοι, υπάλληλοι τραπεζών, γεωπόνοι, τεχνικοί, ό,τι τέλος πάντων υπήρχε ως εγγράμματη «ελίτ» στην τοπική κοινωνία...».³

Πλήθος μαρτυριών, κυρίως αυτοβιογραφικών, αναφέρονται στη συμμετοχή των δασκάλων στα γεγονότα. Αναφορές όπως αυτές στο περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης», και σε άρθρο του Κ.Θ Περαιού⁴ «Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση», είναι χαρακτηριστικές. Στο περιοδικό ο Βασίλης Παπανικολάου, δάσκαλος από το Κρίκελο της Ευρυτανίας, δίνει το στίγμα του δασκάλου του Μεσοπολέμου ως προς ένα μέρος των ιδεολογικών προσανατολισμών που ο κλάδος υπηρετούσε. Γράφει λοιπόν από το Αλβανικό μέτωπο: «... Υπηρετώντας στο σχολείο όλοι αγωνιζόμασταν για να καλυτερέψουμε τη θέση του δασκάλου για να ανυψώσουμε τη λαϊκή παιδεία. Η 4^η Αυγούστου σταμάτησε αυτή την προσπάθεια. Το φασισμό πρώτα κάπως θεωρητικά τον πολεμούσαμε. Τα τελευταία χρόνια τον γνωρίσαμε στην πράξη. Οι φασίστες στη χώρα μας

---

²Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η Ελληνική Τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1981, σελ. 48.

³Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία Θυελλωδών ανέμων... Ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, εκδ. Βιβλιόραμα Αθήνα 2009, σελ. 141.

⁴Περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης» Αντίσταση. (προσωπικό αρχείο).

φίμωσαν, μας οδήγησαν ανέτοιμους στον πόλεμο, που μας κήρυξαν οι άλλοι φασίστες του Μουσολίνι... . Τώρα πολεμούμε για να διατηρήσουμε την ανεξαρτησία μας. Πολεμούμε ενάντια σε κάθε φασισμό, πρέπει να τον εξαφανίσουμε από το πρόσωπο της γής...». Στο ίδιο περιοδικό λίγο παρακάτω, ένας άλλος δάσκαλος, ο Αντώνης Κατσιμάνης, ανάπηρος, συνταξιούχος, τον Ιούνιο του 1944 (υπηρετούσε πριν στην Κηφισιά, τον εκτέλεσαν τον Αύγουστο του 1944 οι Γερμανοί στην Σπερχειάδα) έγραφε σε γράμμα του: «... Όσοι είχαν πρωτοστατήσει στη συνδικαλιστική κίνηση των εκπαιδευτικών, πιστεύω να νιώθουν τώρα κάποια ικανοποίηση. Δάσκαλοι, καθηγητές κινούν όλες τις τοπικές οργανώσεις του λαού στο σκληρό πόλεμο κατά των ξένων κατακτητών. Εκπαιδευτικοί εμψυχώνουν το λαό να πολεμάει για τη λευτεριά του... Πρώτα λίγοι, πολύ λίγοι αγωνιζόμαστε για μια καλύτερη αυριανή μέρα. Τώρα γίναμε πολλοί... », δείχνοντας επιγραμματικά τους λόγους που συμμετέχουν οι δάσκαλοι στους αγώνες τις περιόδου.

Με την κατάρρευση του μετώπου στα βόρεια σύνορα, η ελληνική κοινωνία μπαίνει στην περίοδο της κατοχής. Οι δύσκολες συνθήκες επιβίωσης αποτελούν το κύριο χαρακτηριστικό. Αυτή τη φορά οι άνθρωποι με περισσότερη όμως ένταση, ξαναπροσπαθούν να λύσουν ζητήματα που αφορούν την ίδια τους την ύπαρξη. Η πείνα, οι καταστροφές, ο φόβος, ο θάνατος, θα στρέψουν την κοινωνία σε μορφές συλλογικής διαχείρισης και αυτοοργάνωσης της καθημερινότητας. Είναι αυτές οι συνθήκες που θα γεννήσουν την Εθνική Αντίσταση. Οι δάσκαλοι θα συμμετέχουν και θα πρωτοστατούν σε πολλές περιπτώσεις σε όλες τις διαδικασίες της αντίστασης. Ηγέτες στρατιωτικών σχηματισμών, υπεύθυνοι στα συσσίτια, παρόντες σε θεσμούς της λαϊκής αυτοδίοικησης, κάνουν εμφανή την παρουσία τους.

Η ΕΠΟΝ, το ΕΑΜ, ο ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ, η ΕΚΚΑ και ένα πλήθος άλλων μικρότερων και τοπικού επιπέδου οργανώσεις που αποτελούν την

ουσιαστική μορφή εξουσίας στις σκληρές συνθήκες της κατοχής και της αντίστασης, στελεχώνονται από τους δασκάλους.

Στην κατάσταση αυτή οι δάσκαλοι, αλλά και οι δημόσιοι υπάλληλοι γενικότερα, θα αποτελέσουν πάλι τη ραχοκοκαλιά των προσπαθειών διαχείρισης και επίλυσης των προβλημάτων της καθημερινότητας των ανθρώπων, αλλά και του ένοπλου αγώνα. Ο Γ. Μαργαρίτης θα αναφέρει: «... . Στριμωγμένοι άνθρωποι ανάμεσα στις κυβερνητικές επιταγές και στη λαϊκή αντίδραση, προτίμησαν, συχνά αναγκαστικά, να περάσουν τον Ρουβίκωνα. Να υιοθετήσουν τις πιο ριζοσπαστικές λύσεις. Το αντάρτικο και η μαζική οργανωμένη αντίσταση, που στις συνθήκες αυτές γεννιόταν, βρήκαν σ' αυτούς τους ανθρώπους τη φυσική ηγεσία τους. Στις ένοπλες ομάδες της Αντίστασης ο αριθμός των γεωπόνων, των υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας, των δημοσίων υπαλλήλων και προπαντός των δασκάλων ήταν εντυπωσιακός. Ήταν η ραχοκοκαλιά αυτών των πρωτοβουλιών. ...»⁵.

Αντίστοιχη είναι και η άποψη του Π. Πιζάνια : «... η πρώτη ευρείας κλίμακας διάρρηξη της ταξικής συμμαχίας μεταξύ των μεσαίων στρωμάτων των μισθωτών και της κυρίαρχης τάξης θα γίνει κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε συνάρτηση με την κοινωνική συνειδητοποίηση που συνεπάγεται η μεγάλη ανάπτυξη του ΕΑΜ και σε αντίθεση με την οικονομική και την πολιτική εξουσία, μεγάλο μέρος των τραπεζικών και των δημοσίων υπαλλήλων παίρνουν μέρος στην Εθνική Αντίσταση.»⁶ Ο Χαράλαμπος Νούτσος στο βιβλίο του «Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο», γράφει για τους δασκάλους: «... Η ηγεσία της Εαμικής Αντίστασης γνώριζε εξάλλου πολύ καλά πως με την επικείμενη απελευθέρωση της χώρας, η πολιτική επιρροή της στους εκπαιδευτικούς,

---

⁵Γ. Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση*, Ελλάδα άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942, εκδ. ο Πολίτης,σελ.158-159.

⁶Πέτρος Πιζάνιας, *Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα, (1842-1923) Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας*, εκδ. ΜΙΕΤ Αθήνα 1985 σελ. 186-187

δηλαδή εκεί ακριβώς που οι σχολικές πρακτικές αποβαίνουν αποτελεσματικές, ήταν συντριπτικά ευνοϊκή. Οι εκπαιδευτικοί και ειδικότερα οι δάσκαλοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά των στελεχών της. Η εκπαιδευτική πολιτική στη μετακατοχική Ελλάδα δεν μπορούσε να ασκηθεί ερήμην αυτής της ευρύτατης συμπαγούς βάσης. ...»⁷, δείχνοντας έτσι πόσο υπολογίσιμη πολιτικά ομάδα εργαζομένων ήταν οι δάσκαλοι και ποιος ο ρόλος που τους επεφύλασσαν για την επόμενη μέρα του πολέμου .

Στην περιοχή της Ηπείρου για παράδειγμα, τον Οκτώβριο του 1944 στην οργάνωση των γραφείων γενικής διοίκησης και δημοσίων υπηρεσιών σε έκθεση της Γενικής Διοίκησης της Ηπείρου προς την ΠΕΕΑ, στη θέση του γραφείου Παιδείας και Θρησκευμάτων τίθεται ο μετεκπαιδευθείς δάσκαλος (τμηματάρχης Β'), Χριστ. Κωσταδήμας, ανάμεσα σε δικηγόρους, οικονομολόγους, γιατρούς που απαρτίζουν τις θέσεις των άλλων γραφείων⁸. Τέτοια παραδείγματα δασκάλων σε θέσεις κεντρικού σχεδιασμού εκπαιδευτικής πολιτικής συναντάμε συχνά, στοιχείο που ενισχύει την άποψη πως αποτελούν χρήσιμο δυναμικό στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, αλλά και παρακαταθήκη για τους μελλοντικούς σχεδιασμούς.

Ενεργή συμμετοχή έχουν στην ύπαιθρο, όπου τους συναντάμε να ηγούνται συχνά των προσπαθειών των ένοπλων τμημάτων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Στην Ήπειρο ήδη από το 1942 (σημαντική είναι η παρουσία του δάσκαλου Κώστα Ράπτη (Νεμέρτσικας), δάσκαλου από το Πωγώνι Ιωαννίνων στην ίδρυση του Αρχηγείου Ανταρτών Γκραμπάλας, αργότερα συγκρότησε το δικαστικό τμήμα της VIII Μεραρχίας και ορίστηκε διοικητής στη Διοίκηση της Πολιτοφυλακής στην Πρέβεζα). Με τα

---

⁷Χαράλαμπος Νούτσος, *Ο δρόμος της καμήλας, και το σχολείο, Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946*, εκδ. Βιβλιόραμα, σελ.27-28.

⁸Αρχείο ΚΚΕ *Επίσημα κείμενα τόμ. 5^{ος} 1940-1945, Από το έργο της Αυτοδιοίκησης στην Ήπειρο, Έκθεση της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου προς την ΠΕΕΑ*, Αθήνα 1974 έκδοση του ΚΚΕ (Εσωτερικού) σελ.592-593

παραδείγματα μιας περιοχής, όπως η Ήπειρος, με έντονη την εμπειρία του μετώπου της Αλβανίας, με τις δύο μεγαλύτερες στρατιωτικές αντιστασιακές οργανώσεις τον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ να δρουν εκεί, αποτυπώνεται η προσπάθεια να εντάξουν τους δασκάλους στους σχηματισμούς τους οι οργανώσεις. Μελετώντας προσεκτικά την επαγγελματική γεωγραφία της περιοχής φαίνεται ότι οι δάσκαλοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος. Από τη μία γνώστες του τόπου, με άμεση σχέση με τις λαϊκές μάζες, έντονα πολιτικοποιημένοι, με το ιδεολογικό φορτίο που ο μεσοπόλεμος τους είχε κληρονομήσει και από την άλλη η θέση τους στα τοπικοσυγγενικά δίκτυα, (... στην περίπτωση των Τζουμέρκων, ο ρόλος των συγγενικών δικτύων στην πολιτική ένταξη υπήρξε σημαντικός. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του χωριού Αθαμάνιο⁹ στο οποίο τρεις τοπικοί παράγοντες προσχώρησαν στον ΕΔΕΣ. Όπως παραδέχεται ο δάσκαλος Κ. Γεωργιάδης, μέλος του ΕΑΜ, «λόγω συγγένειας» οργανώθηκαν τα ¾ του χωριού στην οργάνωση του ΕΔΕΣ...)¹⁰, αφού οι περισσότεροι είχαν κοντινή καταγωγή, συχνά δε ήταν και από τον ίδιο τόπο. Αξιοπρόσεκτη είναι η αναφορά του στρατηγού Ζέρβα στο ημερολόγιό του όταν καταφέρνει να εντάξει στους θεσμούς των ΕΟΕΑ, 60 δασκάλους στις ελεγχόμενες από τον ΕΔΕΣ περιοχές.¹¹

Στην περιοχή της Θεσπρωτίας οι μορφές του Σπύρου Σκεύη, του Γιάννη Σαράφη, του Σπύρου Κόκορη, του Σπύρου Μουσελίμη, του Νίκου Ζιάγκου, παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην ίδρυση και την εδραίωση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ. Στην Πρέβεζα η κατάσταση είναι ίδια, «Στην ανάπτυξη των επιτροπών στην όμορφη περιφέρεια του Ζαλόγγου και Πρεβέζης πρωτοστατούσαν, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, δυναμικά

---

⁹Βαγγέλης Τζούκας, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο, τοπικότητα και πολιτική ένταξη*, εκδ. βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ σελ.202. Το Αθαμάνιο αριθμούσε 1660 κατοίκους στις παραμονές του πολέμου.

¹⁰Β. Τζούκας, ό.π. σελ 206.

¹¹Δημήτρης Θάνας. (επιμ) *Ημερολόγιο Στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα 1942-1945*. Εισαγωγή-σημειώσεις Τζούκας Βαγγέλης. Εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2013, σ. 476.

και ανερχόμενα στρώματα, όπως δάσκαλοι, δικηγόροι, υπάλληλοι κλπ.»¹². «Τον συνέδραμαν τοπικοί παράγοντες (σ.σ. τον Αγόρο, αξιωματικό του Ζέρβα) με επιρροή, στο Τετράκωμο ο δημοδιδάσκαλος Απόστολος Γούλας,... στα Άγναντα ο δάσκαλος Ν. Στεργίου,...»¹³.

Στον ΕΛΑΣ ειδικά η θέση τους είναι ηγετική.¹⁴ Παρατηρώντας ένα μεγάλο δείγμα ανταρτών¹⁵ διακρίνεις, ότι κατά το Μεσοπόλεμο υπηρετούσαν στην περιοχή ως δάσκαλοι, ενώ ο κύριος όγκος τους είναι ανθυπολοχαγοί και υπαξιωματικοί στο Αλβανικό Μέτωπο.¹⁶ Η εμπλοκή σε λαϊκούς θεσμούς και μάλιστα τέτοιους που θεωρητικά τουλάχιστον δεν ανταποκρινόταν στο επίπεδο γνώσεων, αποτελεί άλλο ένα στοιχείο του θεσμικού ρόλου που έπαιξαν στην περίοδο της Αντίστασης.

Αξίζει εδώ να αναφέρουμε το άρθρο του Άγγελου Ελεφάντη με τίτλο «Μια πρώτη μορφή λαϊκού δικαστηρίου το 1935 στην Κουφάλα Ευρυτανίας. Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΕΛΕΦΑΝΤΗ».¹⁷ Αφορά δύο ηγετικές μορφές της Αντίστασης τον καπετάνιο Καπλάνη, (Σπύρος Γκούβας) και τον καπετάνιο Θρύλο (Θανάσης Ελεφάντης), δάσκαλοι και οι δύο, με έντονη κοινωνική δράση στο μεσοπόλεμο, μαχητές στο Αλβανικό, καπεταναίοι με σημαντική δράση στον ΕΛΑΣ (βγήκαν το καλοκαίρι του 1942 στην αντίσταση στο «πρωτοπόρο» τμήμα του Άρη Βελουχιώτη μαζί με άλλους δασκάλους από την Ευρυτανία, όπως ο

---

¹²Δ. Θάνας. ό.π. σελ.136

¹³Β. Τζούκας ό.π. σελ.202.

¹⁴Άρθρο Εφημερίδα Αυγή 17 Νοέμβρη 2013, Μιχάλης Λυμπεράτος, ένθετο «Παιδεία και Κοινωνία, *Η Παιδεία στην Αντίσταση: Σταθμός στην Ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα*. «Γιατί ο καπετάνιος με βάση το οργανόγραμμα του ΕΛΑΣ είχε κάτι από το ρόλο του δασκάλου: ήταν αυτός που θα εξασφάλιζε τη σωματική και ψυχική ευεξία των ανταρτών και θα ανέπτυσε μια σχέση συναισθηματικής προσήλωσης τους προς τις ανάγκες του αγώνα.»

¹⁵Μ. Λυμπεράτος ό.π.,«... Γ. Ζεύγος, η Χρ. Χατζίβασιλείου, Μαρ. Κωτσάκης, ο Απ. Τζανής, η Κ. Ζεύγου, ο Ν. Πλουμπίδης, ο Κ. Πουρνάρας, η Ρ. Κοσκινά, ο Κ. Παπανικολάου, ο Μπ. Δρακόπουλος, ο Δ. Γληνός, Σ. Σουκαράς κ.α ήταν ανώτερα στελέχη του ΚΚΕ. Εκπαιδευτικοί ήταν και οι περισσότεροι καπεταναίοι του ΕΛΑΣ: ο Θ. Γκένιος-Λασάνης, ο Ν. Καρκάνης-Νικηφόρος, ο Β. Πριόβολος-Ερμής, ο Γ. Μιχαλόπουλος-Ωρίων, ο Θαν. Ελεφάντης-Θρύλος, ο Ν. Διένης-Παπούας, ο Π. Μαγλάρας-Δαφνομήλης, ο Μιχ. Πέτρου-Φτελιάς, ο Χρ. Καινούργιος-Βρασιδάς, ο Κ. Ράφτης-Νεμέρτσικας, ο Γ. Μπλάνας-Κίσαβος, ο Απ. Παπακωσταντίνου-Πανουργιάς, ο Α. Ρόσιος-Υψηλάντης κ.α.»

¹⁶ Χ. Ράπτης, Τα δύσκολα χρόνια 1941-1949, Πρέβεζα 1990.

¹⁷ Αρχαιοτάξιο, τεύχος 6, Μάιος 2006, σελ 150-155.

καπετάν Ερμή¹⁸), ο μεν πρώτος σκοτώνεται στον εμφύλιο το 1949, ο δεύτερος συλλαμβάνεται τον Απρίλη του 1945 και καταδικάζεται σε εικοσαετή κάθειρξη και δις σε θάνατο (μένει 17 χρόνια φυλακή και δεν εκτελείται γιατί η απόφαση δεν ήταν ομόφωνη). Είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης συνέχειας που υπάρχει μεταξύ της δράσης των δασκάλων στους κοινωνικούς αγώνες από το Μεσοπόλεμο, στο Αλβανικό, την Αντίσταση και φυσικά στον Εμφύλιο.

Ο Ελεφάντης συνδέει την ιστορική συνέχεια που υπάρχει στην κοινωνική παρουσία των δασκάλων από το μεσοπόλεμο μέχρι και τον εμφύλιο, αφήνοντας βέβαια να εννοηθεί η εξελικτική τους πορεία. Λέει λοιπόν : «Οι δάσκαλοι-καπεταναίοι του ΕΛΑΣ, σχεδόν όλοι ήταν μαχητές στην Αλβανία... γνώρισαν τις μάχες, τα όπλα τα στρατηγήματα τον πόλεμο..., την πείνα, την ψείρα, τον αντίπαλο, το τραύμα, τον θάνατο. ...έμαθαν να διοικούν... . Έμαθαν τον πόλεμο, μέσα στην ιδιόμορφη δημοκρατία του μετώπου... . Έχω καταμετρήσει... καμιά τρακοσαριά καπεταναίους... το 32% πριν τον πόλεμο ήταν δάσκαλοι, πρώτοι σε ποσοστό επαγγελματική κατηγορία (σ.σ. αυτό ίσως οφείλεται γιατί σε επίπεδο πανεπιστημιακής μόρφωσης αποτελούσαν στο δημόσιο και την πιο πολυπληθή ομάδα), ... Μετά τη Βάρκιζα, αν σ' ένα αστυνομικό έλεγχο έλεγε κάποιος ότι ήταν δάσκαλος, πήγαινε κατευθείαν μέσα. Άνευ αιτίας για τα περαιτέρω. Ούτε η αστυνομία λάνθανε. ...».

Οι δάσκαλοι βρίσκονται στον πυρήνα των αξιών του Μεσοπολέμου των στρωμάτων αυτών που η καθημερινότητα τους φέρνει πολύ κοντά. Δεν είχαν αρνητικό πολιτικό φορτίο όπως οι χωροφύλακες, ή άλλοι κρατικοί μηχανισμοί, συχνά δε υποκαθιστούσαν θεσμούς από μόνοι τους. Τέτοι

---

¹⁸Βασίλης Πριόβολος, δάσκαλος από το χωριό Χρυσώ της Ευρυτανίας. Τελείωσε τη Μαράσλειο Ακαδημία, βγήκε από τους πρώτους στο αντάρτικο. Διατέλεσε στρατιωτικός αρχηγός Ευρυτανίας κι αργότερα καπετάνιος της Ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ Αχαΐας.

χαρακτηριστικό αποτελεί και το παράδειγμα στα Καψάλια της Ευρυτανίας.¹⁹

Η δράση των δασκάλων συμβαδίζει με τις ανάγκες του λαού και τους καθημερινούς αγώνες, αφού πήραν πάντοτε μέρος σε αυτές, όπως η κατάθεση στεφάνων στην εθνική γιορτή της 25^{ης} Μάρτη το 1942, στην αντίδραση το 1943 ενάντια στην παραχώρηση της Μακεδονίας και της Θράκης στους Βουλγάρους, στις κινητοποιήσεις για να χορηγηθούν συσσίτια στα σχολεία, στη συμμετοχή στις επιτροπές των λαϊκών συσσιτίων. Προσπάθησαν να λειτουργήσουν όλα τα κλειστά σχολεία. Ίδρυσαν συχνά σχολές αναλφάβητων, συνεργάστηκαν στη σύνταξη, την έκδοση και την κυκλοφορία παράνομων εντύπων διαφόρων αντιστασιακών οργανώσεων. Στελέχωσαν τις τοπικές εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις στην προσπάθεια επίτευξης των θεσμών της δικαιοσύνης, της αυτοδιοίκησης, του πολιτισμού, συγκρότησαν κλαδικές συνδικαλιστικές οργανώσεις που εντάσσονταν στην Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή.

Λειτουργήσαν την παράνομη ΔΟΕ με μέλη του διοικητικού συμβουλίου τους Βασίλη Παπά, Κώστα Παπανικολάου, (Ο Βασίλης Παπάς²⁰ είναι ενεργό μέλος του συλλόγου δασκάλων στα Γιάννενα, αργότερα στην ΔΟΕ και μετεκπαιδευθείς στο Διδασκαλείο της Αθήνας

---

¹⁹« Ο δάσκαλος ήδη μέσα στο σύστημα των αξιών των ανθρώπων του Μεσοπολέμου, και ιδιαίτερα μέσα στον επαρχιακό- αγροτικό κόσμο, ήταν λειτουργήμα με μεγάλη τιμή. Δομικό στοιχείο των νέων ελίτ που διαμορφώνονται αυτή την εποχή, ήταν ο άνθρωπος της προόδου, της πρωταρχικής καλλιέργειας στον κόσμο της νεωτερικότητας: μόρφωνε τα παιδιά, σκορπούσε τη δεισιδαιμονία και τη χωριάτικη καθυστέρηση, ανέτρεπε με τη στοιχειώδη έστω μόρφωση την αρχέγονη τάξη. Δεν πρόσταζε ο δάσκαλος, δεν ήταν ο άνθρωπος της τράπεζας, της φοροείσπραξης, του δικαστηρίου, της αστυνομίας της καταστολής, αν και συχνά τα δάκτυλα των μαθητών του δέχονταν την αναμορφωτική δαμνείλια. Μίλαγε τη γλώσσα των χωριατών, χωριάτικης καταγωγής συνήθως και ο ίδιος, γνώριζε την ψυχολογία τους, τις λεπτές χορδές τους, το φιλότιμό τους αλλά και την πονηριά τους. ... Μέτρια η μόρφωσή τους, αλλά στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες είχαν πάρει τα μηνύματα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, είχε επικοινωνήσει με τις ιδέες του Γληνού, του Κουντουρά, του Τριανταφυλλίδη, του Δελμούζου, του Παπαμάρκου. Είχαν διαβάσει και διδάξει τον Σολωμό, τον Κάλβο, τον Παλαμά... . Ο λόγος τους ακούγονταν αλλιώς αυτοί ο λόγος από τα καλλιαρντά των πολιτικών και των πολιτευτών της εξουσίας... . Οι δάσκαλοι, όμως, έλαμψαν μαζικά. ...». Τέλος να πούμε ότι οι παραπάνω δάσκαλοι είχαν εφαρμόσει ένα Καταστατικό το 1935 που είχε γίνει αποδεκτό από τους χωρικούς στα Καψάλια Ευρυτανίας και ρύθμιζε τις μεταξύ τους διαφορές σαν μια διαιτησία με χαρακτηριστικά λαϊκού δικαστηρίου, για να διαλυθεί αυτή η διαδικασία-θεσμός από τον Μεταξά στα 1937. Ό.π. Αρχαιοτάξιο σελ 155.

²⁰ Διδασκαλικό Βήμα, τεύχος 27, 1925

κατά το Μεσοπόλεμο, ενώ ο Κώστας Παπανικολάου²¹ είναι γραμματέας του συλλόγου δασκάλων στην Ευρυτανία με πρόεδρο τον Σεραφείμ Στρατίκη²²), Παναγή Δημητράτο, Βαγγέλη Νικολάου, πετυχαίνοντας τη σύνδεση και την ενεργοποίηση των τοπικών συλλόγων.

Κορυφαία στιγμή της δράσης τους η συνδιάσκεψη στο χωριό Λάσπη της Ευρυτανίας, τον Αύγουστο του 1944 με τη συμμετοχή εκλεγμένων αντιπροσώπων από 12 διδασκαλικούς συλλόγους και τη συμμετοχή στις εργασίες των παιδαγωγών, Ρ. Ιμβριώτη, Κ. Σωτηρίου, Μ. Παπαμαύρος. Κατά την περίοδο της κατοχής συμμετείχαν ενεργά στις μεγάλες κινητοποιήσεις με απεργίες και συλλαλητήρια.

Χαρακτηριστική είναι η μεγαλειώδης συμμετοχή(300.000) στην απεργία στις 3/5/43 ενάντια στην επιστράτευση των δημοσίων υπαλλήλων που οργάνωσε η Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (ΚΠΕ) με την καθοριστική από οργανωτικής πλευράς συμμετοχή του απολυμένου δάσκαλου κατά το Μεσοπόλεμο, Ν. Πλουμπίδη. Με κινητοποιήσεις κατάφεραν να βελτιώσουν τη βαθμολογική τους θέση στην ιεραρχία των υπαλλήλων αναγκάζοντας τις κατοχικές κυβερνήσεις να τους παραχωρούν προνόμια.

Άλλο στοιχείο που αναδεικνύει την παρουσία τους, είναι και η συμμετοχή τους στο φόρο αίματος. Ξεκινώντας από την αναφορά του Γ. Μαργαρίτη για το Αλβανικό Μέτωπο βλέπουμε ότι «... . Σύμφωνα με τον επίσημο κατάλογο του ΓΕΣ ... 1940-1941... σκοτώθηκαν 712 αξιωματικοί... οι 388 ήσαν έφεδροι αξιωματικοί, ανθυπολοχαγοί, στην πλειοψηφία τους δάσκαλοι, καθηγητές .... με τόπο καταγωγής κυρίως την επαρχία. ...»²³ σχηματίζεται ένας μακρύς κατάλογος ονομάτων δασκάλων που δώσανε τη ζωή τους.

---

²¹ Διδασκαλικό Βήμα, τεύχος 27, 1925

²² Ο Σεραφείμ Στρατίκης, δάσκαλος από τη Μερκάδα Φθιώτιδας, υπηρετούσε σε σχολείο της Ευρυτανίας. Ίδρυσε μαζί με άλλους τρεις την πρώτη αντιστασιακή ομάδα στην περιοχή, αργότερα διεύθυνε το Βα γραφείο του ΕΛΑΣ, μέχρι τη διάλυσή του.

²³ Γ. Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...* ό.π., σελ.144.

Επίσης στον μακρύ και ανολοκλήρωτο κατάλογο των Χρήστου Γκόντζου και Κώστα Αναστασάκου στο βιβλίο τους «Οι Εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση»²⁴, με τα 457 ονόματα εκπαιδευτικών που έπεσαν σε μάχες ή εκτελέστηκαν ως αντιστασιακοί, από αυτούς οι 404 είναι δάσκαλοι της Πρωτοβάθμιας, 51 καθηγητές, 1 επιθεωρητής δημοτικών σχολείων και 1 πανεπιστημιακός. Στην Κέρκυρα επίσης, οι δάσκαλοι δεν υποκύπτουν στην απαίτησή του Ιταλού διοικητή Κολονέλο να χαιρετούν οι μαθητές φασιστικά, με αποτέλεσμα να εξοριστούν από το νησί αρνούμενοι να υποκύψουν στην εκτέλεση των διαταγών²⁵

Η συμμετοχή αυτή των δασκάλων στην περίοδο, αλλά και τα ιδεολογικά προτάγματα που θέτανε στους αγώνες τους, είχε ως αποτέλεσμα μέσα στις πολιτικές συνθήκες που επικράτησαν μετά τη Βάρκιζα, να βρεθούν στο στόχαστρο των διωκτικών κρατικών και παρακρατικών μηχανισμών που η συμφωνία δημιούργησε. Έτσι διαβάζουμε: «*Προτεινόμενα μέτρα [...] 3. Τάχιση εκκαθάρισης του διδασκαλικού κόσμου, δεδομένου ότι μέγα ποσοστόν των εκπαιδευτικών λειτουργών είναι αναρχικοί και αποτελούσιν τη βάση πάσης αναρχικής εκδηλώσεως εις την ύπαιθρον και τας πόλεις. Εις το Κιλκίς π.χ. επί 6 καθηγητών οι 4 είναι δεδηλωμένοι κομμουνισταί και τα 2/3 των δημοδιδασκάλων. Εις την Χαλκιδικήν η αυτή αναλογία. Εις την περιφέρεια Αρδέας η εκπαίδευσις έχει εγκαταληφθεί εις χείρας ανθρώπων όντως επικινδύνων. Εις τα σχολεία της υπαίθρου της Μακεδονίας διδάσκεται το εκπαιδευτικό «Αετόπουλα», καθαρώς σχεδόν κομμουνιστικού περιεχομένου. Αντί της Ελληνικής Ιστορίας διδάσκεται η ιστορία του ΕΛΑΣ και η στάσις των Αθηνών.*»²⁶

---

²⁴Χρήστου Γκόντζου-Κώστα Αναστασάκου, *Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση*, εκδ Δίπτυχο Αθήνα 1985.

²⁵Νίκος Ζιάγκος, *Αγγλικός ιμπεριαλισμός και εθνική αντίσταση, 1940-1945*, Αθήνα 1978, Τ. Β σελ. 236-237

²⁶Αρχείο, ΓΕΣ-ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), Αθήνα 1998, τα 1, σελ 544,547

Παρότι προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν τους συνδικαλιστικούς μηχανισμούς τους όπως στα Γιάννενα, καλώντας σε Γενική Συνέλευση του συλλόγου τους στις 25 Φλεβάρη του 1945²⁷, πολλοί από αυτούς θα ακολουθήσουν το δρόμο ξανά για το βουνό ή θα βρεθούν σε φυλακές και εξορίες. Στο ΔΣΕ, αλλά και στον Εθνικό Στρατό η παρουσία και η συμμετοχή των δασκάλων είναι σημαντική, αφήνοντας τα σημάδια τους και σ' αυτές τις τελευταίες σελίδες της δεκαετίας 1940-1950.

Αξίζει εδώ να αναφερθούμε την προσφορά τους στην ίδρυση Λαϊκών Διδασκαλείων από το ΔΣΕ. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Λαϊκού Διδασκαλείου Πελοποννήσου που λειτούργησε τον Ιούνιο και Ιούλιο του 1948, αλλά και τον Οκτώβριο και Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση παίρνει μέτρα για να στηριχθούν από δασκάλους τα σχολεία στις περιοχές που έλεγχε ο ΔΣΕ, ώστε τα παιδιά των ανταρτοκρατούμενων περιοχών να πάνε σ' αυτά. Έτσι ιδρύει το 1948 το Διδασκαλείο Πελοποννήσου στα Τρόπαια της Αρκαδίας.²⁸

Στον εμφύλιο η παρουσία και ο ρόλος τους είναι ανάλογος με αυτόν στην εθνική αντίσταση. Διοικητές στρατιωτικών μονάδων, στρατολόγοι, γνώστες των γεωγραφικών χώρων, κεφαλαιοποιούν επιχειρησιακά την εμπειρία τους, αλλά κυρίως τον κοινωνικό ρόλο που είχαν αποκτήσει όλα τα προηγούμενα χρόνια. Συμπυκνώνοντας τη συνέχεια της συμμετοχής τους στον εμφύλιο, αναφέρουμε την αφήγηση του Τάκη Χατζή στα 1948, ενόψει μιας επιχείρησης στη Μουργκάνα μεταξύ του ΔΣΕ και του Ε.Σ., όπου συμμετέχουν σε ηγετικές θέσεις δύο δάσκαλοι, ο Σπύρος Σκεύης από το Λιά (σκοτώθηκε αργότερα σε μάχες στο Γράμμο) και ο Πετρίτης (Βάης Πολυχρόνης, αργότερα μέλος της Κ.Ε του ΚΚΕ) από τη Ζίτσα Ιωαννίνων. Λέει λοιπόν: «Είναι και οι δυο τους δάσκαλοι που γίνανε πολεμιστές, κι

---

²⁷ Εφημερίδα «Φωνή της Ηπείρου» 8/2/45

²⁸ *Λαϊκό Διδασκαλείο Πελοποννήσου, Η παιδαγωγική Ακαδημία που λειτουργεί στις ελεύθερες περιοχές*. Δεύτερη έκδοση. Επιτροπές Περιοχής Πελοποννήσου & Δυτικής Ελλάδας του ΚΚΕ 2016. Πελοπόννησος.

είναι καιρός που πολεμούν μαζί κι ήταν και πολύ πριν μαζί ... σε δύσκολες ώρες...». ²⁹

2. Ταξική προσέγγιση των δασκάλων με βάση τα κοινωνικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά.

Η προσπάθεια να εντάξεις τους δασκάλους σε κάποια κοινωνική τάξη, θεωρητικά παρουσιάζει αρκετά μεγάλη δυσκολία. Παρά λοιπόν τους κινδύνους που ενέχει το εγχείρημα, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω το θέμα, μέσα από τον λενινιστικό προσδιορισμό ότι: «... Τάξεις ονομάζονται μεγάλες ομάδες ανθρώπων, που διαφέρουν μεταξύ τους, από τη θέση που έχουν σ' ένα ιστορικά καθορισμένο σύστημα κοινωνικής παραγωγής, που τις περισσότερες φορές είναι νομικά κατοχυρωμένη, από το ρόλο τους στην κοινωνική οργάνωση εργασίας και συνεπώς από το πώς και πόσο μερίδιο παίρνουν από τον κοινωνικό πλούτο που τους αναλογεί. Οι τάξεις είναι τέτοιες ομάδες ανθρώπων που η μία μπορεί να οικειοποιηθεί τη δουλειά της άλλης, χάρη στη διαφορά της θέσης τους, σ' ένα σύστημα κοινωνικής εργασίας. ...». ³⁰ Βέβαια δεν αρκεί η οικονομική σχέση με τα μέσα παραγωγής για να έχουμε μια περιγραφή της τάξης και της συνείδησης των μελών της. Έτσι κι αλλιώς η ταξική πάλη είναι αυτή που καθορίζει τη συνείδηση και είναι κάτι περισσότερο σύνθετο και πολύπλοκο από «μια πάλη μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνημένων» ³¹. Για την περίοδο αυτή και με βάση την ανάλυση που επιχειρείται στο βιβλίο του κ. Άλκη Ρήγου ³², στις «ταξικές κατηγορίες» διακρίνονται η αστική τάξη, η εργατική τάξη, τα αγροτικά στρώματα και τα μικροαστικά στρώματα. Ειδικότερα ο κύριος όγκος των δημοσίων υπαλλήλων καθώς και των ελεύθερων επαγγελματιών, «...εξαιρώντας από τη μια τους ανώτατους

---

²⁹ Τάκης Χατζής *Μουργκάνα*, Εκδ, Σύγχρονη Εποχή, σελ.61

³⁰Β.Ι.Λένιν *Η μεγάλη πρωτοβουλία σε Διαλεχτά έργα* εκδ. της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ

³¹Άλκη Ρήγου *Η Β' ελληνική δημοκρατία 1924-1935, κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, εκδ., Θεμέλιο 1999, σελ.129

³² ό. π. σελ.,163

δημόσιους λειτουργούς, δικαστές, ανώτερους στρατιωτικούς, ιεράρχες, μεγαλοδικηγόρους, μεγαλογιατρούς, καθηγητές πανεπιστημίου και από την άλλη κατόχους κατώτατων υπαλληλικών θέσεων- συγκροτούν στο νεοελληνικό σχηματισμό το μικροαστικό στρώμα των διανοουμένων...»³³

Με βάση τα παραπάνω οι δάσκαλοι θα μπορούσαν να ενταχθούν στη χαμηλόμισθη υπαλληλία, αλλά ταυτόχρονα είναι έντονα πολιτικά πιεζόμενη εργασιακή ομάδα, με βάση το θεσμικό πλαίσιο (μεταθέσεις, επιθεωρητισμός, διορισμοί) που τον έκαναν ευάλωτο στις πολιτικές και κομματικές σκοπιμότητες, υπουργών, βουλευτών, κομματάρχων, προέδρων κοινοτήτων, δημάρχων και γενικότερα όσων ασκούσαν εξουσίες σε πολιτικό επίπεδο.

Βρίσκεται στα κατώτερα στρώματα της μικροαστικής τάξης που όμως στην κοινωνική του λειτουργία εκτός από τις ώρες εργασίας, η παρουσία του τείνει να είναι στα όρια της εργατικής τάξης και μάλλον μόνο από τις προλεταριοποιημένες εργατικές μάζες, τους φτωχούς αγρότες και τους εργάτες γης βρίσκει «την ανάλογη συμπαράσταση και αναγνώριση», αφού στην υπόλοιπη διαστρωμάτωση μάλλον περιφρονείται. Αυτό συμβαίνει γιατί συμπαραστέκεται στην καθημερινότητά τους, κυρίως καθοδηγώντας τη μόρφωση των παιδιών, αλλά βοηθάει και στη χρήση της πενικιλίνης, γράφει ή διαβάζει γράμματα από και προς τους μετανάστες, συντάσσει έγγραφα για δημόσιες υπηρεσίες, ως ο εγγράμματος της κοινωνίας, έχει και αυτός τις ίδιες αγωνίες για την παραγωγή ή αντιμετωπίζει αντίστοιχα προβλήματα στα αστικά περιβάλλοντα.

Κάνοντας χρήση γενίκευσης, τα παραπάνω θα μπορούσαν να ισχύουν και εν μέρει ισχύουν, αν αποδεχτούμε ως αμετάβλητη κοινωνικά τη θέση των δασκάλων από επιδράσεις που μεταβάλλουν τη θέση ή και την τάξη, όπως η οικονομική εξέλιξη, η μορφωτική θέση, η πολιτική αντίληψη και στάση.

---

³³Α. Ρήγου, ό. π. *Η Β' ελληνική δημοκρατία* σελ. 166.

Όμως η οποιαδήποτε προσέγγιση των δασκάλων-διδασκαλισσών, λαμβάνεται ως μέρος μιας κατηγορίας των κρατικών υπαλλήλων και όχι ως μια εργασιακή ομάδα. Ο Χαράλαμπος Νούτσος και σε αντίθεση με τις λεγόμενες προσεγγίσεις της «κοινωνιολογίας των επαγγελματιών»³⁴ γράφει: «Αντιλαμβάνομαι, αντίθετα, και προσεγγίζω ερευνητικά τους εκπαιδευτικούς – άρα και τις κατηγορίες των εκπαιδευτικών και των δύο φύλων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης- ως τμήμα της κοινωνικής κατηγορίας του λεγόμενου «προσωπικού του κράτους», το οποίο μπορεί να θεωρηθεί αβίαστα ότι εντάσσεται στις «χαμηλότερες» μερίδες ή κλιμάκια της μικροαστικής κοινωνικής τάξης, με βάση κατ' αρχήν τα κριτήρια του είδους της εργασίας (διανοητική) και το ύψος του μηνιαίου μισθού. Πρόκειται, βέβαια, για ταξινόμηση που δεν παραμένει αμετάβλητη ή αυστηρά καθορισμένη κατά τη διάρκεια του κοινωνικού χρόνου στην ελληνική κοινωνία, μια και, όπως σημειώνει ο Πουλαντζάς, «οι κοινωνικές τάξεις υπάρχουν μόνο μέσα στην ταξική πάλη [...] και μάλιστα η οριοθέτηση των τάξεων, των μερίδων, των στρωμάτων, των κατηγοριών δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο παίρνοντας υπόψη την ιστορική προοπτική της ταξικής πάλης: πράγμα που θέτει μεμιάς το πρόβλημα της αναπαραγωγής τους».³⁵

Αυτό μας δίνει τη δυνατότητα να μελετήσουμε διεξοδικά την διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης των δασκάλων, μέσα από την εξελικτική διαδικασία που οι κοινωνικές συνθήκες επιβάλλουν στο χρόνο.

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι ο κύριος όγκος των δασκάλων είναι μια εργασιακή ομάδα «προλετάρων του πνεύματος», με σημαντική κινηματική παρουσία μέσα από τα συνδικάτα, στα εργασιακά, αλλά και στα μορφωτικά γεγονότα της περιόδου, σαφώς επηρεασμένη από τις ιδέες

---

³⁴ <http://www.soc.aegean.gr/ext-files/gr/fm/502.pdf> Av. Καθηγητής Τσομπανόγλου Γεώργιος

³⁵ Χαράλαμπος Νούτσος, *Πνεύμα στασιαστικών. Ο σύλλογος των δημοδιδασκάλων του νομού Ιωαννίνων (1920)*, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ σελ. 22,23

της εποχής και τις ανάγκες της, «αναζητώντας» την «ταξική τους» συνείδηση.

Αξίζει λοιπόν να διερευνηθεί η κοινωνική και γεωγραφική καταγωγή των δασκάλων της περιόδου, μέσα από τα αρχεία των Π.Α. Μοναδική αναφορά που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα είναι σε έκθεση του δντη του διδασκαλείου Σερρών στα 1922-1923 όπου μεταξύ άλλων αναφέρει: «Κοινωνική τάξις: 10(45%) ήσαν υιοί γεωργών, 6(27%) υιοί υπαλλήλων, 2(9%), υιοί επαγγελματιών και 4(18%) υιοί εμπόρων.»³⁶. Έτσι η κοινωνική και γεωγραφική καταγωγή των δασκάλων δεν έχει αποτυπωθεί μέχρι σήμερα, παρά μόνο ως αίσθηση.

Με βάση τα παραπάνω κρίνεται σκόπιμο να εξετάσουμε διεξοδικά την περίοδο διαμόρφωσης του επαγγέλματος, αφού αυτό έχει συνεχή παρουσία ως εργασία στο κράτος, δεν είναι δηλαδή κάποιο επάγγελμα που εμφανίζεται, χάνεται ή ξαναεμφανίζεται. Τέλος, αποτελεί σταθερά ίσως τη μεγαλύτερη πληθυσμιακά δημοσιοϋπαλληλική ομάδα και επομένως παρουσιάζει συγκριτικά στοιχεία και μεταβολές τα οποία αλληλεπιδρούν σε σχέση με τις πολιτικές εξελίξεις.

Η προσέγγιση κατά τη δική μας εκτίμηση θα πρέπει να περιέχει:

- Την εμφάνιση του επαγγέλματος ταυτόχρονα με τα πρώτα βήματα του ελληνικού κράτους.
- Η μελέτη αυτή των βημάτων στη διαμόρφωση μιας επαγγελματικής ιστορικής καταγραφής, αναγκαίας για την ερμηνεία στα πρώτα βήματα της ενηλικίωσης του επαγγέλματος και τη διαμόρφωση της συλλογικής επαγγελματικής συνείδησης και εμπειρίας.
- Την ερευνητική παρουσίαση της κοινωνικής καταγωγής.
- Τους οικονομικούς όρους που διαμόρφωσε το προφίλ του.

---

³⁶ Χ. Λέφας ό.π. σελ. 14

- Την εξέλιξη και την επίδραση των κοινωνικών ιδεών στον κλάδο.
- Τις αναδράσεις που υπήρξαν ως αποτέλεσμα των συλλογικών βιωμάτων, μέσα από την μόρφωση, την επιμόρφωση, τη διοικητική πειθαρχία, την κομματική εκμετάλλευση.

3. Σπουδές, επιμόρφωση, παιδαγωγικές αρχές στην εξελικτική-επαγγελματική πορεία των δασκάλων στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, μέχρι το 1940.

Η ίδρυση του πρώτου Διδασκαλείου γίνεται το 1834. Για εκατό ολόκληρα χρόνια η εκπαίδευση των δασκάλων ακολουθεί πολλές αλλαγές και παλινωδίες. Οι αλλαγές, οι ελλείψεις, οι αποτυχημένες και ανολοκλήρωτες μεταρρυθμίσεις που χαρακτηρίζουν το χώρο της παιδείας συνολικά, αφορούν και την εκπαίδευση των δασκάλων. Μια πανσπερμία κατηγοριών δασκάλων (3τάξια, 5τατάξια διδασκαλεία, ετήσια διδασκαλεία, δάσκαλοι των δύο μαρτύρων, ιεροδιδασκαλεία) θα διατηρηθεί μέχρι το 1932 που θα ιδρυθούν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες με τον διετή κύκλο σπουδών.

Το 1864 κλείνει το διδασκαλείο και οι πρώτοι άνεργοι δάσκαλοι εμφανίζονται (περίπου 700), για να επαναλειτουργήσει το 1878. Στο ενδιάμεσο διάστημα οι κυβερνήσεις έδιναν δίπλωμα δασκάλων μέσω ελαστικών επιτροπών, αυξάνοντας την πολιτική εξάρτηση με πελατειακές σχέσεις. Στο επάγγελμα μπήκαν πολλοί που υποβάθμισαν την παρεχόμενη εκπαίδευση, όπως θα αποδειχθεί αργότερα, αλλά και το ρόλο και τη θέση τους κοινωνικά. Το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης από τη μια, η ανάγκη για την κάλυψη των μορφωτικών αναγκών από την άλλη, σε συνδυασμό με τη μη οργανωμένη εκπαίδευση των δασκάλων, υποβάθμιζε το κύρος τους απέναντι στην κοινωνία. Ήταν σαφές ότι δεν επέλεγαν το επάγγελμα άνθρωποι με ανάλογες ικανότητες για να το κάνουν.

Ακολουθεί μια μακρά περίοδος στασιμότητας στην εξέλιξη των δασκάλων για να φτάσουμε στο 1923 με την κυβέρνηση Πλαστήρα, όπου θα αναδιοργανωθεί το Μαράσλειο Διδασκαλείο με δ/ντη το Δελμούζο για να προσαρτηθεί στην Παιδαγωγική Ακαδημία το 1924 με διευθυντή το Γληνό. Η επίδραση των δύο μεγάλων παιδαγωγών ως προς την μόρφωση των δασκάλων στα προγράμματα σπουδών, στη διάδοση των παιδαγωγικών αρχών που επικρατούν στην Ευρώπη, είναι μεγάλη. Ο τρόπος διδασκαλίας, τα μέσα διδασκαλίας, η επιμόρφωση των δασκάλων, δίνουν επιστημονικό κύρος στο επάγγελμα, αλλά βοηθάει και τους ίδιους τους δασκάλους στη διαχείριση της καθημερινότητας της τάξης.

Η περίοδος από το 1922-1934 σημαδεύεται από την ίδρυση των παιδαγωγικών ακαδημιών το 1933 και το 1934, ενοποιώντας μια πληθώρα κατηγοριών δασκάλων. Η επιμόρφωση των δασκάλων γνώρισε και αυτή διάφορες μορφές. Άλλοτε επιμορφώθηκαν στην φιλοσοφική σχολή, άλλοτε στα διδασκαλεία με ταχύρρυθμη μορφή, άλλοτε στάλθηκαν ακόμα και στο εξωτερικό, αναβαθμίζοντας την επιστημονική τους κατάρτιση.

Εύκολα όμως διαπιστώνεται μέσω των οικονομικών απολαβών, από διάφορα αρχεία, οι οικονομικές διαφορές, και συνεπώς η υποβαθμισμένη θέση τους σε σχέση με άλλους υπαλλήλους υπουργείων με αντίστοιχο επίπεδο μόρφωσης.

Την περίοδο αυτή και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, υπάρχουν πολλοί άνεργοι δάσκαλοι, αλλά και απολυμένοι εξαιτίας των πολιτικών τους πεποιθήσεων. Αυτό το διωκόμενο από τη δικτατορία δυναμικό των δασκάλων, έχει ως συνέπεια στις συνθήκες της Αντίστασης να υπηρετήσει ιδεολογικά, πολιτικά και φυσικά στην πράξη τους θεσμούς της, με προοπτική να εγκαταστήσουν αυτούς μετά τον πόλεμο.

Τέλος σε επίπεδο παιδαγωγικής κυριάρχησε η αλληλοδιδασκτική, η ερβαρτιανή παιδαγωγική³⁷ και το σχολείο εργασίας³⁸, βάζοντας για πρώτη φορά στο κέντρο της μάθησης τον μαθητή.

4. Πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις και η επίδραση στην εκπαίδευση και την εργασία των δασκάλων από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως το 1922.

4.1. Από τη διδασκαλική αδελφότητα στην ίδρυση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας.

Την περίοδο από το 1865 μέχρι και τα 1920 έχουμε την ωρίμανση της συνδικαλιστικής δράσης, έστω και στα πρώιμα στάδια, αφού αυτή έχει συντεχνιακά χαρακτηριστικά κυρίως. Καθοριστική είναι η συμβολή του Συντάγματος του 1864, όπου στο άρθρο 11 προβλέπεται το δικαίωμα του «συνεταιρίζεσθαι». Στο χώρο της εκπαίδευσης έχουμε προσπάθειες

---

³⁷ Ο Johann Friedrich Herbart ως Φιλόσοφος και ως Παιδαγωγός, υπήρξε μια σημαντική μορφή για την εποχή του. Από τους πρώτους που ανέδειξε συστηματικά την αγωγή του ανθρώπου, αναδεικνύοντας την εκπαίδευση και τη διδασκαλία. Απέκτησε πολλούς οπαδούς, παρά τις επικρίσεις, όμως ακόμα και σήμερα εκπαιδευτικοί διατηρούν στοιχεία της διδασκαλίας του. Μιας διδασκαλίας που χαρακτηρίστηκε από την σαφήνεια. Τα κύρια παιδαγωγικά έργα του Herbart είναι «Γενική παιδαγωγική» (1806) και «Περίληψη παιδαγωγικών παραδόσεων» (1835). Ο Herbart θεώρησε ότι η παιδαγωγική είναι κλάδος της φιλοσοφίας, στηρίζεται στην ηθική και την ψυχολογία. Η σκέψη του παρά την μεταφυσική κατεύθυνσή της, συγγενεύει περισσότερο με τον ορθολογιστικό διαφωτισμό και με το ρεαλιστικό-θετικιστικό πνεύμα του ύστερου 19ου αιώνα. Αυτό το στοιχείο βοηθά στο να κατανοήσουμε γιατί η παιδαγωγική του κατόρθωσε να φθάσει σε αποτελέσματα μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα. Επηρέαστηκε από τον ανθρωπισμό και την κοσμοθεωρία του Goethe και του Schiller. Αντίθετα, δεν επηρεάστηκε καθόλου από τον γερμανικό ιδεαλισμό.

³⁸ Το Σχολείο Εργασίας ή αλλιώς «Σχολείο Dewey», ιδρύθηκε από τον ίδιο τον Dewey στο Σικάγο για να εφαρμόσει σε αυτό το σχολείο-εργαστήριο τις παιδαγωγικές του θέσεις. Σ' αυτό είχαν τεθεί από νωρίς οι βάσεις ενός νέου κοινωνικού πνεύματος. Ο Dewey πίστευε στην εξελικτική ανασυγκρότηση της κοινωνίας μέσα από την εκπαίδευση των μικρών μαθητών, με αποτέλεσμα να θεωρεί ότι η σχολική ζωή πρέπει να οργανωθεί πάνω σε κοινωνική βάση, όπου το σχολείο θα μετατρέπεται σε τόπο συνεργασίας, επικοινωνίας, συναναστροφής, ομαδικής εργασίας και ενεργής συμμετοχής. Μέσα απ' όλ' αυτά, το σχολείο θα ενισχύσει την κοινωνική ζωή και θα εδραιώσει την οργανική του σχέση με την κοινωνία. Η εφαρμογή στη ζωή των όσων μαθαίνει το παιδί στο σχολείο και αντίστροφα, η θεωρητική κατάρτιση, η ερμηνεία των γεγονότων και η λύση των προβλημάτων της καθημερινής ζωής απαλλάσσουν το σχολείο από την απομόνωση και το κάνουν σημαντικό παράγοντα κοινωνικής προόδου. Το σχολείο πρέπει να αποτελεί το ίδιο ένα είδος κοινωνικής ζωής και να περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία που τη συνθέτουν. Κοινωνικές αντιλήψεις και ενδιαφέροντα μπορούν να αναπτυχθούν μόνο σ' ένα γνήσιο περιβάλλον, όπου η κοινή εμπειρία οικοδομείται από ένα δούναι-λαβείν μεταξύ των ατόμων. Το σημαντικότερο έργο που κατέφερε μέσα από την οργάνωση και τη λειτουργία του Σχολείου Εργασίας του ο Dewey σύμφωνα με τον καθηγητή Ν. Μελανίτη ήταν ότι «επεχείρησε, πλην άλλων, να καταστήσει το διαφέρον δυνάμιν ωθούσαν εις ανάληψιν δράσεως, να εισαγάγη την ζωήν της ευρείας κοινωνίας εις αυτό, να συνδιαλλάξη την ατομικότητα εκάστου με την συλλογικήν δράσιν»

διαμόρφωσης συλλογικοτήτων με στόχο πρωτίστως «κλαδικά» ζητήματα. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται και η προσπάθεια το 1865 στην Αθήνα, καθηγητών και ελληνοδιδασκάλων, όπου συστήνουν τη διδασκαλική αδελφότητα. Σκοπός τους η βελτίωση «διδασκόντων και διδασκομένων», η επιστημονική αναβάθμιση, καθώς και η προσπάθεια για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, σύνταξη και ασφάλεια στις αναπηρίες.³⁹

Μέσα από την ανάπτυξη των διεκδικήσεων διαμορφώνεται σταδιακά η συλλογική κουλτούρα, σχετικά με το ρόλο και τη θέση του δασκάλου στην κοινωνία.

Οι Χρ. Βάφας, και ο Περικλής Ιασεμίδης, συντάσσουν σχέδιο καταστατικού και το στέλνουν στην επαρχία (3 Ιουνίου 1865) με στόχο να γίνει γενική συνέλευση τον Αύγουστο, να επικυρωθεί το καταστατικό και να λειτουργήσει η διδασκαλική αδελφότητα. Η προσπάθεια συναντά την άρνηση αρχικά του διευθυντή του υπουργείου παιδείας Σκαρλάτου Βυζάντιου, ο οποίος μάλιστα στρέφεται εναντίον του κλάδου των δασκάλων λέγοντας χαρακτηριστικά ότι προέρχονται από επικουρικές εργασίες όπως: «...υπηρέται, ιπποκόμοι, μάγειροι, κ.τ.λ, ή προστατευόμενοι απλώς των της ημέρας ισχυρών, ή φεύγοντες την στρατολογία, ... ολίγοι αυτών γράφουσι...»⁴⁰.

Η αναφορά του Σκαρλάτου όμως δείχνει όσο υπερβολική και αν είναι πως η κοινωνική προέλευση των δασκάλων προέρχεται από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, αλλά και την έλλειψη των σχολών που θα εκπαιδύονταν οι δάσκαλοι στο νεοσύστατο κράτος. Δημιουργούνται έτσι σταδιακά οι μορφοποιήσεις αυτές που περιγράφουν τις ανάγκες των δασκάλων για τη μόρφωσή τους καθώς και τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία γενικά, αλλά και σε αυτή της υπαλληλίας.

---

³⁹ Χρήστος Χρήστου, *Εκπαίδευση και συνδικαλιστική πορεία των δασκάλων, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 1922*, Αθήνα 2009, σελ 51.

⁴⁰ ό.π σελ. 51,52.

Τελικά η αναγνώριση της διδασκαλικής αδελφότητας θα γίνει, αφού ο υπουργός παιδείας Κωνσταντίνος Λομβάρδος, συνεργάτης αργότερα του Χ. Τρικούπη και συνιδρυτής του κόμματος δέχεται την ισχύ του άρθρου 11 του Συντάγματος του 1864. Η διδασκαλική αδελφότητα αποτελεί μία από τις πρώτες, πρώιμες συνδικαλιστικές εκφράσεις των δασκάλων, συμβάλλοντας στη μορφοποίηση μιας σειράς διεκδικήσεων.

Έτσι τελικά τον Αύγουστο του 1865 συγκροτείται η πρώτη εκπαιδευτική συλλογικότητα, αυτή της διδασκαλικής αδελφότητας, με χαρακτηριστικά που μορφοποιούν το διεκδικητικό πλαίσιο.⁴¹ Την περίοδο αυτή όπου επικρατεί πολιτική κυβερνητική αστάθεια και το νεοσύστατο ελληνικό κράτος επιζητεί τα πρώτα βήματά του, στη δημόσια εκπαίδευση την υπηρετούν 968 δάσκαλοι, ενώ την ιδιωτική 102.⁴² Συνεπώς παρότι ο αριθμός των δασκάλων είναι μικρός υπάρχει μέσα από την διδασκαλική αδελφότητα μια πρώτη μορφή επικοινωνίας μεταξύ τους.

4.2 Η ίδρυση του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου το 1872-1873.

Οι μισθοί των περισσότερων δημοσίων υπαλλήλων ουδέποτε ανταποκρίθηκαν στην κάλυψη των βιοτικών αναγκών. Συχνά υπήρχαν μειώσεις των μισθών με διάφορους τρόπους, δημιουργώντας κύματα διαμαρτυριών. Οι διεκδικήσεις που προέκυπταν έβρισκαν διέξοδο στις συλλογικές διαδικασίες, οι οποίες με τη σειρά τους αύξαναν τις σχέσεις μεταξύ των μελών. Η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης και των δασκάλων, τους κινητοποιεί έντονα στην αναζήτηση δημιουργίας συλλογικότητας που θα μπορεί να εκφράζει τα εργασιακά ζητήματα, θα προβάλλει διεκδικήσεις κλαδικές, βάζοντας την εργασία στο επίκεντρο των συζητήσεων και δημιουργώντας επαγγελματικά χαρακτηριστικά. Χτίζεται

---

⁴¹Χ. Χρήστου ό.π σελ. 51,52.

⁴²ό.π. σελ. 55.

σταδιακά μια συλλογική επαγγελματική κουλτούρα αγώνων και διεκδικήσεων που παρουσιάζει κοινωνική δυναμική.

Έχει ιδιαίτερη αξία να υπογραμμίσουμε ότι εκφραστής της συλλογικότητας, αναδεικνύεται ο καθηγητής πανεπιστημίου και καθαρευουσιάνος Γεώργιος Μιστριώτης. Αναφέρουμε αυτό ως ένδειξη προσπάθειας ελέγχου των δασκάλων από τους πανεπιστημιακούς κύκλους, για λόγους όπως το γλωσσικό.

Όμοια κατάσταση θα υπάρξει μέχρι την ίδρυση σχεδόν της ΔΟΕ. Άτομα που δεν είναι δάσκαλοι, θα βρεθούν σε συλλογικότητες δασκάλων να ηγούνται της εκπροσώπησής τους. Βέβαια αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό της εξελικτικής πορείας των πρώιμων συνδικαλιστικών συλλογικοτήτων σε διάφορους εργασιακούς χώρους, ο εκπρόσωπος δηλαδή να ανήκει σε άλλη εργασιακή ομάδα.

Τα επόμενα χρόνια μέχρι και το 1892 όπου ιδρύεται ο Σύνδεσμος Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, οι διεκδικήσεις κινούνται γύρω από την ίδρυση του Μετοχικού Διδασκαλικού Ταμείου (1880), τον τρόπο ανοικοδόμησης των σχολείων, την άσκηση του επαγγέλματος του δασκάλου και από τους κληρικούς, το αμετάθετο των δασκάλων, τον τρόπο απόκτησης των προσόντων τους, την ίδρυση σχολής επιμόρφωσης κ.ά.

Η κατάσταση όμως που επικρατεί ως προς τις οικονομικές συνθήκες που βιώνουν οι δάσκαλοι και συνεπώς αποτυπώνει την κοινωνική τους εικόνα, περιγράφονται με γλαφυρό τρόπο από διάφορες πηγές. «Οι ταλαίπωροι ούτοι διδάσκαλοι... οι των ευτελεστάτων υπηρετών υποκόμων γλισχρότερων μισθοδοτούμενοι... τας παντοδαπὰς περιυβρίσεις και εξευτελισμούς και προπηλακισμούς δεχόμενοι...»⁴³, «Φρίκη με κατέλβε ότε εν έτει 1885 διωρίσθην γενικός δντης δημοτικής

---

⁴³ Χρήστος.Κάτσικας-Κώστας Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004* Εκδ. Σαββάλας σελ118Εκθεση Ειδικού Επιθεωρητή προς το ΥΠΕΠΘ-1833

εκπαιδύσεως, εν των υπουργείω Παιδείας. Ουδείς δημοδιδάσκαλος ήτο εν ασφάλεια. Ο βουλευτής, ο κομματάρχης, ο παντοπώλης, ηδύνατο να τον μεταθέσουν, να τον παύσουν... Ένας βουλευτής είχε πει: Και τι βουλευτής είμαι εγώ, όταν δεν δύναμαι να παύσω ούτε ένα δημοδιδάσκαλον;»⁴⁴ καθώς και «Αν όμως όλοι διασκεδάζωσιν, υπάρχουσιν ατυχή τινά όντα, άτινα κάθηνται επί αννημένων ανθράκων, κατά τον μήνα τούτον. Τα όντα ταύτα είναι οι διδάσκαλοι, οι είλωτες της πολιτείας, οι παρίαί της δημόσιας υπηρεσίας. Κατά τον μήνα τούτον διορίζονται, μετατίθενται ή απολύονται οι ανά τας πόλεις και τας κόμας και τα χωρία διδάσκαλοι και διδασκάλισσαι από των γυμνασιαρχών μέχρι των επιστατών»⁴⁵.

Ο Χρήστος Λέφας αναφέρει χαρακτηριστικά για τον τρόπο πληρωμής των δασκάλων και παρότι από το 1857 η μισθοί προκαταβάλλονταν από το κράτος στους δήμους, «... Ο ουσιώδης όμως λόγος της κακοδαιμονίας της δημοτικής εκπαιδύσεως, καθ' ο χρονικόν διάστημα αυτή υπήγετο εις τους δήμους, είναι η μισθοδοσία των δημοδιδασκάλων. Οι δήμοι επλήρωνον όσους ήθελον, οσάκις ήθελον και όσον ήθελον. ...Οι δημοδιδάσκαλοι δεν επληρώνοντο και δια τούτου ή δεν εδέχοντο να διορισθούν ή διοριζόμενοι δεν ειργάζοντο. ...»⁴⁶

Και αυτή η έκφραση συλλογικότητας όμως δείχνει πως δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στο είδος των διεκδικήσεων που οι δημοδιδάσκαλοι, ο κλάδος δηλαδή είχε ανάγκη⁴⁷. Έτσι δεν θα αργήσει να εμφανιστεί στα 1892 η νέα προσπάθεια έκφρασης των δασκάλων με την ίδρυση του Συνδέσμου Ελλήνων Δημοδιδασκάλων.

4.3 Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Δημοδιδασκάλων

---

⁴⁴Κάτσικας-Θεριανός ό.π. Αναμνήσεις του παιδαγωγού Παναγιώτη Οικονομίδη.

⁴⁵Ο λογοτέχνης και εκπαιδευτικός Α. Κουρτίδης το 1887 περιγράφει εικόνες από την αθηναϊκή ζωή τον Αύγουστο.

⁴⁶Χ. Λέφας ό.π. σελ. 23-24

⁴⁷ό.π. σελ. 205-206.

Παρότι δεν έχουμε ακριβή ημερομηνία ίδρυσής του (1887,1878,1894)⁴⁸, αξίζει για άλλη μία φορά να δούμε τα θεσμικά και οικονομικά ζητήματα, που ενεργοποιούν κοινωνικές διεργασίες στον εργασιακό χώρο των δασκάλων με εμφανή την αναγκαιότητα δημιουργίας μιας θεσμικής συλλογικότητας.

Την περίοδο αυτή κυριαρχούν οι απολύσεις, οι διορισμοί, οι μεταθέσεις, αφού η οικονομική κατάσταση είναι πολύ κακή για τον κλάδο. Την ίδια στιγμή που ομάδες υπαλλήλων απολαμβάνουν καλύτερα προνόμια.

Το 1892 όπως αναφέρεται στην εφημερίδα «Παλιγγενεσία», έχουμε 841 απολύσεις, 722 διορισμούς και 1072 μεταθέσεις, σημειώνεται δε ότι «πανωλεθρία λοιπόν πλήρης επέσκηψεν εις το διδασκαλικόν σύμπαν και αθρούς καθ' εκατοντάδες απέλυον και εξσφενδόνιζον από του ενός άκρου του ελληνικού βασιλείου εις το άλλο τους πνευματικούς πατέρες των τέκνων μας! Διωγμός χείρον του από των αλλοφύλων εμάρανε πάσαν της εκπαιδεύσεως βλάστησιν! ...»⁴⁹. Κυρίαρχη στόχευση αυτών των μεταβολών είναι η χειραγωγή των δασκάλων μέσα από ένα ρουσφετολογικό μηχανισμό που η πολιτική εξουσία έστηνε.

Εργαζόμενοι στα όρια της φτώχειας με μόρφωση, οι δάσκαλοι πιέζονταν στη μέγγενη των πολιτικών επιδιώξεων. Οι επιδιώξεις αυτές μαζί με την υποβαθμισμένη α/θμια εκπαίδευση, ήθελαν ένα εργαζόμενο φοβισμένο, χειραγωγήσιμο, που να εξυπηρετεί τα προσωπικά συμφέροντα και τις κρατικές ελλείψεις δίχως να διαμαρτύρεται. Οι μηχανισμοί πειθάρχησης του κράτους ήταν καλά δομημένοι μέσα από τις απολύσεις τις μεταθέσεις και τους διορισμούς.

Το Γενάρη του 1895 ο Χαρίλαος Τρικούπης αναγκάζεται σε παραίτηση από το βασιλιά Γεώργιο τον Α' και οι εκλογές του Απριλίου

---

⁴⁸Χ. Λέφας ό.π. σελ.211.

⁴⁹ Εφημερίδα, ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ, 12 Φεβρουαρίου 1893.

φέρνουν το Θεόδωρο Δηλιγιάννη στην εξουσία. Υπουργός Παιδείας αναλαμβάνει ο Δημήτριος Πετρίδης βουλευτής από τα Τρίκαλα Κορινθίας, πρώην γενικός επιθεωρητής, αλλά και πρώην πρόεδρος του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου.

Συνεπής στις εξαγγελίες του να θέσει σε πρώτη προτεραιότητα την δημοτική εκπαίδευση, φέρνει νομοσχέδιο όπου καταργεί το δικαίωμα του εκάστοτε υπουργού να «...παύει και μεταθέτει τους διδασκάλους άνευ γνωμοδοτικού συμβουλίου. ...»⁵⁰, προβλέπει δε την καθιέρωση εποπτικού συμβουλίου και επιθεωρητών στις πρωτεύουσες των νομών, για την αξιολόγηση του έργου και της συμπεριφοράς των δασκάλων. Όμως το μεγάλο πρόβλημα είναι η μείωση των δαπανών, που έχει ως συνέπεια φυσική το κλείσιμο των σχολείων και τη μείωση, απόλυση δηλαδή δασκάλων. Ο Θ. Δηλιγιάννης δηλώνει: « εάν έχωσι χρήματα οι Δήμοι, να έχωσι Σχολεία. Εάν δεν έχωσι να μην έχωσι' να φροντίσωσι πρότερον να εύρωσι πόρους»⁵¹. Το βέβαιο κλείσιμο σχολείων, η ανεπάρκεια των Δήμων και οι προηγούμενες εφαρμοζόμενες εκπαιδευτικές πολιτικές, δημιουργούν ένα μεγάλο κλίμα αντίδρασης των δασκάλων σε όλη την Ελλάδα.⁵²

Η αντίδραση στο προσχέδιο νόμου (του μετέπειτα γνωστού νόμου ΒΤΜΘ'), ήταν καθολική και συντονισμένη καταφέροντας τελικά να υπάρξουν αρκετές τροποποιήσεις. Μεταξύ αυτών η αύξηση των δαπανών για την στοιχειώδη εκπαίδευση, από 800.000 δρχ. σε 1.500.000 δρχ., καθώς και η πληρωμή των δασκάλων να γίνεται από τις νομαρχίες.

Η κινηματική στάση για τα δικαιώματά τους και η επιβολή αιτημάτων του κλάδου στο νομοσχέδιο, δίνει θα λέγαμε αποτελεσματικότητα στη συλλογική δράση και κεφαλαιοποιεί την εμπειρία της συλλογικής αντίστασης μέσα από το Σύνδεσμο Ελλήνων Δημοδιδασκάλων. Καταφέρει η συλλογικότητα αυτή, να αναδείξει για την

---

⁵⁰ Χ. . Χρήστου, ό.π. σελ. 246

⁵¹ ό.π. σελ. 247

⁵² Εφημερίδες, Ακρόπολις, 5 Ιουνίου 1895 & ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ», 30 Ιουνίου 1895.

εποχή επαρκώς τα προβλήματα του κλάδου θέτοντας τις διεκδικήσεις και απειλώντας με κινητοποιήσεις. Η εφημερίδα «Ακρόπολις» σε ποίημα που δημοσιεύει γράφει χαρακτηριστικά:

«Αλλαλαγμός και θρήνος ακούεται κι αντάρα
κι αγρίεψε στ' αλήθεια η των δασκάλων φάρα,
και αν δεν τελειώση αυτή η φασαρία,
θα κάνουν απεργία»⁵³

Παρότι δεν έχουμε «επαγγελματική ομοιομορφία»⁵⁴, αφού προέρχονται οι δάσκαλοι, από διδασκαλεία, είναι υποδιδάσκαλοι ή και αυτοί που έχουν μόνο απολυτήριο ελληνικού σχολείου, η ανταπόκριση από πάρα πολλές περιοχές δείχνει σίγουρα ένα δίκτυο επικοινωνίας (Ναύπλιο, Άργος, Πάτρα, Λάρισα, Τύρναβο, Τρίπολη, Ναύπακτο, Ελευσίνα, Γύθειο, Ήπειρο κ.ά)⁵⁵, ικανό να το μορφοποιεί ο Σύνδεσμος Ελλήνων Διδασκάλων σε δυναμική συλλογικότητα και να το μετατραπεί ως «πόρο» διεκδίκησης των αιτημάτων.

Η λειτουργία του Συνδέσμου Ελλήνων Δημοδιδασκάλων δεν κινούταν όμως μόνο σε επίπεδο κλαδικών διεκδικήσεων. Η παρουσία του σε κοινωνικές και πολιτικές δράσεις μας αποδεικνύει την κοινωνική γείωση που ανέπτυξε, φέρνοντας τον κλάδο συχνά μπροστάρη σε ζητήματα που αφορούσαν την κεντρική πολιτική σκηνή. Έτσι διεξάγει έρανο για την κρητική επανάσταση και επιδιώκει ρόλο στην αναμόρφωση της εκπαίδευσης και του μέλλοντος της πατρίδας μέσα από την ποιότητα της μόρφωσης των νέων.

Το 1899 με πρωθυπουργό το Γεώργιο Θεοτόκη, υπουργός παιδείας αναλαμβάνει για Τρίτη φορά ο Αθανάσιος Ευταξίας. Πρώτη πράξη του η κατάργηση του νόμου ΒΤΜΘ' και η συγκρότηση επιτροπής για την κατάρτιση νέου νομοσχεδίου. Η πρωτοτυπία σε αυτή την προσπάθεια

---

⁵³ Ακρόπολις 6 Ιουνίου 1895.

⁵⁴ Χ. Λέφα, ο.π. σελ.184-185.

⁵⁵ Χ. Χρήστου, ό.π. σελ. 251-252.

έγκειται στο γεγονός ότι στην επιτροπή συμμετέχει και ο Σ.Ε.Δ. Φαίνεται ότι υπάρχει ενδεχόμενη στήριξη στην κυβέρνηση από το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Δ., αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι δάσκαλοι από διάφορες περιοχές τάσσονται αντίθετοι στη συμμετοχή του στη διαδικασία. Δημιουργούνται ενδοκλαδικές διαφωνίες που έχουν διαφορετικές πολιτικές ή μάλλον κομματικές επιλογές. Ο κλάδος σαφώς και δεν είναι ενωμένος, αλλά κινείται με πολιτικά-κομματικά κριτήρια στις επιλογές του. Η αιχμή των διαφωνιών αφορά τις μεταθέσεις, τις απολύσεις και τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στον κλάδο ως προς το επιστημονικό τους επίπεδο. Τέλος οι αιτιάσεις τους για το νομοσχέδιο εστιάζονται στην επιβολή των προστίμων από τους επιθεωρητές. Πετυχαίνουν συνάντηση με τον πρωθυπουργό και τον υπουργό εκθέτοντας τις θέσεις τους. Όμως εξαιτίας της προεκλογικής περιόδου τελικά το νομοσχέδιο δεν θα ψηφιστεί.

Η περίοδος μέχρι το 1910 χαρακτηρίζεται από τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του 1882,1889,1895 και τέλος αυτό του 1908, τα οποία βάζανε τα ζητήματα της παιδείας συνολικά, επομένως η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι δάσκαλοι βρίσκονταν εμπλεκόμενοι σε πολλαπλά επίπεδα. Τα υψηλά ποσοστά αναλφάβητων (50,2 των ανδρών, 82% των γυναικών, το 1907) , τα μικρά ποσοστά συμμετοχής στο δημοτικό σχολείο (8,3% φοιτούσαν από τις ηλικίες 6 ως 8 ετών το 1901) οι χαμηλές δαπάνες σκιαγραφούν με έναν αντανακλαστικό τρόπο και την εικόνα των δασκάλων.⁵⁶ Η μόρφωση, η επιμόρφωση, οι αμοιβές, οι ποινές, τα αναλυτικά προγράμματα, οι μέθοδοι διδασκαλίας, αποτελούσαν συχνά τα σημεία τριβής ή και των ρήξεων μεταξύ κυβερνήσεων και του κινήματος των δημοδιδασκάλων, έστω στη μορφή που είχε αναπτυχθεί. Με ένα κίνημα που παρότι συχνά την περίοδο αυτή οι δάσκαλοι βρέθηκαν να

---

⁵⁶ Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 60-61.

«θίγονται» επαγγελματικά, διεκδίκησαν και συχνά κέρδισαν με βάση το διεκδικητικό πλαίσιο που οι εκπαιδευτικές πολιτικές διαμόρφωναν.

Είναι άλλη μία περίοδος πολιτικής αστάθειας, αφού η κυβέρνηση Θεοτόκη από τις 2/4/1899, μέχρι στις 12/11/1901, θα κληθεί να διαχειριστεί την ήττα του 1897 και μια σειρά άλλα κοινωνικά ζητήματα. Όμως η κυβέρνηση θα οδηγηθεί σε παραίτηση κάτω από το βάρος των κινητοποιήσεων που τα «Ευαγγελικά» θα δημιουργήσουν. «Ένας όχλος χασομέρηδων» - γράφει ο Σεφέρης για την Ελλάδα των πρώτων χρόνων του 20^{ου} αιώνα- «εξευτελισμένος από ανάξιου άρχοντες χαζεύει, χλευάζει, προπηλακίζει. Είναι ο κόσμος των Ορεστειακών και των Ευαγγελικών, είναι ο ξεπεσμός».⁵⁷

Όταν πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο Αλέξανδρος Ζαΐμης από τις 24/11/1901, μέχρι τις 13/6/1902, ο υπουργός παιδείας Αντώνης Μομφεράτος, εισηγείται το νομοσχέδιο «Περί Συνδρομής του Δημοσίου υπέρ απόρων Δήμων, υπέρ της στοιχειώδους εκπαίδευσως». Το νομοσχέδιο αυτό θίγει τους δημοδιδασκάλους αφού το άρθρο 2 προβλέπει: «...οι πρωτοβάθμιοι και οι δευτεροβάθμιοι διδάσκαλοι καταλαμβάνοντες θέσεις κατωτέρας του βαθμού αυτών λαμβάνουσι τον μισθό της θέσεως, εις ην διορίζονται».

Οι δάσκαλοι θορυβούνται και ξεκινούν πανελλαδική ενημέρωση της κοινής γνώμης, αλλά πρωτίστως του ίδιου του κλάδου, μέσα από εφημερίδες, συντονισμένοι από τον Σ.Ε.Δ. Με το νομοσχέδιο θίγονται οικονομικά, αφού κάποιος α/θμιο δάσκαλος που θα υπηρετούσε σε σχολείο αλληλοδιδασκτικό από 150δρχ το μήνα θα έπεφτε στις 100δρχ., εργασιακά, αφού κάποιος θα παραιτούνταν ή θα απολύονταν, γιατί θα έκλειναν σχολεία ή δεν θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά, χάνοντας έτσι και χρόνια ασφάλισης.

---

⁵⁷ Ιστορία των Ελλήνων τ. 14, εκδ. ΔΟΜΗ σελ.109.

Το ενδιαφέρον σ' αυτήν την πανελλαδική προσπάθεια των δημοδιδασκάλων και του Σ.Ε.Δ. έγκειται στο γεγονός ότι καλούν τους συναδέλφους τους: «... α') Να τηλεγραφήσουν στους συναδέλφους που υπηρετούν στις πρωτεύουσες νομών. Εκείνοι δε στους υπηρετούντες στα χωριά και στις κωμοπόλεις, για να είναι έτοιμοι όλοι τους για απεργία. β') Σε περίπτωση που το νομοσχέδιο δεν αποσυρθεί, να κηρύξουν απεργία και να ενημερώσουν το λαό για την κατάσταση της εκπαίδευσης. ...⁵⁸. Η «απειλή» για χρήση του δικαιώματος της απεργίας αποτελεί ένδειξη δυναμικής και αποφασιστικής παρέμβασης. Παρέμβαση που μάλλον κάθε άλλο από τυχαία είναι, αφού το πρόταγμα για ενημέρωση του λαού συνολικά «για την κατάσταση της εκπαίδευσης», δύσκολα συναντάς ακόμα σήμερα. Σπάνια συναντάς κλάδους που κινητοποιούνται για διάφορους λόγους, να προτάσσουν συνολικά ζητήματα υπεράσπισης αγαθών κοινωνικών. Θα λέγαμε ότι απαιτείται υψηλός βαθμός πολιτικής συνειδητότητας από τα μέλη μιας ομάδας, για να προτάξουν προωθημένες μορφές αγώνα, όπως αυτός της απεργίας. Απαιτείται δίκτυο πανελλαδικό, κάτι που αποδεικνύεται από τη συμμετοχή μέσω τηλεγραφημάτων⁵⁹, πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο διεκδίκησης, αλλά και εμπειρία. Αυτά θα λέγαμε ότι συνυπάρχουν ως συλλογική εμπειρία, αφού η απεργία ως μέσω πολιτικών διεκδικήσεων είναι σπάνια την περίοδο αυτή. Εμφανίζεται από το 1879 (Ερμούπολη Σύρου) το 1833, το 1887, 1896 (Λαύριο).

Τα πρώτα βήματα συνδικαλιστικής οργάνωσης τα συναντάμε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αφού: «... Η αργή έστω εκβιομηχάνιση και ο ραγδαίος εκχρηματισμός της ελληνικής οικονομίας, ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα, αποτέλεσαν τις αναγκαίες συνθήκες εμφάνισης μια νέας κοινωνικής τάξης, των μισθωτών εργαζόμενων στον δευτερογενή τομέα. ...»⁶⁰. Ο «Σοσιαλιστικός Σύλλογος» έχει κάνει την εμφάνισή του με τον Σταύρο

⁵⁸ Ακρόπολις 15 Μαρτίου 1902.

⁵⁹ Επετηρίδα της δημοτικής εκπαιδευσεως Αθήνα 1901-1902.

⁶⁰ Ιστορία των Ελλήνων τ. 14, εκδ. ΔΟΜΗ σελ.103

Καλλέργη, αλλά και άλλες ομάδες, όπως αυτή του Ρόκου Χοϊδά και του Δρακούλη.⁶¹

Η πίεση που νιώθουν οι δάσκαλοι, αποτυπώνεται σε δηλώσεις του υπουργού Παιδείας Μοφεράτου στα 1899, όπου στιγματίζεται ο θεσμός της λειτουργίας του επιθεωρητή, αφού δημιουργεί εργασιακή ανασφάλεια και φόβο στους δασκάλους, γράφει: «...προσφέρονται προς αυτούς, ούτως ώστε δεν πιστεύουσιν οι διδάσκαλοι, ότι της τυραννίας απηλλάγησαν, αλλ' ότι τυράννους μετήλλαξαν μόνον. ...»⁶². Ακόμα και αυτή τη δήλωση στα 1899, θα τη χαρακτηρίζαμε ως κατάκτηση, αν και πιθανά να αποτελεί πολιτικό προσεταιρισμό των δασκάλων, αν αναλογιστούμε ότι τον Αύγουστο του 1864 στη Βουλή ο Η. Πετιμεζάς δηλώνει: «... Τα έργα του διδασκάλου είναι γνωστά' πολιτικήν θέσιν ο διδάσκαλος δεν έχει αν έχει διεστραμμένην ψυχή και θέλη να αναμιγνύηται εις πολιτικά του τόπου, εις ον διορίσθη, ώρα του καλή' διότι τότε έρχεται το β' μέρος του άρθρου, το οποίο σας λέγει, ότι έκαστος έχει το δικαίωμα να συσταίνη εκπαιδευτικά καταστήματα, τηρών τους νόμους του Κράτους. Ιδού η ελευθερία' κάμετε και σεις καταστήματα, όσα θέλετε, να διδάσκητε τον λαόν. ...».⁶³

Σημαντικό βάρος στο διεκδικητικό πλαίσιο πέφτει και στην ανάδειξη του ρόλου που επιθυμούν να παίξουν ως δημοδιδάσκαλοι αφού: «...αντί πάσης εμπυχώσεως και ενθαρρύνσεως εμπνεομένης εις τους λειτουργούς παντός λειτουργήματος, εις την Δημοτικήν Εκπαιδευσιν γίνεται ανακοπή προς πρόοδον, οι δε σκαπανείς του καλού και αγαθού, ως μορφωταί ήθους και φρονήματος, οι δημιουργοί χριστιανών και Ελλήνων υφίστανται ταπεινώσεις και περιορισμούς. ...»⁶⁴. Λίγα χρόνια αργότερα στα 1907, ο Γ. Σωτηρίου θα γράψει: «... οι δημοδιδάσκαλοι δεν φαίνονται ευεργετικοί εις την κοινωνία, όσον έπρεπε και όσον είναι δυνατόν να φαίνονται, δεν

---

⁶¹Ιστορία των Ελλήνων τ. 14 ό.π. σελ104-105.

⁶²Χ. Λέφα, ο.π. σελ.205.

⁶³Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας) επιμέλεια Αλέξης Δημαράς Α 1821-1894, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, σελ 199.

⁶⁴Περιοδικόν Δημοτική Εκπαίδευση, Αθήνα, 1 Απριλίου 1902, αριθ. 15.

πταίουσιν αυτοί. Χωρίς καμμίαν ηθικήν ενθάρρυνσιν, χωρίς ελπίδα προαγωγής, με συχνάς καθυστερήσεις μισθών, με κίνδυνον ελαττώσεως του μισθού ή καταργήσεως του σχολείου, με βίον σκηνίτου ένεκα των συχνών μεταθέσεων, με σχολεία επικίνδυνα εις την υγείαν...,δεν είναι δυνατόν να φανώσι οι δημοδιδάσκαλοι χρησιμώτεροι παρ' όσων φαίνονται σήμεραν... Να εξασφαλίσωμεν εις του δημοδιδασκάλους την μονιμότητα, το αμετάθετον και την τακτικήν πληρωμή του μισθού, μικρού μεν κατ' αρχάς αυξανομένου δε συν τω χρόνων προϊόντι. Να ενθαρρύνωμεν τους διδασκάλους δι' αμοιβών... να παραχωρήσωμεν αυτοίς αγρούς πλησίον των σχολείων και να βραβεύωμεν τους καλλιεργούντας αυτούς όσον το δυνατόν επωφελέστερον δια τους χωρικούς...»⁶⁵

Το 1902 και 1903, διεκδικούν να αυξηθούν τα διδασκαλεία από 2 σε 10, αύξηση ανά πενταετία, «ανέξοδος κατοικία» και αλλαγή βιβλίων. Την περίοδο αυτή λειτουργούν 3.400 δημοτικά σχολεία και γραμματοσχολεία με 4.500 διδασκάλους.

Για άλλη μια φορά όμως με πρωθυπουργό το Θεοτόκη και υπουργό τον Σπυρίδωνα Στάη το 1904, επανέρχεται η πολιτική που ήθελε να επιβάλει ο Μομφεράτος όπως αναφέραμε παραπάνω. Το νομοσχέδιο μεταξύ άλλων περιλαμβάνει ανασύσταση των διδασκαλείων, σύμπτυξη των ελληνικών σχολείων, υποβιβασμούς, ενώ ο μισθός διαμορφώνεται ανάλογα με τον τύπο σχολείων, τέλος ο διορισμός περνάει στα χέρια του υπουργού. Οι αντιδράσεις όμοιες με αυτές που έχουμε αναφέρει. Η πίεση που ασκούν προς την κυβέρνηση με τη «βοήθεια» της αντιπολίτευσης, του τύπου, αλλά και της κοινωνίας, θα έχει αποτέλεσμα και τελικά το νομοσχέδιο δεν θα ψηφιστεί όπως μας πληροφορεί η εφημερίδα «Εμπρός»⁶⁶

---

⁶⁵«Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε» τ. Β 1895-1967, ό.π. σελ.51-52

⁶⁶Εφημερίδα «Εμπρός» 1/3/1904. «Ένεκα της αντίδρασης την οποία προκάλεσαν τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια εκ μέρους των διδασκάλων, η κυβέρνηση σκέπτεται ν' αφήση αυτά να κατέλθουν μεταξύ των τελευταίων στην ημερήσια διάταξη μη επιμένουσα στην επισημείωση».

Την ίδια περίοδο πραγματοποιείται το 1^ο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο στις 31 Μαρτίου μέχρι την 1^η Απριλίου 1904. Η παρουσία και εκπροσώπηση των δασκάλων είναι σημαντική, δείγμα της ενεργητικής παρουσίας του ΣΕΔ και στα επιστημονικά – μορφωτικά τεκταινόμενα της πατρίδας.

Είναι σαφές ότι το δίκτυο επικοινωνίας που διαθέτει με τους άλλους τοπικούς συλλόγους της επαρχίας ή και με μέλη περιοχών του δίνει τη δυνατότητα αναπαραγωγής και επιστημονικών δεδομένων, αφού συμμετέχουν 347!!! (περίπου το 1/10 του συνολικού αριθμού των δασκάλων), πρόεδρος δε της περιόδου είναι ο Ευστράτιος Αβραμέας, ο οποίος αργότερα θα δεχθεί μομφή από τους δασκάλους για οικονομικά σκάνδαλα.⁶⁷

Δεν έμελε όμως να περάσει πολύς καιρός, όπου και πάλι οι δάσκαλοι βρίσκονται αντιμέτωποι με την εφαρμογή πολιτικών που θα περιόριζαν τις θέσεις τους, θα μείωναν τις αποδοχές τους με τη μέθοδο της πληρωμής με βάση τον τύπο σχολείου. Στις 16 Ιουλίου στα 1905 ψηφίζεται τελικά ο νόμος από την κυβέρνηση του Δημήτριου Ράλλη με υπουργό παιδείας τον Λάμπρο Καλιφρονά. Οι συνέπειες από τον νόμο πλήττουν συνολικά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και φυσικά του δασκάλους. Εκατοντάδες σχολεία κλείνουν ή υποβιβάζονται με αποτέλεσμα χιλιάδες μαθητές να μένουν εκτός πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Παρά τις αντιδράσεις από την κοινωνία και τους δασκάλους φυσικά, οι οποίες απονομιμοποιούν τον Γ κόπα Η νόμο, στην κοινή γνώμη, αλλά και στον κλάδο, παρά τις δεσμεύσεις της κυβέρνησης για τροποποιήσεις ή αλλαγές, θα παραμείνει σε ισχύ μέχρι την τελική κατάργησή τον Μάρτιο του 1914.⁶⁸

5. Στο δρόμο προς την ενοποίηση του κλάδου.

---

⁶⁷Πρώτον ελληνικών εκπαιδευτικών συνέδριον, εν Αθήναις, 31 Μαρτίου 4 Απριλίου 1904, Βιβλιοθήκη Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.

⁶⁸ Νόμος 240, ΦΕΚ 97/16 Απριλίου 1914, τεύχος Α'.

Οι νόμοι που είχαν εφαρμοστεί, εκτός από την υποβάθμιση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, έφερε στην επιφάνεια μια υποβόσκουσα κατάσταση που υπήρχε μεταξύ του Συνδέσμου Ελλήνων Δημοδιδασκάλων και των άλλων ενώσεων της επαρχίας. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις έθιγαν κυρίως τους δασκάλους της επαρχίας, γιατί εκεί υπήρχαν οι περισσότεροι ελλειμματικοί δήμοι, η εκπαίδευση αντιμετώπιζε μεγαλύτερες δυσκολίες υλικοτεχνικά και φυσικά εκεί θα γίνονταν οι περισσότερες υποβαθμίσεις σχολείων και το κλείσιμο πολλών. Συνεπώς εκεί θα ήταν μεγαλύτερη η πίεση από των απολύσεων και των μισθολογικών υποβαθμίσεων. Είναι μια περίοδος που πολλοί δάσκαλοι της επαρχίας αλλάζουν επάγγελμα. Έτσι ο «... πολυπληθέστατος της εν τω κράτει υπαλληλικών κλάδων...»⁶⁹, βιώνει πίεση εργασιακή. Οι δάσκαλοι της επαρχίας θα ασκήσουν κριτική στον ΣΕΔ, για έλλειψη αγωνιστικής και αποτελεσματικής πολιτικής, αλλά και μιας προσωπικής κριτικής στον πρόεδρο Αβραμέα. Με πρωτοβουλίες τους επαρχιακοί σύνδεσμοι, αναδεικνύουν την ανάγκη καλύτερης εκπροσώπησης τους από τον ΣΕΔ, προτείνοντας μάλιστα διάφορους τρόπους, όπως η εκπροσώπηση από εκλεγμένους προέδρους των επαρχιακών ενώσεων που θα συντονίζονται και θα αποφασίζουν σε συνέδριο στην Αθήνα, (θα το χαρακτηρίζαμε ως τις σημερινές ολομέλειες προέδρων που η ΔΟΕ και η ΟΛΜΕ πραγματοποιούν) όταν υπάρχουν αιτήματα αιχμής.

Η προσπάθεια αυτή των επαρχιακών συλλόγων θα χαρακτηρίζονταν περισσότερο ως περίοδος ωρίμανσης και ποιοτικής λειτουργίας των ενώσεων σε μια κατεύθυνση απόκτησης πανελλαδικής συνοχής του κλάδου. Παρότι είναι υπαρκτά τα δύο κέντρα αποφάσεων (Αθήνας-Πάτρας) συχνά σε κλαδικά ζητήματα συνοδοιπορούν, ενώ εκφράζονται διαφωνίες ως προς τον τρόπο λειτουργίας των ενώσεων.

---

⁶⁹Εμπρός 12 Ιανουαρίου 1906.

Οι πολιτικοί διχασμοί μέσα στις ενώσεις είναι αδύνατο να μην υπήρχαν. Φαίνεται ότι ο κλάδος με βάση το νόμο ΒΤΜΘ',⁷⁰ και τις αποκεντρωμένες λειτουργίες του για την εκπαίδευση, φαίνεται να συσπειρώνεται γύρω από τις κυβερνήσεις του Θ. Δηλιγιάννη. Μάλιστα, στην κηδεία του Θ. Δηλιγιάννη, ζητείται από τον ΣΕΔ να μεταφέρουν το φέρετρο του δασκάλου, αλλά και να πάνε ν' ασπασθούν το νεκρό στη Βουλή, να συλλυπηθούν τους συγγενείς. Φαίνεται πως του αναγνωρίζουν πολιτικά μαζί με τον υπουργό του στην παιδεία Δ. Πετρίδη, την ευεργετική του στάση με βάση κυρίως το νόμο ΒΤΜΘ' του 1895 για τους δασκάλους.

Αυτό σίγουρα σημαίνει και την αντίστοιχη πολιτική στήριξη της πλειοψηφίας του κλάδου προς το δηλιγιαννικό κόμμα. Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι αμέσως μετά τις εκλογές του 1906, όπου το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη κερδίζει με μεγάλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (110 από τις 170 έδρες) ο ΣΕΔ διαμαρτύρεται για τους βανδαλισμούς που έγιναν στο διδασκαλείο της Αθήνας, το Σεπτέμβριο του 1906, στις εικόνες των Θ. Δηλιγιάννη, Δ. Πετρίδη και Μιλτιάδη Βρατσάνου που βρίσκονταν στην αίθουσα τελετών.⁷¹

Άλλο ένα στοιχείο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον κομματικό προσανατολισμό των δασκάλων, δείχνοντας ταυτόχρονα και τις προσπάθειες χειραγώγησης του κλάδου από τα κόμματα, αποτελούν και οι απολύσεις των δασκάλων με την εναλλαγή στη διακυβέρνηση της χώρας από τον Δηλιγιάννη στον Τρικούπη. Έτσι στα 1892, η ανάληψη της διακυβέρνησης από τον Τρικούπη συνοδεύτηκε μ' έναν υψηλό αριθμό απολύσεων (615), έναντι των προηγούμενων χρόνων, οι περισσότερες δε αναιτιολόγητες.⁷²

---

⁷⁰Νόμος ΒΤΜΘ/1895 «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδευσεως» ΦΕΚ Αριθ. 37 Τεύχος Α' Εν Αθήναις τη 5 Οκτωβρίου.

⁷¹Εφημερίδα «Εμπρός» 25 Σεπτεμβρίου 1906.

⁷²Ιωάννης Πυργιωτάκης, *Δάσκαλοι και κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Οι επιπτώσεις του κοινοβουλευτικού συστήματος στην εξέλιξη του διδασκαλικού επαγγέλματος στην Ελλάδα*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών Τομ. 71, 1988, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Αργότερα θα έρθει το νομοσχέδιο του Ανδρέα Στεφανόπουλου, υπουργού Παιδείας της κυβέρνησης Θεοτόκη «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΒΤΜΘ΄ και Γ7Η νόμων περί δημοτικής εκπαιδεύσεως», όπου πλέον το σύστημα γίνεται συγκεντρωτικό, αφού διορισμοί, απολύσεις, μεταθέσεις, περνάνε στα χέρια του υπουργού, αυξάνοντας την κομματική εξάρτηση.⁷³

Άλλωστε είναι η μεγαλύτερη σε διάρκεια κυβέρνηση (σχεδόν τρεισήμισι χρόνια, από τον Μάρτη του 1906 ως τον Ιούλιο του 1909), τα τελευταία είκοσι χρόνια. Αν συνυπολογίσουμε και τη διάλυση ουσιαστικά του δηλιγιαννικού κόμματος, η προσπάθεια πολιτικού ελέγχου και εκλογικής εκμετάλλευσης των δασκάλων είναι πολύ πιθανή. Ο Χρήστος Λέφας περιγράφει την κατάσταση ως εξής: «Δια της ιδρύσεως των εποπτικών συμβουλίων και του εκπαιδευτικού εξησαφελίσθη τελείως η μονιμότης των δημοδιδασκάλων σχετικώς με τας απολύσεις και τας μεταθέσεις. Μία θύρα μόνον μεταθέσεων ή μάλλον καταστρατηγήσεως των μεταθέσεων έμενεν ανοικτή, η μετάθεσις δι υπηρεσιακούς λόγους, όπισθεν της οποίας εκρύπτοντο πάσαι αι κομματικά μεταθέσεις.»⁷⁴

5.1 Από τον Σύνδεσμο Ελλήνων Δημοδιδασκάλων στην Πανελλήνια Ένωση διδασκάλων.

Η πρώτη ουσιαστικά προσπάθεια για μια ενιαία θεσμικά και λειτουργικά ενοποίηση του κλάδου ξεκινά στο Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο

---

⁷³ α)Νόμ.ΒΤΕΘ΄ της 2/7 Μαρτ. 1896 περί συμπληρώσεως του άρθρ. 56 του από 3 Σεπτ. 1895 Νόμ. ΒΤΜΘ΄.

β)Νόμ.ΒΤ4Ζ΄ της 5/5 Απρ. 1896 περί τροποποιήσεως του περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως ΒΤΜΘ΄ νόμου.

γ)Νόμ.ΒΥΛΣΤ΄ της 16/20 Δεκ. 1896 περί συμπληρώσεως της διατάξεως του άρθρ. 63 του Νόμ. ΒΤΜΘ΄.

δ)Νόμ.ΒΨΛΑ΄ της 10/15 Απρ. 1900 περί συμπληρώσεως του περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως νόμου.

ε)Νόμ.Γ4Η΄ της 10/19 Αυγ. 1905 περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ΄ της 3 Σεπτ. 1895 και ΒΤ4Ζ΄ της 5 Απρ. 1896 περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως.

ζ)Νόμ.Γ14΄ της 24/24 Οκτ. 1909 περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ΄/1895 και Γ4Η΄/1905 περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως.

η)Νόμ.ΓΨΛΣΤ΄ της 1 Απρ./24 Μαΐου 1910 περί τροποποιήσεως του άρθρ. 2 του ΓΤ4 νόμου του 1909 περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ΄ του 1895 και Γ4Η΄ του 1905 περί στοιχειώδους και δημοτικής εκπαιδεύσεως.

θ)Νόμ.ΔΓ΄ της 14/19 Ιαν. 1912 περί τροποποιήσεως του 3 άρθρου του Γ4Η΄ νόμου περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ΄ του 1895 και ΒΤ4Ζ΄ του 1896.

ι)Νόμ.102 της 22/23 Δεκ. 1913 περί τροποποιήσεως διατάξεων τινων των Νόμ. ΒΤΜΘ΄ περί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και ΓΩΚΗ΄ περί κεντρικού εποπτικού συμβουλίου της δημοτικής εκπαιδεύσεως.

⁷⁴Χ. Λέφας ό.π. σελ. 206.

των διδασκάλων τον Ιούλιο του 1908. Τα δύο θέματα που ορίζονται δίνουν με σαφήνεια τον εκπαιδευτικό αλλά κυρίως τον πολιτικό προσανατολισμό των δημοδιδασκάλων της περιόδου.

Με το νόμο ΓκοπάΗ σε ισχύ, οι δημοδιδάσκαλοι θέτουν την ανάγκη για ενιαία πανελλαδικά συνδικαλιστική έκφραση υπερασπιζόμενοι «των ηθικών και υλικών συμφερόντων του προσωπικού και βελτίωση της λαϊκής εκπαιδευσεως»⁷⁵. Το συνέδριο όμως τελικά θα καταλήξει με δύο διδασκαλικές ενώσεις, αφού ο ΣΕΔ δεν θα συμμετέχει στη νεοϊδρυθείσα «Ένωση των Ελλήνων Δημοδισκάλων αμφότερων των φύλλων» με πρόεδρο τον Γ. Παπασωτηρίου και φυσικά με δύο διαφορετικά έντυπα «Το Δημοτικόν Σχολείον» του ΣΕΔ και τη «Σάλπιγξ» της Πανελληνίας Ένωσις Διδασκάλων.

Οι δύο οργανώσεις συχνά βρίσκονται να υπερασπίζονται από κοινού αιτήματα όπως το 1908 την εγκύκλιο για την περικοπή των μισθών σε δασκάλους που εργάζονται σε «άπορους Δήμους». Επίσης για τη εγκύκλιο 4357 του 1908 υπάρχει πολύ μεγάλη συσπείρωση και αγωνιστική κινητοποίηση των δασκάλων οι οποίοι απειλούν να κλείσουν τα σχολεία και να απεργήσουν. Η συμπαράσταση που έχουν από την κοινωνία είναι ένα άλλο αξιοπρόσεκτο στοιχείο.⁷⁶ Δείχνει την κοινωνική γείωση αλλά και την επαφή που έχουν με μεγάλη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας.⁷⁷

Τον Ιούνιο του 1909 την κυβέρνηση Γεωργίου Θεοτόκη διαδέχεται αυτή του Δημητρίου Ράλλη. Υπουργός παιδείας αναλαμβάνει ο Κωνσταντίνος Γεροκωστόπουλος⁷⁸. Μπαίνουμε σε μια περίοδο έντονων αλλαγών, αφού οι προηγούμενες πολιτικές έχουν τεθεί σε αμφισβήτηση. Οι νέες πολιτικές δυνάμεις που ανέρχονται στην κοινωνία, θα συγκλίνουν συχνά με το ανερχόμενο εργατικό κίνημα. Σε μια σειρά από πόλεις

---

⁷⁵Εφημερίδα «Ακρόπολις» 29 Ιουλίου 1908.

⁷⁶Εφημερίδα Ακρόπολις 22 Σεπτεμβρίου 1908.

⁷⁷Χ. Χρήστου ό.π. σελ. 457-468.

⁷⁸Ιστορία των Ελλήνων ό.π. τ. 14, σελ.238.

ιδρύονται εργατικά κέντρα που αποτελούν χώρο πολιτικών και ιδεολογικών αναζητήσεων. «Το κοινωνικό μας ζήτημα» του Γεώργιου Σκληρού, τροφοδοτεί τις ιδεολογικοπολιτικές αναζητήσεις της περιόδου για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας σε μια κατεύθυνση σοσιαλιστική. Την εμφάνισή του έχει κάνει και η ομάδα των «Κοινωνιολόγων», του Αλέξανδρου Παπαναστασίου που θέτει μεταξύ άλλων ως πολιτική διεκδίκηση και στόχευση την προστασία της εργασίας και των εργατών⁷⁹, αλλά και το ρεύμα του «εκπαιδευτικού δημοτικισμού», με τον Δελμούζο και τον Γληνό. Λίγο αργότερα το 1910, θα δημιουργηθεί ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος», για τον οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικά παρακάτω.

Τέλος η ομάδα των «Ιαπόνων», (Οι βουλευτές της ομάδας των Ιαπόνων προέρχονταν από διαφορετικά κόμματα, είχαν δυναμική παρουσία και αγωνιστικότητα, παρότι δεν αποτέλεσε ποτέ κόμμα, αφού η έλλειψη συνοχής δεν τους το επέτρεψε. Αρχικά μέλη της ομάδας ήταν οι: Στέφανος Δραγούμης, Δημήτριος Γούναρης, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, Χαράλαμπος Βοζίκης, Απόστολος Αλεξανδρής, Εμμανουήλ Ρέπουλης, Ανδρέας Παναγιωτόπουλος) η οποία παρά τη μικρή της παρουσία, αποτελεί προσπάθεια αλλαγής του πολιτικού λόγου.⁸⁰

Η εικόνα της κοινωνίας συνοψίζεται στα τέλη του 19^{ου} αι. και την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αι. ως εξής: «... η μικροαστική τάξη της χώρας, οι μαγαζάτορες και μικροβιοτέχνες των μεγάλων και των μικρότερων πόλεων της αυξήθηκαν σημαντικά σε αριθμό, παρακολουθώντας την ανάπτυξη των πόλεων και του πληθυσμού τους την ίδια περίοδο. Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης και η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των μικροαστών επέφερε πρόσθετες επιθυμίες τους για κοινωνική άνοδο. Όμως, στο ίδιο διάστημα, αυξήθηκε μόνο το ποσοστό των υπαλλήλων της

---

⁷⁹Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1920-1922 *Οι απαρχές* τ. Α2 Εκδ. Βιβλιόραμα σελ. 66.

⁸⁰«...Η βασική πολιτική γραμμή της ομάδας ήταν ότι η χώρα έπρεπε να απαλλαγεί οριστικά από το καθεστώς του κοτζαμπασισμού και τις παλαιοκμματικές λειτουργίες και πρακτικές και να πορευθεί αποφασιστικά στο δρόμο της αστικής πολιτικής αλλαγής. ...» Πινακίδης Γεώργιος, στο ό.π Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, σελ. 54 Τόμος 14, σελ 213.

κατώτερης και μέσης εκπαίδευσης στο σύνολο του πληθυσμού και παρέμεινε σταθερό το αντίστοιχο ποσοστό των στρατιωτικών και του κλήρου οι υπόλοιπες κατηγορίες δημοσίων υπαλλήλων υπέστησαν μείωση. ...»⁸¹.

Οι δάσκαλοι σ' αυτό το πολιτικό κλίμα, λίγες μέρες πριν ξεσπάει το κίνημα στο Γουδή (14 προς 15 Αυγούστου του 1909) και η κυβέρνηση του Δ. Ράλλη πέσει, πραγματοποιούν στις 26 Ιουλίου και θα διαρκέσει μέχρι τις 2 Αυγούστου το Β' Διδασκαλικό συνέδριο⁸². Είναι φανερό ότι μετά τη διάλυση του δηλιγιαννικού κόμματος η εργασιακή ομάδα των δασκάλων, αφού οι κυβερνήσεις τους υποβαθμίζουν οικονομικά, τους χειραγωγούν εργασιακά μέσα από μια σειρά νόμων και εγκυκλίων, βρίσκονται σε αναζήτηση πολιτικού χώρου που θα υπερασπιστεί ή τουλάχιστον θα ασχοληθεί με τα χρονίζοντα προβλήματα του κλάδου.

Το Β' Διδασκαλικό Συνέδριο, έχει ενημερώσει τους τοπικούς διδασκαλικούς συλλόγους, παρέχει διευκολύνσεις για τη διαβίωση στην Αθήνα και τη μεταφορά τους. Θέτει ζητήματα σε οικονομικό και διοικητικό επίπεδο. Από την αίθουσα των εμποροϋπαλλήλων όπου διεξάγεται το συνέδριο θα περάσουν πολιτικοί, δημοσιογράφοι, παιδαγωγοί, ενώ την έναρξη θα κάνει ο υπουργός παιδείας Γεροκωστόπουλος και αμέσως μετά ο πρόεδρος της ένωσης των Ελλήνων δημοδιδασκάλων Γ. Παπασωτηρίου.

Το συνέδριο θα αποφασίσει ένα καλά οργανωμένο διεκδικητικό πλαίσιο, που αφορά το σύνολο των εκπαιδευτικών και εργασιακών δικαιωμάτων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διεκδίκηση « Να επιδιωχθεί αρμονικώς συνδυασμός γεωργικής και παιδαγωγικής μόρφωσης. ... Να διδαχθούν κατά νομούς εφ' άπαξ επί 10 ημέρες οι διδάσκαλοι από

---

⁸¹Gunnar Hering, Die politischen Parteien in Griechenland 1821-1936, R. OldenbourgVerlag, Munhen 1992, σελ. 604-609, στο ό.π Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, σελ. 54.

⁸² Εφημερίδα Ακρόπολις, 27 Ιουλίου 1909.

γεωπόνους στοιχειώδη γεωπονικά και ζωοτεχνικά...»⁸³, δείχνοντας έτσι την διεκδίκηση για ενεργή συμμετοχή των δασκάλων στην πλέον παραγωγική διαδικασία της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής.

Πολύ αργότερα θα ξανασυναντήσουμε τη σύνδεση των δασκάλων με τη γεωργική παραγωγή, αφού όπως βλέπουμε στο Διδασκαλικό Βήμα συναντάμε διαφημίσεις εταιρειών με αγροτοεφόδια όπου παροτρύνουν τους δασκάλους να προβάλλουν τα προϊόντα τους, «Σε κάθε φιλοπρόοδον διδάσκαλον που επιθυμεί να προσφέρει υπηρεσίας εις την κοινότητά του, παρουσιάζεται η ευκαιρία να συσταίνη εις τους κτηματίας να μην παρασύρωνται από επιτηδείους συμφεροντολόγους ρεκλαμαριστάς ωρισμένων εργοστασίων, αλλά να δοκιμάζουν και άλλα λιπάσματα ευρωπαϊκών εργοστασίων».⁸⁴ Είναι σαφές και όχι τυχαία ότι η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ αγροτών και δασκάλων, βασίζεται στον πρωταγωνιστικό ρόλο που παίζουν οι δάσκαλοι στην εξέλιξη της αγροτικής παραγωγής. Έχουν συχνά και οι ίδιοι κτήματα με τα οποία ασχολούνται, εμπλέκονται σε διαδικασίες παραγωγικές με την Αγροτική Τράπεζα, διαμεσολαβούν ως οι «μορφωμένοι» που στηρίζουν με βάση και την εκπαίδευσή τους στα Διδασκαλία, τη γεωργική παραγωγή. Οι αγρότες από την πλευρά τους βρίσκουν το «δικό τους άνθρωπο» συχνά, στις δύσκολες συνθήκες που παρουσιάζονται. Αν αναλογιστούμε ότι οι οδηγίες των γεωπόνων, των κτηνιάτρων, για τους σπόρους και τα φάρμακα, καθώς και κάθε είδους δραστηριότητα που απαιτεί κάποιο επίπεδο μόρφωσης, οι δάσκαλοι παίζουν κυρίαρχο ρόλο στην καθοδήγηση του αγροτικού πληθυσμού. Αυτή η «εξάρτηση», μετατρέπει συχνά τον δάσκαλο σ' ένα πρόσωπο που εκτός από τη μόρφωση των παιδιών, θα ενισχύσει τη σύσφιξη των σχέσεων με τους ανθρώπους, κατατάσσοντάς τους στο φιλικό περιβάλλον της τοπικής κοινωνίας. Σε αντίθεση με άλλους δημοσίου

---

⁸³ Χ. Χρήστου ό.π. σελ. 490-491.

⁸⁴ Διδασκαλικόν Βήμα Έτος Α'. ΑΡΙΘ 4. 1 Οκτωβρίου 1924

υπαλλήλους αυτοί βρίσκονται πιο κοντά στον καθημερινό μόχθο τους. Δεν είναι ούτε οι απόμακροι δικαστές και γιατροί, οι σπάνιοι γεωπόνοι και νοσοκόμοι, οι υπάλληλοι της Εθνικής ή οι στρατιωτικοί, ούτε οι καθηγητές της Β/θμιας εκπαίδευσης.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του δάσκαλου Ν. Μιχόπουλου όπως μας το περιγράφει ο Βασίλης Πατρώνης, επίκουρος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Πατρών. «Εξάλλου, η ίδια η ίδρυση και η επιβίωση του συνεταιρισμού του Αλμυρού δεν ήταν αποτέλεσμα της οργανωμένης δράσης του αγροτικού κινήματος (που εκείνη την εποχή είχε ως κεντρικό στόχο τη διανομή στους ακτήμονες των τσιφλικιών άλλων περιοχών της Θεσσαλίας), αλλά υπήρξε κυρίως έργο διανοουμένων, του δάσκαλου Ν. Μιχόπουλου και του γεωπόνου Δ. Γρηγοριάδη αρχικά και του Σ. Ιασεμίδα (που διαδέχτηκε τον Γεωργιάδη στη διεύθυνση της Κασσαβετείου Σχολής) στη συνέχεια. Οι διανοούμενοι αυτοί, λειτουργώντας ως “ενεργή μειονότητα”⁸⁵ χρειάστηκε όχι μόνο να “κατηχήσουν” τον αγροτικό πληθυσμό σχετικά, αλλά και στη συνέχεια με την αποφασιστική τους στάση να δίνουν θάρρος στους γεωργούς και να διαλύουν τις αμφιταλαντεύσεις τους. Η επιβίωση και η συνέχιση της λειτουργίας του συνεταιρισμού του Αλμυρού, φαίνεται ότι οφείλεται αποκλειστικά στην επιμονή και το σθένος των πρωτεργατών του.»⁸⁶, καθώς και «...τον Νοέμβριο του 1900 του «Μετοχικού Γεωργικού Συλλόγου» Αλμυρού που σηματοδότησε την απαρχή, και όχι μόνο, του συνεταιριστικού θεσμού στην Ελλάδα. «Για τη δημιουργία του σιταροπαραγωγικού συνεταιρισμού πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε ένας δάσκαλος, ο Ν. Μιχόπουλος, ο οποίος αναγκάστηκε να πάρει προσωπικό δάνειο για να αγοραστεί η αλωνιστική

---

⁸⁵ Δημήτριος Χαράλαμπος: *Όψεις του γλωσσικού προβλήματος στην Ελλάδα: από τη δίκη των τόνων στην καθιέρωση του μονοτονικού (1941-1982)*, στο: περ. Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τεύχ. 18, 1993, σ. 39-62

⁸⁶ Βασίλης Πατρώνης, *Από τον «κοινωνικό πειραματισμό» του 1900 στον κρατικό παρεμβατισμό του Μεσοπολέμου: Η Αγροτική Πίστη και οι Συνεταιρισμοί πριν την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας (1900-1930)*, <http://keine-diad.academyofathens.gr:8080/keine/images/stories/pdfs/Patronis.pdf> σελ. 4.

μηχανή, και ο γεωπόνος Δ. Γρηγοριάδης. Ο συνεταιρισμός στον Αλμυρό Μαγνησίας λειτούργησε παραδειγματικά τόσο στον πολλαπλασιασμό των αγροτικών συνεταιρισμών στην ελληνική ύπαιθρο κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα όσο και στη νομοθετική κατοχύρωσή τους, αφού το καταστατικό του αποτέλεσε υπόδειγμα για τη δημιουργία του Ν. 602»⁸⁷

Τέλος οι αποδοχές τους με αυτές της μεσαίας αγροτιάς, όπως θα δούμε παρακάτω δεν έχουν μεγάλη απόκλιση, δίνοντας σχεδόν ίσους όρους διαβίωσης.

Στις αστικές και ημιαστικές περιοχές πάλι η σχέση και ο ρόλος των δασκάλων είναι ανάλογος με αυτόν των επαρχιακών και γεωργικών περιοχών. Συμμετέχουν στα κοινά, ενεργοποιούνται πολιτικά και συνεισφέρουν σε διάφορες δραστηριότητες των πόλεων.

Οι δάσκαλοι είναι σε επαφή, με το Σύνδεσμο Συντεχνιών της πρωτεύουσας που την περίοδο αυτή κινητοποιούνται (ογκωδέστατο συλλαλητήριο στις 14 Σεπτέμβρη του 1909 που οι πιο μετριοπαθείς υπολογισμοί μιλούν για τη συμμετοχή 55.000 ατόμων), σε μια αφύσικη συνεργασία με το «Στρατιωτικό Σύνδεσμο», αφού μεταξύ άλλων προβάλλονται και τα αιτήματά τους. Έτσι ο Σύνδεσμος Συντεχνιών Πρωτεύουσας, μέσω του προέδρου του Παπαφώτη, διεκδικεί (παρότι με αντικοινοβουλευτικό λόγο), τη μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, προτάσσει τα προσόντα των δημοσίων υπαλλήλων, αλλά και τις αναγκαίες αλλαγές στην εκπαίδευση, υπερασπιζόμενος την μόρφωση της ελληνικής κοινωνίας.⁸⁸ Όμως και η ΠΕΔ επικροτεί τις κινήσεις του «Στρατιωτικού Συνδέσμου», δείχνοντας και με αυτό τον τρόπο το χάσιμο της εμπιστοσύνης του κλάδου προς την πολιτική και τους πολιτικούς, κάτι που πιστοποιεί και ο τίτλος της εφημερίδας «Σάλπιγξ», όργανο της ΠΕΔ γράφοντας: «ΤΡΕΙΣ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΕΤΟΙΜΟΙ ΠΡΟΣ

⁸⁷ https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/3693/1/05_chapter_11.pdf

⁸⁸ Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, ό.π. σελ. 67-69.

ΒΟΗΘΕΙΑΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ – ΕΝΘΟΥΣΙΩΔΕΙΣ ΕΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΤΟΥΣ ΟΡΓΑΝΟΥ»⁸⁹. Μετά τους στρατιωτικούς στο δημόσιο είναι ο πιο πολυπληθής κλάδος εργαζομένων και συνεπώς με ειδική βαρύτητα γι' αυτό το λόγο.

Το Β' Διδασκαλικό Συνέδριο θα εκλέξει ως πρόεδρο τον παιδαγωγό Θεμιστοκλή Μιχαλόπουλο, ενώ μια ομάδα νεοεκλεγέντων μελών με τον πρώην πρόεδρο της ΠΕΔ Γ. Παπασωτηρίου, ιδρύουν νέα ένωση. Στο συνέδριο αυτό έχουμε και την εκλογή στο δ.σ., της πρώτης γυναίκας, της Ειρήνης Δραγάτη.⁹⁰

Στις 28 Δεκεμβρίου του 1909, φτάνει στην Αθήνα ο κρητικός πολιτικός Ελ. Βενιζέλος. Ακολουθεί η κυβέρνηση Δραγούμη με υπουργό παιδείας τον Ανδρέα Παναγιωτόπουλο. Στο σύντομο βίο της κυβέρνησης, με υπουργό τον Παναγιωτόπουλο, έγινε προσπάθεια μέσα από εκπαιδευτικά νομοσχέδια να αρθεί η διαβάθμιση στο μισθό των δασκάλων ανάλογα με το σχολείο. Την προσπάθεια αυτή οι δάσκαλοι την επικροτούν, δείχνοντας για άλλη μια φορά την επίμονα διεκδικητική τους πρόθεση. Να σημειώσουμε ότι στον τύπο συχνά αναφέρεται ότι αυτές οι διεκδικήσεις των δασκάλων βρίσκουν στήριξη και από άλλες συλλογικότητες, όπως στην Καλαμάτα, όπου οι συντεχνίες, οι συλλογικότητες της περιοχής των τεκτόνων, των κρεοπωλών, των υποδηματοποιών, των εργατών του λιμανιού, των κουρέων, των αρτοποιών και των αμαξάδων συμπαρίστανται στη διεκδίκηση, δείχνοντας κάποιο είδος ασύνταχτης κοινωνικής συμμαχίας, καθώς και τις κοινωνικές σχέσεις που ανέπτυξε ο κλάδος. Τελικά ούτε αυτή τη φορά θα κατατεθεί το νομοσχέδιο που θα δίνει τέλος στη μεγάλη αυτή οικονομική υποβάθμιση των δασκάλων.⁹¹

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος έχει αρχίσει να εμφανίζεται δυναμικά στα πολιτικά δρώμενα, «Θέλουμε νέον άνδρα δια τον αγώνα. Ο Ελευθέριος

---

⁸⁹Χ. Χρήστου ό.π. σελ. 508-509.

⁹⁰Εφημερίδα Εμπρός, 3 Αυγούστου 1909.

⁹¹Εφημερίδα Εμπρός 9 Μαρτίου 1910.

Βενιζέλος να τεθεί επικεφαλής...». ⁹² Είναι επί της ουσίας η καθιέρωση της πολιτικής πρότασης για ανάμειξη και ανάληψη πρωτοβουλιών από τον Ε. Βενιζέλο.

Αν θεωρήσουμε με βάση και τις αποδοχές τους, τους δασκάλους ως μέρος της κατώτατης μικροαστικής τάξης, τότε και αυτοί βρίσκονται σε διαδικασία απομάκρυνσης από τις υπάρχουσες πολιτικές δυνάμεις. Έχουμε θα λέγαμε μια περαιτέρω προλεταριοποίηση των δασκάλων που τους οδηγεί σε περισσότερο ριζοσπαστικές πολιτικές επιλογές.

Μετά την Α΄ Αναθεωρητική Βουλή στις 5 Σεπτεμβρίου του 1910, ο Βενιζέλος στη γνωστή ομιλία του, μεταξύ άλλων κάνει αναφορά στην ανάγκη βελτίωσης της εκπαίδευσης, που θα λειτουργεί ενισχυτικά προς την παραγωγική διαδικασία της χώρας. Ένα μήνα αργότερα, στις 6 Οκτωβρίου, θα ορκιστεί η πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου, όπου το υπουργείο Παιδείας αναλαμβάνει ο Α. Αλεξανδρής. Η μονιμότητα στο δημόσιο που αποτελεί και αίτημα των δημοσίων υπαλλήλων θα βρεθεί στο επίκεντρο των πολιτικών επιλογών του Ε. Βενιζέλου. Άμεσα όμως αυτό ενισχύει πολιτικά το κόμμα των Φιλελευθέρων, καθώς η μικροαστική τάξη του δημοσίου και η χαμηλή υπαλληλία το στηρίζει. Τέλος το Σύνταγμα του 1911, ορίζει την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους, χωρίς βέβαια να κατονομάζεται καθαρά, αφήνοντας έτσι την επιλογή της, ανοιχτό ζήτημα. ⁹³

Είναι η απαρχή θα λέγαμε της ανάδειξης του γλωσσικού ζητήματος ως μείζον πολιτικό θέμα όπως θα εξετάσουμε παρακάτω.

Η κυβέρνηση των φιλελευθέρων μέσα από τα νομοσχέδια, προσπαθεί να πετύχει την «εργασιακή ειρήνη» μεταξύ της εργασίας και του κεφαλαίου. Έτσι μια σειρά μέτρων κινούνται στην κατεύθυνση αυτή. Η μείωση και η σταθεροποίηση του ωραρίου της εργασίας (κυρίως για παιδιά και γυναίκες), η διατήρηση της κυριακάτικης αργίας, η ασφάλεια

---

⁹²Εφημερίδα «Χρόνος» 20/6/1909.

⁹³Άννα Κοντονή, *Το νεοελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1997, σ. 175

των χώρων εργασίας, η δημιουργία του «Συμβουλίου για την Εργασία και την Κοινωνική Πρόνοια», (συμμετείχαν εκπρόσωποι εργατών, βιομηχάνων και η διοίκηση) και η «Επιθεώρηση Εργασίας», ενώ με το νόμο 281 του 1914, έχουμε τη θέσπιση, εργατικών επαγγελματικών ενώσεων, αποτελούν μερικά βήματα. Βήματα που πρόβαλλαν οι σοσιαλιστικές ιδέες και πολιτικές μέσα από τα αιτήματά τους κατά τη δεκαετία του 1900,⁹⁴ χωρίς όμως την ουσιαστική αμφισβήτηση προς το πολιτικό σύστημα.

Οι βενιζελικές κυβερνήσεις με νομοθετικές παρεμβάσεις στήριξαν τις προεκλογικές τους δεσμεύσεις και διατήρησαν την ισχύ τους μέχρι το 1915. Στην εκπαίδευση το 1913 όπου υπουργός παιδείας είναι ο Ιωάννης Τσιριμώκος προώθησε μεταρρυθμίσεις που τα περισσότερα φέρουν τη σφραγίδα του Δημήτρη Γληνού, γραμματέα του υπουργείου, μέσα από την εισηγητική του έκθεση. Ο προσανατολισμός των μεταρρυθμίσεων θα λέγαμε αφορούσε κυρίως μια καλύτερη λειτουργία σε επίπεδο διαχείρισης του εκπαιδευτικού συστήματος.⁹⁵

Οι κυβερνήσεις του Ε. Βενιζέλου σε σχέση με την εκπαίδευση και ειδικότερα με τους δασκάλους και την αντίστοιχη βαθμίδα προσανατολίζονται σε μια εκπαιδευτική πολιτική που θα σηματοδοτήσει αλλαγές τόσο στο παιδαγωγικό κομμάτι, όσο και στο εργασιακό των δασκάλων. Από το 1911 ο υπουργός παιδείας Απόστολος Αλεξανδρής (θα είναι υπουργός από το 1910 ως το 1912) καταθέτει νομοσχέδια που δείχνουν ξανά τον προσανατολισμό της κυβέρνησης στην εκπαίδευση των δασκάλων, να περιλαμβάνει την απόκτηση γεωργικών γνώσεων, καθώς και την καθιέρωση «σχολικών αγροκήπων». Τέλος η γυναικεία εκπαίδευση με τα αντίστοιχα διδασκαλία, ενισχύουν το ρόλο των διδασκαλισσών εδραιώνοντας την παρουσία τους στην εκπαιδευτική πράξη.⁹⁶

---

⁹⁴ Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα, από το 1875 ως το 1974*. Τ. Α' & Β', (Α' & Β' μέρος) εκδ. «ΓΝΩΣΗ».

⁹⁵ Α. Κοντονή, ό.π. σ. 175

⁹⁶ ΦΕΚ. Τεύχος Α' Αρ. Φύλλου 18, Αθήνα 18 Ιανουαρίου 1912.

Σε πρακτικό επίπεδο ανακοινώνεται από τον υπουργό παιδείας η θεσμοθέτηση εξαετούς δημοτικής εκπαίδευσης, η άρση της διαβάθμισης και η επαναφορά του μισθού ανάλογα με το βαθμό, εκπληρώνοντας έτσι ένα από τα βασικότερα αιτήματα διεκδίκησης των συνδικαλιστικών μορφωμάτων των δασκάλων.⁹⁷

Έτσι «Από την 1^η Σεπτεμβρίου 1912 έκαστος των λειτουργών της στοιχειώδους εκπαίδευσως λαμβάνει οπουδήποτε και αν υπηρετεί τον μισθόν ον δικαιούται λαμβάνει δυνάμει του βαθμού ου ηξιώθει κατά την από του Διδασκαλείου ή του Υποδιδασκαλείου απόλυσιν ή μετά την επί προαγωγή δοκιμασίαν συμφώνως τω 29ω άρθρο του ΒΤΜΘ' νόμου, ως και τας νενομισμένας προσαυξήσεις. ...»⁹⁸. Ο ίδιος ο Βενιζέλος θα δηλώσει μεταξύ άλλων, στις 19/12/12 σε ομιλία του στην Πάτρα: «... κατελύθη η διαβάθμιση του μισθού των διδασκάλων η οποία έχει μαράνει τον ζήλο αυτών και η οποία αποτελεί αθέτησιν υποχρεώσεως ηθικής της Πολιτείας προς εκείνους τους οποίους υπό ορισμένους όρους εστρατολόγησε, προς μόρφωσιν της νεωτέρας γενιάς. ...»⁹⁹. Επίσης οι αναφορές του στις προσπάθειες βελτίωσης της στοιχειώδους εκπαίδευσης είναι εκτενείς, (κατασκευή 200 δημοτικών σχολείων, αποστολή δασκάλων στην Ευρώπη, μείωση του βιβλιόσημου κ. ά.).

Την ίδια περίοδο οι δάσκαλοι μέσω της ΠΕΔ και του αντιπροσώπου της Ευάγγελου Λαχανοκάρδη¹⁰⁰, διεκδικούν όσοι στρατεύτηκαν (αφορά όλους τους δημοσίου υπαλλήλους), να συνεχίζουν να πληρώνονται, κάτι που αντιμετωπίζεται θετικά από τον υπουργό Απόστολο Αλεξανδρή. Ενδιαφέρον τέλος παρουσιάζει το γεγονός της αλληλεγγύης που

---

⁹⁷ΦΕΚ. Τεύχος Α' Αρ. Φύλλου 18, Αθήνα 18 Ιανουαρίου 1912.

⁹⁸ό.π.

⁹⁹Εφημερίδα Εμπρός 21 Φεβρουαρίου 1912.

¹⁰⁰Ο Ευάγγελος Λαχανοκάρδης γεννήθηκε στη Λαμία (1874-1938) και σπούδασε νομικά. Δούλεψε ως δημοσιογράφος στις εφημερίδες «Ακρόπολις», «Εστία», «Παλιγγενεσία», «Εμπρός», «Σκριπ», «Βραδυνή», «Καθημερινή», «Ακρόπολις», ενώ εξέδωσε τις εφημερίδες «Αλήθεια», «Εθνική Ώρα», «Ρουμελιώτης». Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ΠΕΔ, εκφράζοντας την συντηρητική άποψη του κλάδου μέσα από τη δράση της. Με την ίδρυση της ΔΟΕ ο ρόλος του σταδιακά θεσμικά περιθωριοποιείται.

εκφράζουν οι δάσκαλοι προς τους σεισμοπαθείς της Ζακύνθου, δείχνοντας μια άλλη αμφίδρομη πτυχή της αλληλεπίδρασης που υπάρχει μεταξύ αυτών και της κοινωνίας, αλλά και ένα πανελλαδικά οργανωμένο έστω και με δυσκολίες δίκτυο επικοινωνίας τους μέσω της ΠΕΔ.¹⁰¹

Στις 31 Μαΐου του 1912 αναλαμβάνει υπουργός ο Ιωάννης Τσιριμώκος (πατέρας του Ηλία Τσιριμώκου), όπου θα παραμείνει μέχρι και τον Φεβρουάριο του 1915. Η πολιτική ηγεσία συναντάται και με τις δύο οργανώσεις των δασκάλων, την ΠΕΔ και το ΣΕΔ. Ο Ιωάννης Τσιριμώκος στην προσπάθεια να προχωρήσει τις μεταρρυθμίσεις, απευθύνεται στους δασκάλους μέσω ενός ερωτηματολογίου να διατυπώσουν οι σύλλογοι διδασκόντων οι δντες και οι επιθεωρητές τις απόψεις τους. Την περίοδο αυτή η ΠΕΔ εκπροσωπείται ουσιαστικά από τον Λαχανοκάρδη. Και οι δύο οργανώσεις συναντούνται με τον ίδιο τον Ελευθέριο Βενιζέλο μέσα σε θετικό κλίμα. Φαίνεται να δημιουργείται ένα κλίμα εμπιστοσύνης και σταθερότητας μεταξύ της κυβέρνησης και των δασκάλων. Τέλος σε καλό κλίμα υπήρξε και η συνάντηση με τον πρόεδρο των υποδιδασκάλων¹⁰² Ιωάννη Παπούλια, σε μια προσπάθεια άμβλυνσης των οικονομικών διαφορών που υπήρχαν μεταξύ των υπόλοιπων κατηγοριών. (Οι υποδιδάσκαλοι αμείβονταν περίπου από 45 ως 75 δρχ. και ήταν περίπου 1500, κάτι λιγότερο από το μισό πληθυσμό του κλάδου). Λίγο αργότερα συναντάται και πάλι μαζί τους θέτοντας και πάλι τα ειδικά ζητήματα, όπου μέρος αυτών υλοποιείται από την κυβέρνηση. Ειδικά αναφέρεται ο Βενιζέλος στο σημαντικό ζήτημα της συνταξιοδότησής τους, μαζί με μέρος οικονομικών ζητημάτων.¹⁰³

Η διετία 1913-1914, θα αποτελέσει περίοδο μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση με τα νομοσχέδια Τσιριμώκου, (περιλαμβάνει εξαετές δημοτικό σχολείο, τριετές «Αστικό Σχολείο», εξαετές γυμνάσιο σε δύο

---

¹⁰¹Εφημερίδα Ακρόπολις 17 Μάη 1912.

¹⁰²Εφημερίδα Εμπρός 31 Μαρτίου 1912.

¹⁰³Εφημερίδα Εμπρός, 17 Οκτωβρίου 1914.

κύκλους). Νομοσχέδια που βρήκαν την σθεναρή αντίσταση προ-αστικών στρωμάτων που έχαναν σταδιακά την οικονομική τους δύναμη έναντι των νέων αστικών στρωμάτων, ανερχόμενων, που ήθελαν τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης ως μέσο αναπαραγωγής του κράτους.¹⁰⁴

Η διεύρυνση των συνόρων, έφερε στην επιφάνεια την ανάγκη της μόρφωσης και της αύξησης των δασκάλων για τις νέες ανάγκες που προέκυπταν. Έτσι η ίδρυση 1/ταξίων διδασκαλείων στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και τα Γιάννενα¹⁰⁵, θα φέρει στην επιφάνεια τη σύγκρουση που υπόβοσκε μεταξύ των δύο οργανώσεων, της ΠΕΔ και του ΣΕΔ. Φαίνεται ότι σχηματοποιούνται τα όρια μεταξύ του συντηρητισμού και των προοδευτικών δυνάμεων (φιλελεύθερων και σοσιαλιστικών)¹⁰⁶ μέσα στον κλάδο. Οι δάσκαλοι βρίσκουν τη δικαίωση σε μέρος των διεκδικήσεων από τα μέτρα του Βενιζέλου, αλλά κυρίως πολιτική «κατανόηση» και συμπαράσταση. Υπάρχει μια σαφής πολιτική πίστη στο Βενιζέλο και όχι άδικα σε θεσμικό επίπεδο, όχι όμως και οικονομικό. Η αθέτηση όμως της βελτίωσης των οικονομικών, αποτελεί βασική αιτία για να αρχίσουν σταδιακά να εγκαταλείπουν το στρατόπεδο των Φιλελευθέρων και να τους κερδίζουν τα οράματα των σοσιαλιστικών ιδεών. Αργότερα με την ίδρυση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας, πρόσωπα και πολιτικός λόγος, θα επιβεβαιώσουν αυτή την κατάσταση.

Η σχηματοποίηση των ορίων «συντηρητικοί-προοδευτικοί», εκφράζεται με τη μεν ΠΕΔ η συντηρητική τάση και αντιβενιζελική του κλάδου, μέσω του Λαχανοκάρδη και της εφημερίδας «Σάλπιγξ», για να φτάσουμε αργότερα στο περιοδικό «Ερμής» και τον Καραγιάννη, ενώ ο ΣΕΔ τάσσεται υπέρ του μεταρρυθμιστικού έργου του Βενιζέλου στην εκπαίδευση.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος Αθήνα, 1977, σ. 50.

¹⁰⁵ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως Αρ. Φ. 172. Αθήνα 5 Σεπτεμβρίου 1913.

¹⁰⁶ Π. Νούτσος, ό.π.

¹⁰⁷ Εφημερίδα Εμπρός 22 Νοεμβρίου 1914.

Δύσκολο να διαπιστώσουμε τους όρους και τους διατυπωμένους λόγους των αντιπαραθέσεων της ΠΕΔ, ειδικά με τον Τσιριμώκο ή μεταξύ των δύο οργανώσεων ως προς το θέμα για παράδειγμα της ίδρυσης των 1/τάξιων διδασκαλείων, όμως συνολικά διακρίνονται διαφοροποιήσεις ως προς τις πολιτικές επιλογές, το ύφος και τις αντιδράσεις.

Η πολιτική του Βενιζέλου είναι «φιλοδιδασκαλική», κάτι που αποδεικνύεται όχι μόνο από το προσωπικό του ενδιαφέρον, αλλά και από την προσωπική εμπλοκή του σε ζητήματα που αφορούν αμιγώς του δασκάλους, διαφωνώντας με τους υπουργούς του συχνά. Ενδεικτικό αυτής της στάσης αποτελεί το παράδειγμα της διαδικασίας απόλυσης 60 δασκάλων για ανάρμοστη συμπεριφορά ως προς τον λόγο τους στην κριτική που άσκησαν στα επικείμενα εκπαιδευτικά νομοσχέδια και ειδικά στην ίδρυση και λειτουργία των 1/τάξιων διδασκαλείων. Ο ίδιο ο Βενιζέλος ενδιαφέρεται για τη διαδικασία και δηλώνει ότι οι δάσκαλοι έχουν υποχρέωση να ασκούν το δικαίωμα της κριτικής στην εκπαιδευτική πολιτική, σηματοδοτώντας και την αντίληψη ενίσχυσης για μονιμότητα στο δημόσιο, διαφωνώντας στη συγκεκριμένη περίπτωση και με τον Τσιριμώκο.¹⁰⁸

Συνοπτικά, τα αιτήματα που ικανοποιήθηκαν, αφορούσαν την εξαετή φοίτηση στη στοιχειώδη εκπαίδευση, την ίδρυση των νηπιαγωγείων, το θεσμό του σχολικού γιατρού, την αύξηση των εκπαιδευτικών περιφερειών, την ίδρυση κοινών εκπαιδευτικών συμβουλίων για την δευτεροβάθμια και πρωτοβάθμια εκπαίδευση, σύσταση διδασκαλείων, αποστολή δασκάλων στο εξωτερικό, απαλλαγή από την πίεση των δήμων και των δημάρχων, εφαρμογή για πρώτη φορά της αντισταθμιστικής αγωγής, ενώ αυτά που παρέμειναν σε επίπεδο διεκδικήσεων ή υλοποιήθηκαν σε κάποιο άλλο χρόνο, αφορούσαν τις μεταθέσεις, αφού κάποιες γίνονται ακόμα για το «συμφέρον της

---

¹⁰⁸Εφημερίδα Ακρόπολις 29 Οκτωβρίου 1913.

υπηρεσίας», εξυπηρετώντας με αυτό τον τρόπο πολιτικές επιδιώξεις και εξαρτήσεις, να μην υπάρχουν ποσοτώσεις στις προαγωγικές εξετάσεις των μισθολογικών κλιμακίων, το δικαίωμα της έφεσης όταν τιμωρούνται, οι επιθεωρητές να είναι μόνο δάσκαλοι, να μην έχει δικαίωμα τιμωρίας ο υπουργός, αλλά τα αρμόδια όργανα, αύξηση των επιδομάτων στους δασκάλους των νέων χωρών, άμεση εκλογή των δύο αιρετών μελών των Εποπτικών Συμβουλίων από τους δασκάλους, σύνταξη στα 25 έτη εργασίας.

Αυτό το διεκδικητικό πλαίσιο αποτελεί σημαντική βάση για να κατανοήσουμε και την ταξική θέση του δασκαλού ως δημόσιου υπάλληλου που οι οικονομικές και πολιτικές εξαρτήσεις τον αναγκάζουν να αγωνίζεται διαρκώς σε μια κατεύθυνση βελτίωσης της θέσης του. Είναι οι διεκδικήσεις αυτές που θα αποτελέσουν το γόνιμο έδαφος για να ανθίσουν οι σοσιαλιστικές ιδέες και να δημιουργήσουν ριζοσπαστικές στάσεις, να ιδρύσουν την ομοσπονδία λίγο αργότερα και να δώσουν τη συλλογική εικόνα που προσεγγίζουμε στην παρούσα εργασία.

Η επόμενη τετραετία μέσα από μια σειρά πυκνών πολιτικών γεγονότων, από το «Διχασμό» μέχρι τις εναλλαγές των κυβερνήσεων, ο κλάδος των διδασκάλων ακολούθησε το δρόμο της υπόλοιπης κοινωνίας. Η θέση του υποβαθμίζεται ακόμα περισσότερο, ενώ τα προβλήματα λειτουργίας των σχολείων οξύνονται. Είναι μια περίοδος που οι πόλεμοι έχουν αφήσει πίσω τους ίχνη και ο διχασμός ταλανίζει τη νεοσύστατη χώρα. Όπως θα δούμε το 1920 αποτελεί τομή στον κλάδο για μια σειρά ζητήματα που θα καθορίσουν στη συνέχεια την επαγγελματική ταυτότητα.

Παρακολουθώντας τη διαμόρφωση της συλλογικής συνείδησης των δασκάλων μέσα από τη θέση τους στην κοινωνία, τις διεκδικήσεις, τους τρόπους αντίδρασης και την αναζήτηση συλλογικών τρόπων αντίστασης ή αντίδρασης, διαπιστώνουμε μια πρόιμη συνδικαλιστική αντίληψη και ένα πρόιμο πολιτικό λόγο που απαντάει στις προσπάθειες που γίνονται για την

χειραγώγησή τους, αφού ιδρύει σωματεία, παρεμβαίνει με διάφορους τρόπους πολιτικά, αναδεικνύει κλαδικά ζητήματα και κοινωνικά.

Η ΠΕΔ που πλέον έχει γίνει Πανελλήνια Διδασκαλική Ένωση (Π.Δ.Ε), συνεχίζει την παρουσία της κυρίως μέσω του παραγοντισμού που ασκεί ο Λαχανοκάρδης. Ο Σ.Ε.Δ, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη δραστηριότητα, πιθανώς και λόγω της ταύτισής του με τη βενιζελική πολιτική.¹⁰⁹

Εδώ τίθενται τα ερωτήματα αν η πλειοψηφία των δασκάλων θεωρούν πλέον το Βενιζέλο ως πολιτικό που διέψευσε τις προσδοκίες τους, αν και κατά πόσο αυτό έχει επίδραση στην πολιτική συμπεριφορά τους, αν η εμφάνιση του ΣΕΚΕ και αργότερα του ΚΚΕ, μέσω της πολιτικής τους διεμβολίζουν και διεκδικούν την συνείδησή τους, ποιες δυνάμεις πολιτικές διαμορφώνονται πλέον στον κλάδο;

Είναι η περίοδος που σχηματοποιούνται οι γραμμές της συντήρησης και οι προοδευτικές φιλελεύθερες ιδέες της νεοδημιουργηθείσας αστικής και μικροαστικής τάξης. Είναι αυτό που ο Θανάσης Μποχώτης περιγράφει: «... Κατά τη διακυβέρνηση των Φιλελευθέρων από το 1917 έως το 1920, η διατήρηση της κυριαρχίας των έμμεσων φόρων στο φορολογικό σύστημα και η επιβολή νέας άμεσης φορολογίας, η παράλληλη άνοδος του πληθωρισμού, η αύξηση του εργατικού δυναμικού με την εισροή προσφύγων και η μεγάλη εργατική ανεργία και έλλειψη κατοικιών (ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα), είχαν επιδεινώσει τη θέση της εργατικής τάξης. Η αντίδραση των εργατών κατά της μείωσης του εργατικού εισοδήματος και ευρύτερα της χειροτέρευσης των συνθηκών ζωής τους, όπως και η αντίσταση σοσιαλιστών και εργατών στην καταπίεση και τους διωγμούς των Φιλελευθέρων και των βασιλικών κυβερνήσεων, η ρώσικη Οκτωβριανή επανάσταση, είχαν αποτέλεσμα την ενοποίηση του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος σε πανεθνικό επίπεδο κατά το 1918, με την

---

¹⁰⁹ Χ. Χρήστου, ό.π. σ. 623-651.

ίδρυση της ΓΣΕΕ και του σοσιαλιστικού κόμματος (ΣΕΚΕ). (Την ενοποίηση είχε προωθήσει αρχικά η ίδια η κυβέρνηση Βενιζέλου, με στόχο να χρησιμοποιήσει την ελληνική εργατική και σοσιαλιστική αντιπροσωπεία στην Τρίτη και Τέταρτη διασυμμαχική εργατική και σοσιαλιστική συνδιάσκεψη του Λονδίνου, για να επιτύχει τους εδαφικούς στόχους της Ελλάδας στον πόλεμο). Επίσης, οδήγησαν σε μία σειρά απεργίες το 1919. Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων αποξενώθηκε ακόμη περισσότερο από τους σοσιαλιστές, λόγω της συμμετοχής με στρατιωτικά σώματα στη δυτική εκστρατεία στην Ουκρανία κατά της ρώσικης επανάστασης, και από τους εργάτες, όταν, θέλοντας να εξασθενήσει την ανεξάρτητη συνδικαλιστική και πολιτική τους δράση, περιόρισε το δικαίωμα τους να απεργούν με νόμο του 1920. ...»¹¹⁰.

Αυτή η εικόνα θα σχηματιστεί και στην εκπαιδευτική κοινότητα των δασκάλων, όχι μόνο στην υποβάθμιση των μορφωτικών αγαθών, αλλά και στην κοινωνική τους παρουσία μαζί με του εκπαιδευτικούς της β/θμιας.

Το Μάρτη 1918 με υπουργό τον Δ. Δίγκα, είναι υπουργός από τις 14 Ιουνίου του 1917 ως τις 4 Νοεμβρίου του 1920, (σ.σ. Ο Ε. Βενιζέλος δεν έχει προκηρύξει νέες εκλογές αλλά επανέφερε τη Βουλή του Μάρτη του 1915, γνωστή και ως «Βουλή των Λαζάρων»), παρά την οικονομική κατάσταση της χώρας αυξάνονται οι μισθοί των λειτουργών της μέσης εκπαίδευσης, κάτι που θα συνεχιστεί μέχρι τη δεκαετία του 1980, να διακρίνει τις δύο βαθμίδες.

Η οικονομική κατάσταση των δασκάλων είναι πάρα πολύ δύσκολη, κάτι που θα τους κατατάξει σε ένα εν δυνάμει προλεταριοποιημένο ανθρώπινο δυναμικό. Την ίδια στιγμή που οι δυνάμεις της συντήρησης του κλάδου μέσω του Λαχανοκάρδη και της Π.Δ.Ε., αφού χαιρετίζουν τη γενναία αύξηση των λειτουργών της μέσης εκπαίδευσης, όπως είναι φυσικό, διεκδικούν και δίκαια, το ίδιο και για τους δασκάλους,

---

¹¹⁰Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, ό.π. σελ.99-100.

αναγκάζοντας για άλλη μια φορά τον Ε. Βενιζέλο να μιλήσει γι' αυτό το θέμα στη Βουλή όπου απαντώντας σε ερώτηση του βουλευτή Κριάρη θα πει: «...Το ζήτημα αναγνωρίζει η κυβέρνηση ότι πρέπει να λυθεί και θα λυθεί. Τώρα διατί προηγουμένως εδόθη λύσις δια τους λειτουργούς της Μέσης Εκπαίδευσης; Θα μου είπη ο κ. Κριάρης, και διατία δεν ελύετο αμέσως και το άλλο ζήτημα; Απαντώ, διότι δια τους λειτουργούς της Μέσης Εκπαίδευσης, ουδεμία πρόνοια ελήφθη από το 1836, ενώ για τους μισθούς των διδασκάλων επήλθε αύξησις ουσιώδης. Εις λόγος είναι αυτός. Δεύτερος λόγος η δαπάνη. Δια τους λειτουργούς της Μέσης Εκπαίδευσης η δαπάνη ήτο μόνο εν εκατομμύριον κατέστη δε δυνατόν να ευρεθεί δι επιβολής πρόσθετου φορολογίας, ήτοι δια της αυξήσεως των διδάκτρων. Ωστε το κράτος δεν έκαμε δια του ζητήματος αυτού τίποτε άλλο ή να επιβάλει την δαπάνην εις βάρος των εις τα σχολεία τέκνων του λαού. Δια την αύξησιν όμως της μισθοδοσίας των λειτουργών της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως απαιτούνται 6.000.000. Πού θα τα εύρωμεν τα 6.000.000; Εάν ο κ. Βουλευτής κάμει έκκλησιν προς την ιδιαιτέραν μου περιουσίαν δε θα εύρει πολλά πράγματα. Πού θα τα εύρωμεν λοιπόν; Εάν ο κ Βουλευτής έδιδεν προσοχήν εις τας δηλώσεις του κ. Υπουργού της Παιδείας θα έβλεπεν ότι δεν είναι δυνατόν να λύσωμεν το ζήτημα, ... Αυτοί είναι οι λόγοι, δια τους οποίους αναβάλλομεν την λύσιν του απσχολούντος ημάς ζητήματος, του οποίου αναγνωρίζομεν όλοι την σπουδαιότητα.»¹¹¹. Είναι σαφές ότι ο κλάδος έχει εξασφαλίσει μέσω των διεκδικήσεων την πολιτική αναγνώριση του οικονομικού του προβλήματος, έχει καταταχθεί στην χαμηλή δημοσιούπαλληλία, έχει αποκτήσει κουλτούρα επαγγελματικών διεκδικήσεων, διαφοροποιημένη αρκετά από αυτή των «Ενώσεων – Συντεχνιών». Ρόλο επίσης παίζει το γεγονός ότι οι δάσκαλοι είναι πολύ περισσότεροι από τους καθηγητές, (1.000.000 η δαπάνη για τους λειτουργούς της β/μιας, 6.000.000 για τους δασκάλους). Στην πολιτική

---

¹¹¹Εφημερίδα Εμπρός 15 Μαρτίου 1918.

ζωή, αποτελούν μηχανισμό αναπαραγωγής κομματικών και γενικότερα πολιτικών θέσεων, ενώ τέλος παραμένουν στα χαμηλά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, έχοντας άμεση επαφή με την καθημερινότητά τους.

Ένα χρόνο μετά το 1919, πάλι ο Ε. Βενιζέλος θα αναγκαστεί από το Παρίσι να ενημερώσει το Υπουργείο Παιδείας να καλέσει την Π.Δ.Ε. και να της δηλώσει μέσω τηλεγραφήματος : « Δι Υπουργείον Παιδείας. Παρακαλώ καλέσατε Συμβούλιον Πανελληνίου Διδασκαλικής Ενώσεως και ανακοινώσατε αυτοις επόμενον τηλεγράφημά μου. Την από 25 Απριλίου αναφορά υμών σήμερον μόνο ληφθείσαν ανέγνωσα μετά της συμπαθεστέρας κρίσεως. Κατά σύνοδον Βουλής, ήτις θα κληθή το βραδύτερον εντός Ιουλίου όπως κυρώση Συνθήκην Ειρήνης θα υποβάλω και θα ζητήσω όπως επιγόντως ψηφισθή νομοσχέδιον ικανοποιητικών δικαίας αξιώσεως υμών. Η μεγαλυνομένη και πάλιν Ελλάς, γνωρίζει ότι εις τελειότητα δημοτικού σχολείου έχει εν μεγάλω μέτρο να στηρίξη προσπάθειάν της, όπως αποβή αξία παρελθόντος της και επιδεικνυομένης προς αυτήν εμπιστοσύνης υπό Συνεδρίου Ειρήνης. Και την απόφασιν δε έχει και μέσα σήμερον να εξασφαλίση εις λειτουργούς εκπαιδεύσεως ταύτης ανωτέρω βίον. BENIZEΛΟΣ»¹¹².

Είναι μια περίοδος κομβική για τους δασκάλους, αφού φαίνεται πως οι προσδοκίες για την οικονομική και μορφωτική αναβάθμιση των ιδίων, αλλά και της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως από το Βενιζέλο, παρά τα όποια βήματα παραμένει απραγματοποίητη. Συνεχίζεται ουσιαστικά η απαξία του επαγγέλματος, αφού πολλοί δάσκαλοι εγκαταλείπουν το επάγγελμα, άλλοι που ενώ αποφοιτούν δεν το ακολουθούν, ενώ αυτοί που δηλώνουν συμμετοχή στις εισαγωγικές εξετάσεις των διδασκαλείων είναι πλέον ελάχιστοι. Χαρακτηριστικό είναι το γράμμα απολυμένου δασκάλου προς το Ριζοσπάστη, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει: « Φίλτατε Ριζοσπάστη. ... Χρόνια πολλά είναι τώρα που αγωνιζόμενη και αγωνίζομαι, όπως πείσω

---

¹¹²Εφημερίδα Εμπρός 24 Μαΐου 1919.

αυτούς πως συμφέρον του κλάδου μας είναι να συνταυτίσει την τύχη των με τα των εργατών. Πλην όμως η φωνή μου ήτο φωνή βοώντος εν τη ερήμω, διότι η κακομοιριά και η στενοκεφαλιά μερικών και δη των γεροντότερων εξ αυτών δεν άφινε την αληθώς πενόμενην και δεινώς υποφέρουσα ταύτην τάξιν την προερχομένη εξ αυτών των σπάλχων του εργαζόμενου λαού να εξυπνήσει ολίγον και να ίδη που το αληθές της συμφέρον κείται. ... Εγώ καίτη ων μακράν του κλάδου και αφοσιωμένος ήδη στην καλλιέργειαν των ολίγων κτημάτων μου (ούτω γαρ ηθέλησεν η πολιτεία θέσας με εκτός υπηρεσίας) ουχ ήττον μακρόθεν απ το πτωχό μου χωριό, παρακολουθώ μετά συγκινήσεων τον ευγενή αγώνα αυτών και ευλπιστώ αν όχι τω Θεώ, ο βέβαιο ότι θα ένοιωσαν το πραγματικό των συμφέρον τώρα πλέον που κείται και θα σπεύσουν αν ήδη δεν έσπευσαν έτι να εισχωρήσουν στην συνομοσπονδία των εργατών, οπότε αφεύκτως πλέον θα ίδουν εξυψούμενη την μέχρι τούδε ως εξουθένωμα των άλλων υπαλληλικών τάξεων θεωρούμενη τάξιν των. ... Γεωργ. Γκόλφως, πρώην πρωτοβ. Δημοδιδάσκαλος. Κασνέσιον Χαιρωνείας. 7-12-19.»¹¹³ . Γίνεται σαφές και εδώ πως την περίοδο αυτή το ΣΕΚΕ έχει διεισδύσει ιδεολογικά στο χώρο των δασκάλων και διεκδικεί την γραμμή της συμμετοχής των στην ομοσπονδία των εργατών, κάτι που κάνει και ο Ι. Κ. Κορδάτος, με αφορμή την επιστολή του συλλόγου Δημοδιδασκάλων Ιωαννίνων προς τον Πρωθυπουργό,¹¹⁴ σε άρθρο του στο Ριζοσπάστη¹¹⁵ με τίτλο «ΤΟ ΞΥΠΝΗΜΑ ΤΩΝ ΣΚΛΑΒΩΝ», λέγοντας : «... Η εργατική τάξη εις τον απελευθερωτικόν της αγώνα ευπρόσδεκτα θα συμπεριλάβει εις τους κόλπους της τους μορφωμένους εργάτας – τους δημοδιδασκάλους. ... είναι και αυτοί προλετάριοι. Του εκμεταλλεύται κατά τον αισχρότερον τρόπο η κεφαλαιοκρατία, τους έχει ταπεινά και άβουλα όργανά των συμφερόντων της, και τους μεταβάλλει εις νεκροθάπτας της λαϊκής εκπαιδύσεως.

---

¹¹³Εφημερίδα Ριζοσπάστης Εφημερίς Σοσιαλιστική, Τρίτη 24 Δεκεμβρίου 1919

¹¹⁴ Π. Νούτσος ό.π.

¹¹⁵Εφημερίδα Ριζοσπάστης Εφημερίς Σοσιαλιστική, Αθήναι Τρίτη 7 Απριλίου 1920.

Ο Π. Δημητράτος επίσης σε άρθρο του στο Ριζοσπάστη «πιέζει» για την ίδρυση ομοσπονδίας που θα ξεφεύγει από τη λειτουργία των μέχρι τώρα διασπασμένων ενώσεων του κλάδου και θα αποκτά ταξικό προσανατολισμό. Χαρακτηριστικά αναφέρει, «...Εάν εις τας άλλας χώρας και η οικονομική θέσις των διδασκάλων είναι ασυγκρίτως καλύτερα και ο ρόλος των οποίον παίζουν εις την διαρρύθμισιν των εκπαιδευτικών ζητημάτων, σημαντικός τούτος είνε, αποτέλεσμα της δυνάμεως της οποίας ήντλησαν εκ των ενώσεών των. ... Εις τον τόπον μας, ατυχώς, οι από πολλών ετών ιδρυθέντες διδασκαλικοί σύλλογοι, κατηναλώθησαν εις εσωτερικάς διαμάχας και εις ψαλμούς των εκάστοτε ισχυρών, εγκαταλείψαντες εις το έλεος των πολιτευτών και εαυτούς και την εκπαίδευσιν. Τους καρπούς της ταχτικής αυτής δρέπουν σήμερα.»¹¹⁶.

Σε άλλο άρθρο της εφημερίδας Ριζοσπάστης ο Π. Χάλκος αναφέρει για την ανάγκη ίδρυσης ομοσπονδίας, «...Τελευταία όμως η οργάνωση των διδασκάλων στη Γαλλία απέκτησεν τόση δύναμη συνεργαζόμενη με την Γενικήν Συνομοσπονδία των εργατών ώστε να επιβληθή και να ζητή νέας βελτιώσεις και μεταρρυθμίσεις στους μισθούς... Οι Γερμανοί, Άγγλοι, Αμερικανοί, Σκανδιναυοί, πέρνουν μεγαλύτερους πολύ μισθούς σήμερα, από τους Γάλλους και σ' αυτά Βαλκανικά κράτη επίσης. ...»¹¹⁷

Ένα άλλο στοιχείο που προκύπτει είναι η επιβεβαίωση της κοινωνικής προέλευσης των δασκάλων, η ματαίωση της βενιζελικής προσδοκίας περί αναβάθμισης, αλλά και οι απολύσεις οι οποίες σηματοδοτούν σκλήρυνση της πειθάρχησης απέναντι στον κλάδο. Την περίοδο αυτή μεγάλο μέρος των επικοινωνιών μεταξύ δασκάλων και κυβέρνησης έχει αναλάβει ο Δημήτρης Γληνός από τη θέση του Γενικού Γραμματέα στο Υπουργείο της Παιδείας. Πράγματι η οικονομική κατάσταση που θα διαμορφώνονταν για τους δασκάλους θα ήταν

---

¹¹⁶Εφημερίδα Ριζοσπάστης Εφημερίς Σοσιαλιστική, Πέμπτη 5 Δεκεμβρίου 1919

¹¹⁷Εφημερίδα Ριζοσπάστης Εφημερίς Σοσιαλιστική, Κυριακή 1 Δεκεμβρίου 1919

καλύτερη, όχι όμως σύμφωνη με αυτή που οι ίδιοι διεκδικούσαν. Το νομοσχέδιο θα γίνει νόμος τελικά στις 20 Μάρτη του 1920.¹¹⁸

5.2 Η μισθολογική κατάσταση των δασκάλων από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το ΦΕΚ 69/20/3/1920.

Η ερευνητική παρουσίαση της αμοιβής των δασκάλων από την εργασία τους, δεν έχει στόχο να τους κατατάξει ταξικά με βάση το μισθό τους. Οι δάσκαλοι είναι και αυτοί μέρος της κρατικής υπαλληλίας, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις. Στόχος είναι να αναδείξουμε έναν ακόμα παράγοντα που συμβάλει στην υπόθεση της ριζοσπαστικοποίησής τους, σε σχέση με άλλους κλάδους. Αντίθετα θεωρώ πως «οι κοινωνικές τάξεις υπάρχουν μόνο μέσα στην ταξική πάλη»¹¹⁹, όπως αναφέρει ο Ν. Πουλαντζάς, καθώς επίσης και γιατί η «πνευματική εργασία» και η αμοιβή-μισθός είναι μεταβαλλόμενες.

Στην παρούσα εργασία η παρουσίαση των μισθολογικών αμοιβών των δασκάλων εξετάζεται ως μέσο ενεργοποίησης και συμμετοχής των συνδικαλιστικών-συλλογικών διεκδικήσεων ως το 1920.

Τις τιμές των αποδοχών τις αντλούμε από διάφορες πηγές δίνοντας ενδεικτικά και κάποιες τιμές προϊόντων, καθώς και τις αμοιβές κάποιων άλλων επαγγελματιών, συνεισφέροντας στην αποτύπωση μιας γενικής εικόνας μεταξύ αποδοχών και αγοραστικής τους ικανότητας.

Το 1834 ορίζεται ως κατώτατος μηνιαίος μισθός για τους δημοδιδασκάλους α΄ τάξης 90 δρχ, για τους β΄ τάξης 80 δρχ και γ΄ τάξης 50 δρχ, ενώ αυτοί που εργάζονται σε πρωτεύουσες νομών φτάνουν οι αποδοχές τους τις 100 δρχ. Επίσης τους παρέχεται ενοίκιο κατοικίας, παρότι αυτό σπάνια οι δήμοι τους το απέδιδαν, τέλος οι γονείς πλήρωναν ως δίδακτρα 10 ως 15 λεπτά, πλην απόρων. Συχνά τους παρείχαν

---

¹¹⁸ ΦΕΚ Τεύχος Πρώτο, Αριθ. Φύλ. 69 Αθήνα 20 Μαρτίου 1920.

¹¹⁹ Νίκος Πουλαντζάς. *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*. μτφ. Ν Μηλιόπουλος. Εκδ. «Θεμέλιο», Αθήνα 1981, σελ. 36

τουλάχιστον 2 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης¹²⁰. Η επιβολή διδάκτρων καταργείται το 1885 και αυξάνεται ο μισθός κατά 10 δρχ με βάση το νόμο ΑΣΕΖ' του 1885¹²¹, ενώ οι αυξήσεις ανά 5ετία κυμαίνονταν περίπου στις 10 δρχ και δεν ξεπερνούσαν σε καμία περίπτωση το μισό του εισαγωγικού τους μισθού.

Ως τομή για την εικόνα της μισθολογικής εξέλιξης, μπορούμε να ορίσουμε το 1895 με την ψήφιση του γνωστού νόμου ΒΤΜΘ με υπουργό παιδείας τον Πετρίδη, αφού πέραν όλων των όσων αναφέραμε, έχουμε τους πρώτους αποφοίτους των διδασκαλείων και τον ορισμό των αποδοχών. Οι μισθοί λοιπόν θα διαμορφωθούν για τους α/θμιους σε 150 δρχ, τους β/θμιους σε 120 δρχ και τους γ/θμιους σε 100 δρχ το μήνα¹²², ενώ οι αντίστοιχοι μισθοί των διδασκαλισσών διαμορφώνονταν για τις μεν α/θμιες στις 120 δρχ, στις 110 δρχ για τις β/θμιες και 100 στις γ/θμιες.¹²³

Την ίδια περίοδο ο ανθυπασπιστής έπαιρνε 90 δρχ., ο ανθγος 150 δρχ, ο ειρηνοδίκης 150, ο νέος καθηγητής στο πανεπιστήμιο 160¹²⁴. Πέραν όλων των άλλων βλέπουμε τη μισθολογική διαφορά μεταξύ των αντρών και των γυναικών μέσα στον κλάδο. Η μισθολογική διαφοροποίηση δηλώνει αφενός μεν την γυναικεία εκμετάλλευση στην εργασία, αφετέρου την διαφοροποίηση του φύλλου. Η διαφοροποίηση αυτή δεν αποτελεί προνόμιο του κλάδου, αλλά αντικατοπτρίζει συνολικά τη θέση της γυναίκας στην εργασία το 19^ο αιώνα.¹²⁵

Ας δούμε κάποιες βασικές τιμές προϊόντων προσπαθώντας να προσεγγίσουμε την αγοραστική ικανότητά τους με βάση μόνο το μισθό τους, χωρίς να συμπεριλάβουμε κάποια επιδόματα στις παραπάνω επαγγελματικές κατηγορίες. Έτσι το 1898 στην Αθήνα και τον Πειραιά η

---

¹²⁰Χ. Λέφας, ό.π. σελ 208

¹²¹Ό.π. σελ. 209.

¹²²Χ. Νούτσος πνεύμα στασιαστικών..., ό.π. «ΠΑΡΑΤΗΜΑ V), σελ. 168.

¹²³Χ. Λέφα ό.π. σελ 210.

¹²⁴Χ. Νούτσος ό.π. σελ. 168.

¹²⁵Έφη Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός εργασίας κατά φύλα στο δημόσιο τομέα 1908-1955*, εκδ.. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος - Ιστορικό Αρχείο (1990)

τιμή του ψωμιού είναι 0,55 δρχ/οκά (Τύπος Α) και 0,45δρχ/οκά (Τύπος Β0, το αρνί 1,50 δρχ/οκά, ενώ το λάδι 1,80 δρχ/οκά¹²⁶.

Με βάση τα παραπάνω, προσπαθώντας να δώσουμε την κοινωνική διάσταση των αποδοχών με βάση την αγοραστική δύναμη και ως υπόθεση εργασίας, το 1989 ένας α/θμιος δάσκαλος με μηνιαίο μισθό 150 δρχ του αναλογούν 5 δρχ ημερομίσθιο (1/30 των μηνιαίων αποδοχών). Με αυτό αγόραζε 11,7 κιλά ψωμί (Τύπου Α με 0,55 δρχ/οκά), ή 14,3 κιλά (Τύπου Β' με 0,45δρχ/οκά), 4,3 κιλά αρνί (1,5 δρχ/οκά) και 3,6 λίτρα λάδι περίπου (1,80 δρχ/οκά).

Στο υπόμνημα του συλλόγου δημοδιδασκάλων του νομού Ιωαννίνων στις 1 Μαΐου 1920, η παραπάνω οικονομική κατάσταση παρουσιάζεται ως εξής: «... Οι ορισθέντες μισθοί... τους οποίους ελάμβανον ευθύς μετά την απόλυσιν εκ των Διδασκαλείων... ήσαν δια την εποχή εκείνη επίζηλοι μεταξύ όλων των άλλων υπαλλήλων. ... Ο νεαρός πρωτοβάθμιος δημοδιδάσκαλος ... εξισούτω κοινωνικώς, ηθικός και οικονομικός προς τον ανθυπολοχαγών και τον Ειρηνοδίκην. ... **Τα καλύτερα παιδιά των καλύτερων χωρικών οικογενειών γίνονται δημοδιδάσκαλοι.** ... Ο Δημοδιδασκαλικός κλάδος ακμάζει! ...»¹²⁷.

Τα νομοσχέδια του 1913 όριζαν του νέους μισθούς των δασκάλων α/τάξης σε 220 δρχ, β/τάξης 200 δρχ., γ/τάξης 180 δρχ., δ/τάξης 160 δρχ., ε/τάξης 180 δρχ. και στ/τάξης 120 δρχ., ενώ για τις δασκάλες αντίστοιχα 180, 170, 160, 140, 120, 100 δρχ., τέλος για τους γραμματοδιδασκάλους σε 90, 80, 70 δρχ.. Το νομοσχέδιο τελικά δεν θα ψηφιστεί. Έτσι οι μισθοί από το 1914 μέχρι το 1920, κυμαίνονταν μεταξύ 140 και 300δρχ., σε μια πανσπερμία δασκάλων που οι διαρκείς εναλλαγές στην μόρφωση τους και οι διαφοροποιήσεις των σχολείων είχαν δημιουργήσει. Την ίδια στιγμή που

---

¹²⁶Π. Πιζάνια. ό.π., σελ. 69.

¹²⁷Χ. Νούτσος ό.π. σελ. 168-169.

για τους Ειρηνοδίκες κυμαίνονται από 300 ως 850δρχ., του γυμνασιάρχη από 350 ως 750δρχ., ενώ οι εμποροϋπάλληλοι από 90 ως 700δρχ..¹²⁸

Την ίδια περίοδο τα μεροκάματα στην γεωργία κυμαίνονται από 2,5 μέχρι 10δρχ., για τους άνδρες εργάτες γης, ενώ για τις εργάτριες από 1,2 μέχρι 8δρχ.. Στη χαρτοβιομηχανία το μεροκάματο κυμαίνεται για τις μεν γυναίκες από 1,5δρχ., μέχρι 6 δρχ., και για τους άνδρες από 3 μέχρι 12 δρχ. (Την ίδια στιγμή που ο τιμάρithμος μεταξύ 1914-1923 κινούταν στα 1.080%)¹²⁹. Να τονίσουμε επίσης ότι τα μεροκάματα στη γεωργία και την βιομηχανία δεν έχουν τη σταθερότητα που παρουσιάζουν οι μισθοί στο δημόσιο, δημιουργώντας ακόμα μεγαλύτερες αποκλίσεις. Η εργασία στην Ελλάδα παραμένει σε πολύ χαμηλό επίπεδο αμοιβών, χαρακτηρίζοντας τους έλληνες στο εξωτερικό ως «ολιγαρκείς»¹³⁰.

Για τους δασκάλους η μισθολογική καθήλωση την περίοδο αυτή και μέχρι το 1920 θα αποτελέσει όπως ήδη έχουμε παρατηρήσει το σημείο ματαίωσης των προσδοκιών από τους Φιλελεύθερους του Βενιζέλου, μεταβάλλοντας και γι αυτό τον λόγο την συνδικαλιστική και πολιτική συμπεριφορά τους. Αν αυτή τη «ματαίωση» την θέσουμε μέσα στα πλαίσια της ανάπτυξης του εργατικού κινήματος που ανατέλλει σταδιακά, κάτω από την επίδραση των σοσιαλιστικών ιδεών,¹³¹ ερμηνεύουμε και την αλλαγή πολιτικής στάσης των δασκάλων, προς τη συντήρηση, αλλά και προς τη ριζοσπαστικοποίησή τους. Η περίοδος που ακολουθεί είναι πλέον γνωστή για τη συνεχή επιδείνωσή τους.

---

¹²⁸Π. Πιζάνια, ό.π. σελ. 177

¹²⁹Ο.π. σελ. 79.

¹³⁰Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, ό.π. Α' τ. σελ.90-118.

¹³¹Χ. Νούτσος, ό.π., σελ. 24. «... Αυτό σημαίνει συγκεκριμένα πως για την περίοδο μετά το 1913, όταν πια και αυτή η κατηγορία των εκπαιδευτικών είχε συνταγματικά (1911) συμπεριληφθεί στο μόνιμο προσωπικό του κράτους, μπορώ να εντοπίσω και να συλλάβω καταρχήν την οικονομική τους εκμετάλλευση/υποταγή, εάν αναλύσω και κατανοήσω τους ιστορικά καθορισμένους υλικούς και θεσμικούς όρους, με τους οποίους η συγκαιρινή κρατική εξουσία, άρα τελεσίδικα το άρχον ταξικό συγκρότημα, καθήλωνε δια του κρατικού μηχανισμού δασκάλους και δασκάλες σε μια αντίστοιχη και ιεραρχική κλίμακα υπαλληλίας και υπαλληλικού «καθήλωτος», με ανάλογη μισθοδοσία. Δεν ήταν τυχαίο που ακριβώς αυτό το ζήτημα της υπαλληλικής «καθήλωσης» αποτέλεσε τότε, όπως διεξοδικά θα δούμε πιο κάτω, κομβικό σημείο αντιπαράθεσης του διδασκαλικού κλάδου με την πολιτική εξουσία των Φιλελευθέρων. ...»

Φτάνοντας στα 1925 οι δάσκαλοι διεκδικούν την αναβάθμισή τους αφού η μισθολογική τους κατάσταση θα παρέμενε σχεδόν στάσιμη σε σχέση με το πλήθος των δημοσίων υπαλλήλων (ένα είδος ενιαίου μισθολογίου με βάση τα προσόντα και την προϋπηρεσία) αφού ο Ν.Δ 2494 ΔΕΝ τους ικανοποιεί. Παρά τις αυξήσεις δέχονται πλήγμα ως προς τον τρόπο υπολογισμού. Έτσι οι μισθοί στις 31 Μαρτίου διαμορφώνονται ως εξής: οι πρωτοβάθμιοι δάσκαλοι καθώς και οι α΄ και β΄ τάξεως με 15ετή προϋπηρεσία 180 δρχ., οι α΄ και β΄ τάξεως με προϋπηρεσία από 3 μέχρι 15 έτη 140 δρχ., οι α΄ και β΄ τάξεως με προϋπηρεσία μέχρι 3έτη, 120 δρχ. και οι γ΄τάξεως δημοδιδάσκαλοι 100 δρχ. . Έτσι ο αρχικλητήρας έπαιρνε 110 δρχ., ο γραφέας α΄ τάξεως 120 δρχ., ο γραμματέας α΄ τάξεως 240 δρχ., ο χωροφύλακας 110 δρχ., ο υπενωμοτάρχης 125 δρχ. και ο ενωμοτάρχης 135 δρχ., όσο για τον υπουργό ο μισθός του έφτανε στις 800 δρχ..¹³²

6. Κοινωνική καταγωγή και γεωγραφική προέλευση.

6.1 Κοινωνική καταγωγή

Η αίσθηση που υπάρχει, ότι οι δημοδιδάσκαλοι προέρχονταν από γεωργικές κυρίως οικογένειες και γενικότερα φτωχά κοινωνικά στρώματα, αλλά και ότι ο «κλάδος», τροφοδοτεί τον «κλάδο», σε μεγάλο βαθμό ισχύει, αφού πολλοί έχουν πατέρα δάσκαλο, σ΄ ένα μεγάλο δείγμα που προκύπτει με βάση το επάγγελμα του πατέρα.

Στα αρχεία του «Μαράσλειου Διδασκαλείου», αλλά και της νεοϊδρυθείσας «Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας», το 1932, της «Ραλλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας», θηλέων Πειραιά, του διδασκαλείου και ιεροδιδασκαλείου Σάμου κατά τον Μεσοπόλεμο, καθώς και το Διδασκαλείο και την Παιδαγωγική Ακαδημία Τρίπολης, όπως και το Διδασκαλείο της Σπάρτης .

---

¹³² Διδασκαλικό Βήμα Έτος Α΄ 1 Οκτωβρίου 1924.

Το 1932 ιδρύονται οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες και λειτουργούν την ακαδημαϊκή χρονιά 1933-1934. Επιλέξαμε αρχικά να δούμε τους πρώτους αυτούς φοιτητές, αφού η εκπαίδευσή τους θα ήταν αναβαθμισμένη και συνεπώς η επιστημονική θέση των δασκάλων θα βελτιώνονταν. Ο θεσμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, αποτέλεσε ένα από τους μακροβιότερους θεσμούς της εκπαίδευσης και σίγουρα με τεράστια προσφορά,¹³³ αποτέλεσε κατάκτηση του συνδικαλιστικού κινήματος των δασκάλων. Αλλάζει πάλι μετά από 32 χρόνια με την ίδρυση των Π.Τ.Δ.Ε. το 1984 και πάλι ως κατάκτηση του συνδικαλιστικού κινήματος, μαζί με την κατάργηση τους επιθεωρητισμού στις αρχές της δεκαετίας του '80, όπου έχουμε την αντικατάσταση από το θεσμό του σχολικού συμβούλου.

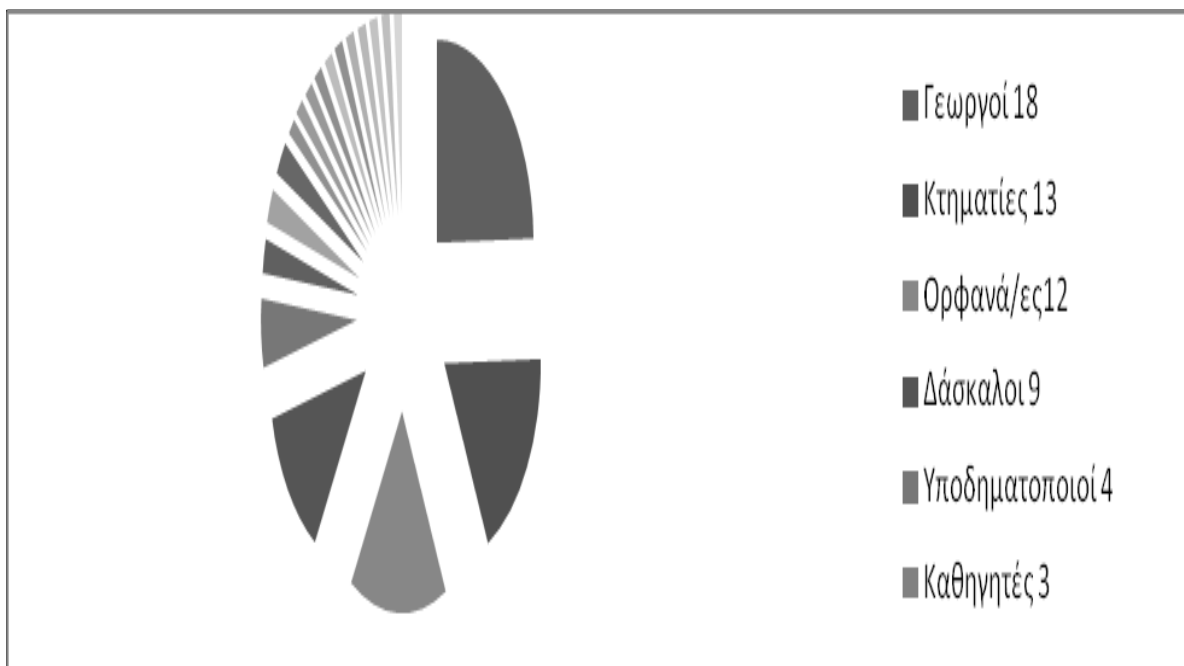
Η ηλικία των σπουδαστών στις Ακαδημίες κυμαίνεται από 18 χρονών μέχρι και 22 ετών. Είναι γεννημένοι από το 1913 ως το 1916 οι περισσότεροι ενώ τα άκρα βρίσκονται στο 1911 (ένας) και τι 1917 (δύο), από τους 80 εισακτέους των δύο ετών (40 ανά έτος).

Στο πρώτο ακαδημαϊκό έτος το 1933-1934¹³⁴, φοιτούν 29 άνδρες και 11 γυναίκες. Από αυτούς οι 10 έχουν πατέρα, γεωργό, οι 7 κτηματία, οι 6 δάσκαλο, οι 4 είναι ορφανοί/ες, οι 3 ιερείς, οι 2 εργάτες, οι δύο ιδιωτικό υπάλληλο, 1 υποδηματοποιό, 1 δασονόμο, 1 λογιστή, 1 παντοπώλη, 1 ταχυδρομικό υπάλληλο και 1 καθηγητή. Την επόμενη χρονιά 1934-1935 φοιτούν 27 άνδρες και 13 γυναίκες. Από αυτούς οι 8 έχουν πατέρα γεωργό, 8 είναι ορφανά/νες, 6 έχουν πατέρα κτηματία, 3 έχουν δάσκαλο, 3 έχουν υποδηματοποιό, 2 έχουν καθηγητή, 2 έχουν έμπορο, 1 έχει μετανάστη, 1 αγροτικό διανομέα, 1 ναυτικό, 1 ξενοδόχο, 1 κρεοπώλη, 1 οικονομικό έφορο, 1 τροχιοδρομικό υπάλληλο και 1 ταπητουργό. Το άθροισμα αποτυπώνεται στο παρακάτω γράφημα.

---

¹³³Π. Πυργιωτάκης, *Η Οδύσσεια του Διδασκαλικού Επαγγέλματος*. Αδερφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.

¹³⁴Αρχείο Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Φ. ΔΙΚ 58-1

Από το επάγγελμα του πατέρα προκύπτει ότι σχεδόν οι μισοί αίρουν την κοινωνική καταγωγή από γεωργούς και κτηματίες (είναι 31 γονείς από τους 80 σχεδόν οι μισοί), κάτι που κάνει φανερή την άμεση επαφή με τη γη. Αν εδώ υποθέσουμε ότι ισχύει η αντιστοιχία στους πατεράδες δασκάλους και καθηγητές, τότε η σχέση των εν δυνάμει δασκάλων, με τη γη μεγαλώνει το ποσοστό. Επίσης, πάνω από το 1/10 είναι οι εκπαιδευτικοί, σηματοδοτώντας ότι ένα μέρος του κλάδου «τροφοδοτείται» από τον ίδιο τον κλάδο. Υψηλό παραμένει το ποσοστό σε όλα τα μητρώα που ερευνήθηκαν των ορφανών σπουδαστών και σπουδαστριών. Για τα δύο αυτά έτη φτάνουν τους 12 (9 αγόρια και 3 κορίτσια). Ενδεχομένως να προέρχονται από οικοτροφεία ή να βοηθούνται σ' αυτό τους το «ταξίδι» από την αλληλεγγύη κάποιου προσώπου ή προσώπων καθώς και από το νόμο.¹³⁵

Και εδώ θα θεωρήσουμε ότι η καταγωγή είναι αντίστοιχη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης του συνόλου των σπουδαστών,

¹³⁵ Ν.Δ. 12/17 Ιουν. 1926 (ΦΕΚ 201, άρθρο 14).

σπουδαστριών. Συνολικά παρατηρούμε ότι η κυριαρχία των χαμηλών οικονομικά στρωμάτων είναι συντριπτική. Τα επαγγέλματα που έχουν χαμηλής αποδοχές, χωρίς να λάβουμε υπόψη μας άλλους παράγοντες (π.χ. εισοδήματα από άλλους πόρους πέραν της εργασίας τους), αποτελούν το υψηλότερο ποσοστό, αποτυπώνοντας την ταξική διαστρωμάτωση της καταγωγής των δασκάλων. Έτσι γεωργοί, δάσκαλοι, καθηγητές, εργάτες, υποδηματοποιοί, ιερείς, το μεγαλύτερο μέρος ενδεχομένως των ορφανών, ο αγροτικός διανομέας, ο μετανάστης, αποτελούν το 62,5%, ενώ το 32% δυνητικά μπορούν να καταταχθούν σε μεσαία και υψηλά οικονομικά στρώματα, όπως οι κτηματίες, οι έμποροι, ο παντοπώλης, ο ξενοδόχος, ο κρεοπώλης και ίσως κάποια που μπορούν να καταταχθούν στην υψηλή υπαλληλία. Τα υπόλοιπα επαγγέλματα των πατεράδων μπορούν να κατανεμηθούν στις δύο κατηγορίες, καθότι παρουσιάζουν δυσκολία στην προσέγγισή τους.

Στο Διδασκαλείο Τριπόλεως που λειτουργεί για τελευταία φορά το 1933-1934, φοιτούν 144 σπουδαστές/σπουδάστριες. Εδώ έχει δοθεί παράταση της λειτουργίας, για να ολοκληρώσουν οι εναπομείναντες σπουδαστές, προηγούμενων χρόνων (ενδεχομένως να έχει γίνει πρόβλεψη με δεδομένο ότι μία χρονιά δεν θα έβγαιναν δάσκαλοι και πιθανώς να αυξήθηκε ο αριθμός, όμως δεν βρήκα κάποια νομοθετική ρύθμιση που να το προβλέπει) και συνεπώς το δείγμα είναι μεγαλύτερο.

Από τους 144 σπουδαστές/σπουδάστριες, οι 102 είναι άντρες και οι 42 γυναίκες, εκ των οποίων οι 47 έχουν γονιό γεωργό, 24 κτηματία, 16 είναι ορφανά/νες, 15 έχουν δάσκαλο, 4 καθηγητή, 8 ιερείς, 8 παντοπώλη, 7 έμπορο, 2 είναι δικολάβοι, κλιβανείς, σαγματοποιοί, και από ένας έχουν γονιό πεταλωτή, οιοπνευματοπώλη, χαρτοπώλη, καφεπώλη, φανοποιό, υποδηματοποιό, ποιμένα, ενώ σε δύο δεν αναγράφονται τα επαγγέλματα.¹³⁶

---

¹³⁶ Αρχείο Παιδαγωγική Ακαδημίας Τρίπολης. Μαθητολόγιο Διδασκαλείου Τριπόλεως, Φ.Α. 3/3, σελ. 9-14.

Στην Παιδαγωγική Ακαδημία Τρίπολης το 1937 φοιτούν 37 σπουδαστές/στριες. Από αυτούς 27 είναι άντρες και 10 είναι γυναίκες, ίδιο με αυτό περίπου της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Τα επαγγέλματα και εδώ παρουσιάζουν τα ίδια χαρακτηριστικά. Έτσι οι 11 έχουν πατέρα γεωργό, οι 6 κτηματία, οι 5 έμπορο, ενώ οι 4 δάσκαλο και ακολουθούν 2 που είναι παντοπώλης, 2 είναι σαγματοποιός, 2 είναι ιερείς, 2 είναι ορφανά, ένας πεταλωτής, ένας κλιβανεύς και ένας ποιμήν¹³⁷.

6.2 Γεωγραφική προέλευση.

Παρότι θα περίμενε κανείς οι περισσότεροι σπουδαστές/τριες, να αίρουν την καταγωγή τους από την Αθήνα ή κοντινές περιοχές, η εικόνα είναι εντελώς διαφορετική. Έτσι μόνο το 1/8 και για τα δύο έτη δηλώνεται η καταγωγή τους με βάση τα μητρώα, ως κάτοικοι Αθηνών και κοντινών περιοχών. 4 είναι από την Αθήνα, 2 από τη Σαλαμίνα, 1 από τη Μάνδρα, 1 από Κηφισιά, 1 από τη Ν. Σμύρνη και 1 από τη Ν. Ιωνία. Οι περισσότεροι προέρχονται (31) από περιοχές της Πελοποννήσου, 15 από τη Στερεά Ελλάδα, 14 από διάφορα νησιά (Κρήτη Νάξο, Άνδρο, Εύβοια, Κεφαλλονιά), οι υπόλοιποι 10 δεν ήταν εφικτό να προσδιορίσουμε την περιοχή.

Η εικόνα αυτή κάνοντας υπόθεση εργασίας και μόνο, μπορεί να ερμηνευτεί με βάση τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στις κοινωνικές διαστρωματώσεις μεταξύ πρωτεύουσας και περιφέρειας. Εκτιμούμε λοιπόν ότι με βάση την εικόνα που έχουμε την περίοδο του Μεσοπολέμου, η βιομηχανική ανάπτυξη στην Αθήνα και τον Πειραιά, απορρόφησε ένα σημαντικό ποσοστό εργασίας παιδιών. Συνεπώς τα παιδιά της προλεταριοποιημένης εργατικής τάξης της εποχής, αντιμετώπιζαν ταξικούς φραγμούς στη μόρφωση και φυσικά ήταν αποκλεισμένοι. Αντίθετα ακόμα

---

¹³⁷ Αρχείο Παιδαγωγική Ακαδημίας Τρίπολης. Μαθητολόγιο Διδασκαλείου Τριπόλεως, Φ.Α. 3/3, σελ. 18-19.

και τα φτωχά στρώματα της επαρχίας φαίνεται πως βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική θέση. Οι δεσμοί αλληλεγγύης, αλλά και τα κίνητρα για μόρφωση σ' αυτές τις κοινωνικές ομάδες της επαρχίας ίσως είναι περισσότερο ισχυροί.

Στην Παιδαγωγική Ακαδημία Τρίπολης το 1935-1936 από τους 37 σπουδαστές/στρίες που φοιτούν οι 25 είναι από το Νομό Αρκαδίας, ένας δηλώνει καταγωγή από τα Κόσκινα Ευβοίας ενώ οι υπόλοιποι 11 είναι όλοι από γειτονικούς νομούς της Πελοποννήσου.¹³⁸

Στο Διδασκαλείο Τριπόλεως που λειτουργεί για τελευταία φορά το 1933-1934, όπως είπαμε παραπάνω, φοιτούν 144 σπουδαστές/σπουδάστριες. Από αυτούς οι 84 είναι από το νομό και μάλιστα οι 14 είναι από την Τρίπολη (8) και τη Νεστάνη (6), αναδεικνύοντας τα στοιχεία τοπικότητας που οι φοιτητές προέρχονταν.¹³⁹

Ας δούμε τώρα τη γεωγραφική και κοινωνική διαστρωμάτωση του μονοτάξιου Μαρασλείου Διδασκαλείου. Επιλέξαμε τα ακαδημαϊκά έτη 1924-1925 (25 σπουδαστές/τριες) και 1928-1929 (34 σπουδαστές/τριες).¹⁴⁰

Το 1924-1925 φοιτούν 25, εκ των οποίων 9 είναι σπουδαστές και 16 σπουδάστριες (ο μειωμένος αριθμός των σπουδαστών ίσως οφείλεται σε στρατολογικούς λόγους). Απ' όλους έχουμε 7 ορφανές/α, 4 κτηματίες, 3 γεωργούς, 3 εμπόρους, 3 ιερείς, 1 μεσίτης, 1 δάσκαλος, 1 κρεοπώλης, 1 ράπτης, 1 δύτες (από τη Χάλκη). Απ' όλους 3 είναι από την Αθήνα.

Το 1928-1929 φοιτούν 34, εκ των οποίων 20 σπουδαστές και 14 σπουδάστριες. Από αυτούς οι πατεράδες τους οι 8 είναι δάσκαλοι, 3 γεωργοί, 3 κτηματίες, 2 ξενοδόχοι, 1 ιερέας, 1 λογιστής, 1 ναυτικός, 1 κρεοπώλης, 1 αξιωματικός, 1 σιδηρουργός. Από την Αθήνα είναι μόνο 6.

---

¹³⁸ Αρχείο Παιδαγωγική Ακαδημίας Τρίπολης. Μαθητολόγιο Διδασκαλείου Τριπόλεως, Φ.Α. 3/3, σελ. 18-19.

¹³⁹ Αρχείο Παιδαγωγική Ακαδημίας Τρίπολης. Μαθητολόγιο Διδασκαλείου Τριπόλεως, Φ.Α. 3/3, σελ. 18-19.

¹⁴⁰ Αρχείο Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Φ. ΔΙΚ 10-5

Την ίδια χρονιά 1928-1929, στο Μονοτάξιο Διδασκαλείο Σπάρτης φοιτούν 61 σπουδαστές/τριες. Οι 41 είναι άντρες και οι 20 γυναίκες. Τα επαγγέλματα των γονιών τους κατανέμονται σε απόλυτους αριθμούς ως εξής: των 17 οι γονείς είναι κτηματικοί (είναι εργάτες γης, που μάλλον συνεργάζονται με κτηματίες συνεταιρισμένοι σε κάποιο βαθμό, τους συναντάμε και με τη λέξη «σέμπρο» εκτός από την Πελοπόννησο και στην Ήπειρο), ενώ 2 είναι κτηματίες, 11 γεωργοί, 11 ορφανά/νες, 8 δάσκαλοι, 2 ράπτες, και από ένας δικηγόρος, επιθεωρητής δημοτικών σχολείων, καθηγητής, έμπορος, εμβαλωτής, συνταξιούχος, ιερέας, παντοπώλης, αξιωματικός και ένας εργοστασιάρχης!!!.¹⁴¹

Η υπόθεση για την κοντινή απόσταση μεταξύ του τόπου καταγωγής και του τόπου σπουδών και εδώ επιβεβαιώνεται. Από τους 61 σπουδαστές/τριες, οι 32 είναι από το νομό, οι 28 είναι από τους γειτονικούς νομούς, ενώ ένας δηλώνει καταγωγή τα Κύθηρα.¹⁴²

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία του 4τάξιου διδασκαλείου Σάμου το έτος 1920-1921.¹⁴³ Φοιτούν 16, εκ των οποίων 14 είναι κορίτσια και μόνο 2 αγόρια. Όμως η κοινωνική διαστρωμάτωση είναι εντελώς διαφορετική απ' αυτή που έχουμε διαπιστώσει μέχρι τώρα. 6 πατεράδες είναι έμποροι, 1 εργολάβος, 1 ναυτικός, 1 γεωργός, 1 κτηματίας, 3 κτηματικοί, 1 δικηγόρος, 1 σιγαροποιός και μία είναι ορφανή. Από αυτούς οι περισσότεροι (12) είναι από τη Σάμο και ειδικότερα από το Βαθύ, ενώ 2 είναι από τα Βουρλά, 1 από την Αίγυπτο και μία από την Αθήνα. Η εικόνα είναι παρόμοια μέχρι και το 1924-1925 που ερευνήσαμε. Βέβαια εδώ αναδεικνύονται στοιχεία τοπικότητας στην καταγωγή αυτών που φοιτούν, τα οποία ανταποκρίνονται στις γεωγραφικές ανάγκες της περιοχής.

---

¹⁴¹Αρχείο Παιδαγωγική Ακαδημίας Τρίπολης. Μονοτάξιο Διδασκαλείο Σπάρτης, Φ. Α 15/3 Γενικός Έλεγχος, χ.α.

¹⁴²Αρχείο Παιδαγωγική Ακαδημίας Τρίπολης. Μονοτάξιο Διδασκαλείο Σπάρτης, Φ. Α 15/3 Γενικός Έλεγχος, χ.α.

¹⁴³Αρχείο Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Φ. ΔΙΚ 10-4

Αντίστοιχη είναι και η εικόνα σ' ένα τυχαίο δείγμα που ερευνήσαμε σε εισακτέες της Ραλλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας θηλέων Πειραιά¹⁴⁴, διαφόρων ετών, με βάση το απολυτήριο. Οι βαθμοί κυμαίνονται από το 12 μέχρι το 16,7. Το μεγαλύτερο πλήθος συγκεντρώνεται μεταξύ 13 και 15, δείχνοντας έτσι το μαθησιακό γυμνασιακό μορφωτικό επίπεδο.

7. Από την πρόωμη συνδικαλιστική παρουσία, στην ενηλικίωση.

Την πορεία των συνδικάτων από το 1910 και μετά μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε ως η περίοδος που η ταξική πάλη και τα ταξικά χαρακτηριστικά¹⁴⁵ γίνονται αποδεκτά από αυτά, ενώ αποχωρίζονται λογικές και πρακτικές που αντιστοιχούν σε συλλογικότητες «αδελφότητας».¹⁴⁶ Το εργατικό κίνημα βρίσκεται μεν στα αρχικά του στάδια, αδύναμο να απειλήσει. Η αστική τάξη της περιόδου δεν δίνει τόση μεγάλη σημασία και ασχολείται κυρίως με τη διαμάχη των δύο μεγάλων πολιτικών παρατάξεων.¹⁴⁷

Ο Μεσοπόλεμος χαρακτηρίστηκε από την πολιτική ρευστότητα και την αστάθεια. Μεταξύ 1920 και 1928 έχουμε 34 αλλαγές Κυβερνήσεων και 25 Υπουργούς Παιδείας που ο καθένας αναιρεί με σειρά νόμων από το έργο του προκατόχου του.

Την περίοδο 1917-1920 έχει γίνει σημαντική δουλειά για τα σχολικά βιβλία. Πρώτη φορά εισάγονται στο Δημοτικό 13 βιβλία γραμμένα στη δημοτική. Τα βιβλία αυτά ο Δ. Γληνός τα χαρακτηρίζει ως ουσιαστική διαδικασία της μεταρρύθμισης του 1917 λέγοντας: «...εκτός από την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στα τέσσερα πρώτα χρόνια του δημοτικού σχολείου, που με χίλια βάσανα και διακοπές και μαύρη

---

¹⁴⁴Αρχείο Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Φ. ΔΙΚ 51-9

¹⁴⁵Κατσορίδας, Δημήτρης *Βασικοί σταθμοί του εργατικού - συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα: 1870 - 2001* / Δημήτρης Κατσορίδας. - 1η έκδ. - Αθήνα : *Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων* (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ), 2008.

¹⁴⁶Γιάννης Κουζής. *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο*. Εκδ. GUTENBERG. σελ. 33.

¹⁴⁷Δημήτρης Λιβιεράτος, *Το ελληνικό, εργατικό κίνημα 1918-1923*, Κομμούνια. χ.χ

αντίδραση έγινε και αυτή, τίποτ' άλλο μα τίποτ' άλλο δεν άλλαξε στο μηχανισμό της ελληνικής παιδείας από το 1836 ως σήμερα...»¹⁴⁸ Μέσω των βιβλίων ενισχύεται η ιδεολογία ενός αστικού ορθολογισμού¹⁴⁹ και ενός εξορθολογισμού του εκπαιδευτικού συστήματος.

Όταν ο Ε. Βενιζέλος χάνει τις εκλογές 1920, η μεταρρύθμιση ανατρέπεται. Η εξαμελής «Επιτροπεία» που έχει αναλάβει να μελετήσει τα πεπραγμένα της περιόδου 1917-20 θα ζητήσει να «καταδιωχθώσιν ποινικώς οι πρωτεργάτες» και «να καώσιν» τα βιβλία της δημοτικής¹⁵⁰.

Στις συνθήκες που επικρατούν στην κοινωνία μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, ήδη οι πρώτες ιδέες της Οκτωβριανής επανάστασης έχουν κάνει την εμφάνισή τους και η επίδραση είναι πλέον ολοφάνερη. Από το 1918 στον Πειραιά έχει πραγματοποιηθεί το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ, έχει ιδρυθεί το ΣΕΚΕ, για να ακολουθήσουν η ίδρυση της ΔΟΕ στις 21 Απριλίου του 1921 και το 1926 η Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδας (ΣΔΥΕ). Αξίζει εδώ να αναφέρουμε ότι από το 1910 υπάρχει ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος» με τη συμμετοχή αρκετών δασκάλων.¹⁵¹

Αυτά δε σημαίνουν ότι όλοι οι δάσκαλοι ριζοσπαστικοποιήθηκαν και συμμετείχαν ενεργά στις κινηματικές διαδικασίες ή ότι βρέθηκαν όλοι στη μάχη της υπεράσπισης των σοσιαλιστικών ιδεών. Είναι και αυτοί μέρος μιας κοινωνίας που για χρόνια διχάζεται μεταξύ λαϊκών και φιλελευθέρων κυρίως. Κινδυνεύοντας να μην αποτυπώσω με ακρίβεια αυτή την κατάσταση χρησιμοποιάω ως ερμηνευτικό σχήμα την στάση των δασκάλων στο γλωσσικό δίπολο, καθαρεύουσα-δημοτική μέσα από το συσχετισμό των δυνάμεων στα 1929. Στο σύνολο του εκπαιδευτικού

---

¹⁴⁸ Δημήτρης Γληνός, *Εκλεκτές Σελίδες*, Εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1972, σ.21, Τόμος Γ'.

¹⁴⁹ Α. Φραγκουδάκη, ό.π. σελ. 43-44.

¹⁵⁰ Α. Δημαράς, ό.π. σ. 130-132, τόμος Β'.

¹⁵¹ «Ανατέμνοντας τον Γενικό Κατάλογο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ο Δημαράς διαπιστώνει, ανάμεσα σε άλλα, πως από τα 654 μέλη οι 101 (15,4%) ήταν δάσκαλοι.». Χ. Αθνασιάδης *Δάσκαλοι και εκπαιδευτικός Δημοτικισμός*, Το περιοδικό Αυγή (1923-1925) Εκδ. Μεταίχιμο, Μάρτιος 2001, σ. 25.

δυναμικού των δασκάλων, το 75% είναι με τη δημοτική και το 25% με την καθαρεύουσα. Δεχόμενοι την προσέγγιση ότι η καθαρεύουσα αποτελεί προνόμιο των υψηλών στρωμάτων της αστικής τάξης, ενώ αντίθετα η δημοτική αναπτύσσει τη δυναμική της στο προλεταριάτο της εργατικής και της αγροτικής τάξης.¹⁵²

Μέσα όμως σε αυτές τις συνθήκες είναι φανερή η προλεταριοποίηση των δασκάλων σε πρακτικό αλλά και σε θεωρητικό επίπεδο. Μια «...νέα προλεταριακή διανοήση προσεταιρίζεται με το χρόνο όχι μόνο ποιοτικά σημαντικούς παλιούς φίλους, φιλελεύθερους διανοούμενους, άλλα ποσοτικά νέους επιστήμονες, ποιητές, λογοτέχνες, δασκάλους, κυρίως της στοιχειώδους εκπαίδευσης. ...»¹⁵³.

Οι δάσκαλοι μπαίνουν και αυτοί στη δίνη των πολιτικών εξελίξεων που η Μικρασιατική καταστροφή δημιουργεί. Όμως η κοινωνική εμπειρία που έχουν αποκτήσει ως υποκείμενα πολιτικά και η επίδραση που δέχονται, διαμορφώνουν τα νέα χαρακτηριστικά τους. Έτσι το 1920 αποτελεί το τέλος θα λέγαμε της πρώιμης συνδικαλιστικής παρουσίας, όπου σαφώς αποτελεί μαζί με την κοινωνική και γεωγραφική τους προέλευση την αλλαγή της πορείας τους με ωριμότητα πλέον και με ορατά πολιτικά χαρακτηριστικά όπως θα δούμε παρακάτω.

Μέχρι και την εμφάνιση των σοσιαλιστικών ιδεών οι συνδικαλιστικές τάσεις, είναι μέρος των πολιτικών και κομματικών αντιλήψεων. Οι κύριες διεκδικήσεις έχουν πρωτίστως συντεχνιακά χαρακτηριστικά και αναφέρονται σε επιμέρους ζητήματα. Οι συνδικαλιστές είναι συνήθως εκφραστές και των κομματικών σχηματισμών. Έτσι θα βρούμε συνδικαλιστές οι οποίοι αργότερα γίνονται βουλευτές με κάποιο κόμμα.

---

¹⁵²Χάρης Αθανσιάδης, περιοδικό Παιδεία τ. 10, 26 Φεβρουαρίου 2006, Ιστορικές σελίδες, *Οι δάσκαλοι της Αντίδρασης (1923-30)*, σ. 20-23.

¹⁵³Α. Ρήγου ό.π. σ.173

Μετά το 1920 η κατάσταση παίρνει περισσότερο πολιτικά χαρακτηριστικά. Είναι έντονη η παρουσία των «δεξιών», αλλά και η άνοδος των αριστερών που μάλλον καταφέρνουν να συσπειρώσουν αργότερα σταδιακά μεγάλο μέρος του βενιζελικού χώρου. Η προηγούμενη περίοδος αφορούσε κυρίως κομματικές αναφορές, στις εκφράσεις των συνδικάτων. Στρέφονταν ή υποστήριζαν κόμματα ή πολιτικούς, χωρίς να αμφισβητούν το πολιτικό σύστημα. Τώρα στις διατυπώσεις που χρησιμοποιούν στα συλλογικά όργανα, βρίσκουμε διεκδικήσεις που αφορούν πολιτικές ανατροπές του συστήματος.

Έτσι μπορούμε να ορίσουμε και να προσεγγίσουμε: «την ιστορία του εκπαιδευτικού συνδικαλισμού ως έκφραση συλλογικών διεκδικήσεων ή, αλλιώς, ως ιστορικά καθορισμένες μορφές ταξικής πάλης των εκπαιδευτικών, δηλ. των δασκάλων-διδασκαλισσών εδώ, για και στο σχολείο. ...»¹⁵⁴.

Η πορεία αυτή θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο περιόδους: Η πρώτη που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «πρώιμη», αφού κινείται σε επίπεδο συντεχνιών κυρίως, ενταγμένων μέσα σε πλαίσια εθνικά και δίχως πολιτικό προσανατολισμό, συχνά υπηρέτη των φορέων εξουσίας, και η δεύτερη που αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ώριμη» και ξεκινά με την ίδρυση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας το 1921 και φυσικά έχει πλέον τα πολιτικά χαρακτηριστικά, τους ανάλογους πολιτικούς προσανατολισμούς και μάλιστα με έντονο το συγκρουσιακό πνεύμα.

8. Από την ίδρυση της ΔΟΕ, μέχρι το 1936.

8.1 Η κοινωνία

Η επόμενη μέρα του πολέμου βρίσκει την ελληνική κοινωνία σε ραγδαία επιδείνωση των οικονομικών της. Η πτώση των μισθών και των ημερομισθίων, η σκληρή φορολογία, ο περιορισμός των εισαγωγών, αλλά

---

¹⁵⁴X. Νούτσος ό.π. σελ. 23.

και των εμβασμάτων από τους μετανάστες, η έλλειψη αποκατάστασης των Παλαιών Πολεμιστών, η έλευση των προσφύγων που έφεραν νέα φτηνά εργατικά χέρια, η ανεργία, η άνιση κατανομή του πλούτου, δημιουργούν ένα ισχυρό κύμα κινητοποιήσεων τον Αύγουστο του 1923, με αποκορύφωμα τη μεγαλειώδη κινητοποίηση στο Πασαλιμάνι με 11 νεκρούς, 100 τραυματίες και 500 συλληφθέντες, στην απεργία που είχε κηρύξει η ΓΣΣΕ. Βέβαια όλο το προηγούμενο διάστημα οι κινητοποιήσεις απλώνονταν σε όλη την Ελλάδα.

Το απεργιακό αυτό κύμα αναγκάζει τους Γονατά και Πλαστήρα να αναστείλουν όλα τα εργατικά δικαιώματα που υπήρχαν για έξι μήνες.¹⁵⁵

Η κατάσταση δεν βελτιώνεται βέβαια και έτσι το 1924 το κύμα ακρίβειας σε πολλά είδη πρώτης ανάγκης, η τεράστια αύξηση του ψωμιού, η μη διανομή των γαιών, βάζουν σε τροχιά νέων διεκδικήσεων τα εργατικά συνδικάτα, τα οποία ένα χρόνο μετά βρίσκονται στην κατεύθυνση νέων διεκδικήσεων για την καθιέρωση του 8ωρου, αφού η εργασία είναι 10 ώρες ή και «απεριόριστο»¹⁵⁶. Οι καπνεργάτες, οι ναυτικοί, οι αγρότες, οι μικροί επαγγελματίες, βρίσκονται σε μια διαρκή συγκρουσιακή περίοδο με βιομηχάνους, καπνέμπορους, μεγαλέμπορους, εφοπλιστές. Διεκδικούν αυξήσεις, καλύτερες συνθήκες δουλειάς, τη μη πρόσληψη ξένων πληρωμάτων στα ελληνικά καράβια, την εφαρμογή εργατικής νομοθεσίας, απαλλοτρίωση εθνικών και μοναστηριακών γαιών. Από το κράτος διεκδικούν μεγαλύτερη πρόνοια, αποκατάσταση των στρατιωτών που αντιμετωπίζουν προβλήματα ανεργίας, υγείας, αλλά και των οικογενειών τους, εργατική νομοθεσία που θα θεσπίζει 8ωρο, ασφάλιση, μείωση έμμεσων και άμεσων φόρων, προστασία των απολύσεων και άλλα. Με

---

¹⁵⁵ Σπουδές στο Γαλανόμανρο. *Φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας τ. Α' Ο ελληνικός φασισμός στον Μεσοπόλεμο. Περί της ιστορίας του φασισμού και της σημερινής της χρήσης*. Εκδ. ANTIFA * SKRIPTA σελ. 38-43.

¹⁵⁶ Δημήτρης Λιβιεράτος *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927) Επαναστατικές εξαγγελίες*. Εκδ. Κομμούνια / Ιστορική μνήμη 3. σελ 36-50

αυτό τον τρόπο θα συνεχιστεί η κατάσταση και τα επόμενα χρόνια με νίκες και ήττες του εργατικού κινήματος.

Η κληρονομιά των πολέμων 1912-1922, οι εδαφικές και δημογραφικές μεταβολές, καθώς και η ανάπτυξη της γεωργίας και της βιομηχανίας χαρακτηρίζουν την οικονομική ανάπτυξη της περιόδου του Μεσοπολέμου. Φτάνοντας στην οικονομική κρίση την περίοδο 1929-1932, με την εμπορική στασιμότητα και την πολιτική οικονομία του καπνού, τη μάχη της δραχμής και τον «κανόνα του χρυσού», το νέο εμπορικό καθεστώς, για να ακολουθήσει η υποτίμηση και η στάση πληρωμών.¹⁵⁷

Είναι η περίοδος που το εργατικό κίνημα βρίσκεται σε άνοδο, ήδη από το 1918, έχει αιφνιδιάσει την αστική τάξη, ενώ η καταστολή του κράτους έχει οργανωθεί, την ίδια στιγμή που οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ανασυγκροτούνται, δίνοντας μια νέα πνοή στις διεκδικήσεις του εργατικού κινήματος.¹⁵⁸ Οι αγώνες των αγροτών, των προσφύγων, των παλαιών πολεμιστών, των δημοσίων υπαλλήλων, δημιουργούν ρήγματα στη διχασμένη αστική τάξη της περιόδου. Έχει προηγηθεί η αλλαγή του πολιτεύματος στις 25 Μαρτίου του 1924 και η Ελλάδα είναι πλέον αβασίλευτη δημοκρατία. Μεσολαβεί η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, του Θεμιστοκλή Σοφούλη, ενώ η αρχή του 1925 βρίσκει κρατικό διαχειριστή τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, για να φτάσουμε στη δικτατορία του Πάγκαλου τον Ιούνιο.

Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η έντονη πολιτικοποίηση και η προσπάθεια ταξικού προσανατολισμού από την αριστερά του Μεσοπολέμου, βάζοντας πλέον τις διεκδικήσεις σε δρόμους οραματικούς, απογυμνωμένους από μεγαλοϊδεατισμούς και εθνικές ιδέες.¹⁵⁹

---

¹⁵⁷ Mark Mazower Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου, Μετάφραση: Σπύρος Μαρκέτος εκδ. ΜΙΕΤ Αθήνα 2002

¹⁵⁸ Δ. Λιβιεράτος ό.π.

¹⁵⁹ Ο.π. σελ. 53

Η επίδραση των σοσιαλιστικών ιδεών, από τη μια και η καθαρή πλέον έκφραση του συντηρητικού ιδεολογικού μπλοκ από την άλλη όπως διαμορφώνεται και εκφράζεται μέσα στον κλάδο από τον Καραγιάννη και το περιοδικό «ΕΡΜΗΣ», θα οδηγήσει στην ίδρυση της ΔΟΕ και την έκδοση του Διδασκαλικού Βήματος.

Η συμμετοχή στις κινητοποιήσεις που το εργατικό κίνημα αναπτύσσει την περίοδο αυτή επιδρά και στους δασκάλους. Η συμμετοχή τους αποτελεί μέρος της ωρίμανσης που βάζει τους όρους της διεκδικητικής τους πορείας, αλλά και συγκροτεί τους ιδεολογικούς άξονες που θα φανερώσουν τα αξιακά τους συστήματα τα επόμενα χρόνια. Τέλος κατά την περίοδο από το 1922 μέχρι και το 1925 φαίνεται πως έρχονται σε επαφή με το δυναμικό κίνημα των Παλαιών Πολεμιστών, αφού αυτό αναπτύσσεται κυρίως στις γεωργικές περιοχές.

Το 1924 στη στοιχειώδη εκπαίδευση υπηρετούν 10.000 δάσκαλοι σε 78 διδασκαλικούς συλλόγους¹⁶⁰, γεγονός που αποδεικνύει την πληθυσμιακή δυναμική που φέρουν ανάμεσα σε όλο τον δημοσιοϋπαλληλικό κόσμο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο χαιρετισμός του διοικητικού συμβουλίου προς όλους τους συναδέλφους, με αφορμή το νέο έτος, όπου περιγράφει την κατάσταση που βιώνουν οι δημοδιδάσκαλοι, καθώς και τις προθέσεις τους. «Η Ομοσπονδία ... δεν ηδυνήθη να επιτύχει κατά το λήξαν έτος την πραγμάτωσιν των δικαίων πόθων του κλάδου... . Ήδη το νέον έτος βρίσκει τον κλάδο με τα όπλα ανά χείρας, έτοιμον να εξακολουθήση τον αγώνα τον τίμιο, μέχρι της εκπληρώσεως των επανειλημένως εκφρασθεισών αποφάσεών του.»¹⁶¹

Για να αποτυπώσουμε την πολιτική άποψη που έχουν οι διάφοροι πολιτικοί φορείς για τους δασκάλους, προσπαθώντας να ερμηνεύσουμε και

---

¹⁶⁰ Διδασκαλικό Βήμα Έτος Α' αριθ. 3 , 15 Σεπτεμβρίου 1924.

¹⁶¹ Διδασκαλικό Βήμα Έτος Α' αριθ. 1 , 1 Ιανουαρίου 1925

τη στάση τους σε μια αμφίδρομη διαδικασία, αξίζει να δούμε τι λένε στο Διδασκαλικό Βήμα της 1^{ης} Ιανουαρίου του 1925, με πρωτοσέλιδο τίτλο «Η ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΛΑΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ», σε απάντηση των ερωτημάτων που θέτει η εφημερίδα. Ρωτάει λοιπόν η εφημερίδα : «- Το κράτος διέπον ανέκαθεν τα της λαϊκής εκπαίδευσης, ανταπεκρίθη εις την αποστολήν του ταύτην; - Ποια φρονείται ότι είναι τα αίτια της σημερινής τοιαύτης ή τοιαύτης καταστάσεως της λαϊκής εκπαίδευσης; - Τι φρονείται ότι σχετικώς επιβάλλεται δια το άμεσον μέλλον;»¹⁶² τους Παπαναστασίου, της Δημοκρατικής Ένωσης, Καφαντάρη, ηγέτη των Προοδευτικών Φιλελευθέρων, το Μεταξά του κόμματος Ελευθεροφρόνων, τον Σίδηρη, της Σοσιαλιστικής Ομάδας, τον Τσαλδάρη του Λαϊκού Κόμματος, τον Πουλιόπουλο, Γραμματέα του ΚΚΕ, τον Κονδύλη, του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος και τον Γ. Δ. Ράλλη, του Συντηρητικού Κόμματος.

Με βάση τις τοποθετήσεις των παραπάνω μπορούν να ερμηνευθούν και οι στάσεις που οι δάσκαλοι θα κρατήσουν κατά τη διάρκεια της περιόδου και μέχρι την μεταξική δικτατορία. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου δηλώνει ότι το κράτος δεν ανταποκρίθηκε στις ανάγκες της εκπαίδευσης ως προς τους μισθούς των δασκάλων, διακρίνοντας « ... ο κακομεταχειρισμός των διδασκάλων, η ατελής μόρφωσίς των, η παντελής έλλειψις κάθε μερίμνης προς οργάνωσιν υποχρεωτικής στοιχειώδους εκπαίδευσης...»¹⁶³. Ζητεί από την Ομοσπονδία να διεκδικεί ουσιαστικά της κομματικές του εξαγγελίες για πολλαπλασιασμό των σχολείων και την οργάνωσή τους σε εξατάξια, πλήρης εφαρμογή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, ίδρυση διδασκαλείων, μόρφωση και επιμόρφωση των δασκάλων, ικανοποιητικές αμοιβές, σύνδεση μεταξύ στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, αποκέντρωση της εκπαίδευσης με συμμετοχή στη

---

¹⁶² Διδασκαλικό Βήμα Έτος Α΄ αριθ. 1 , 1 Ιανουαρίου 1925.

¹⁶³ Διδασκαλικό Βήμα Έτος Α΄ αριθ. 1 , 1 Ιανουαρίου 1925, σελ. 5

διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής από την τοπική αυτοδιοίκηση με ενεργή συμμετοχή των εκπαιδευτικών, αλλά και «... Φροντίς προς την απόκτησιν υπό των μαθητών και μερικών ειδικών επαγγελματικών γνώσεων, ιδίως αγροτικών. ...»¹⁶⁴.

Ο Μιχάλης Σίδερης_της Σοσιαλιστικής Ομάδας, δηλώνει ότι το σχολείο δεν έχει επιτελέσει τους σκοπούς της λαϊκής μόρφωσης, αφού «οι εγγράμματοι πολίτες εν Ελλάδι, αποτελούν ολιγώτερον του ημίσεως του όλου πληθυσμού». Διαπιστώνει ανεπάρκεια κτιρίων και υλικοτεχνικών υποδομών, μικρό αριθμό δασκάλων, αλλά και στηλιτεύει τις ελάχιστες δαπάνες που διατίθενται για την παιδεία σε σύγκριση με άλλες, λέγοντας χαρακτηριστικά «... ήτο κράτος χωροφύλακας, κράτος γαλονάς, τίποτε άλλο. ...», ενώ και αυτός εντοπίζει « ανεπαρκής αμοιβή των δημοδιδασκάλων». Αναφέρεται βέβαια στο γλωσσικό ζήτημα, ενώ αναδεικνύει την πολιτική χειραγώγηση των δασκάλων λέγοντας ότι η «... χρησιμοποίηση των δημοδιδασκάλων δια πολιτικούς και κομματικούς σκοπούς». Φυσικά βάζει την μονοπώληση της εκπαίδευσης από το κράτος ως το μέσο της αναπαραγωγής της «... ενδεικνύει δε εξυτηρέτησιν των συμφερόντων της Κρατούσης τάξεως, απόκτησης ήδη συνείδησιν τάξεως, ...», την οποία μονοπώληση και ζητεί να σταματήσει, αντιακθιστώμενη από την ίδρυση Παιδαγωγικού Κέντρου με τη συμμετοχή στα συμβούλια και των δασκάλων. Ζητεί την αύξηση των δαπανών για την παιδεία, διορισμούς δασκάλων, αλλαγή βιβλίων, κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών, αύξηση των μισθών των δημοδιδασκάλων και «... οριστικός κανονισμός του γλωσσικού ζητήματος. ...»¹⁶⁵.

Ο Παντελής Πουλιόπουλος¹⁶⁶ ως γραμματέας του ΚΚΕ, δίνει με σαφήνεια την ταξική διάσταση της εκπαίδευσης και φυσικά της θέσης των δασκάλων. Αφού ξεκαθαρίζει ότι η εκπαίδευση δεν αποτελεί

---

¹⁶⁴ Διδακταλικό Βήμα Έτος Α΄ αριθ. 1 , 1 Ιανουαρίου 1925, σελ. 5

¹⁶⁵ ό.π σελ. 6,7.

¹⁶⁶ Π. Πουλιόπουλος, *Συνοπτικές θέσεις για την πολιτική οικονομία*, εκδ., Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2004

προτεραιότητα του κράτους, δηλώνει ότι αυτό είναι «Αποτέλεσμα της ανέχεια και της κρατικής καταφρόνιας η κακή σημασία του δασκάλου»¹⁶⁷. Λίγο παρακάτω μιλάει για τους μισθούς των δασκάλων σε σχέση με άλλους κλάδους (σ.σ. μάλλον αναφέρεται στο Ν.Δ 2494 του 1924 περί του μισθολογίου), λέγοντας «... -μόνο τους δημοδιδασκάλους παρηγκώνισε, δείχνοντας έτσι κι άλλη μία φορά τις εχθρικές τους διαθέσεις». Το κράτος λέει ανταποκρίνεται στην αποστολή του αφού «... σκοπός του αστικού κράτους δεν είναι να εκπαιδεύσει πραγματικά τα παιδιά του Λαού, δεν είναι να αναπτύξει, να ευρύνει τις ψυχικές ιδιότητες κ' ενεργητικότητες του παιδιού, μα να περιορίσει να περιστείλη, να σβύσει τις πολυπύκοιλες ικανότητες των παιδιών ... να τα προπαρασκευάσει για το στρατό που χρειάζεται για τους εγκληματικούς πολέμους: μεταλλεία εύκολου πλουτισμού της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας που κυβερνάει...» συνεχίζοντας λέει επίσης ότι το κράτος «...απαγορεύει κάθε φωτισμένη πρωτοβουλία των διδασκάλων, που τους κρατεί αιχμάλωτους του τυραννικού κανονισμού και της βιαίας αποκτηνωτικής υποταγής», αφού για τα χάλια της εκπαίδευσης φταίει αποκλειστικά η αστική τάξη και το κράτος που διοικεί.

Ο δρόμος λοιπόν της υπεράσπισης της λαϊκής παιδείας βρίσκεται στην αντίσταση και των δασκάλων. « Τώρα που και με την οργάνωσή τους ξέφυγαν κάπως από τη θεοσκότεινη και μουχλιασμένη φυλακή που τους κρατούσε δεσμευμένους η αστική βία, επιθυμούν να μελετήσουν πλατειά, να μορφωθούνε καλά και να μορφώσουνε δική τους, ατομική τους, κι όχι ξένη επιβαλλόμενη γνώμη για το κάθε τι, κι εφοδιασμένοι πια με τ' απαιτούμενα προτερήματα να φροντίσουν να βάλουν μοναχοί τους, τις βραχοθεμελίωτες βάσεις της Λαϊκής Εκπαιδύσεως, που θα καθοδηγή, θα αναπτύσει, θα ξανοίγει και θα τελειοποιή τις παιδικές ικανότητες και δεν

---

¹⁶⁷ Π. Πουλιόπουλος, ό.π.

θαν τις κουτσουρεύη, ούτε θαν τις διαστρευλώνει, όπως απαιτούσε ως τώρα ο κρατικός εφιάλτης της πλουτοκρατίας.»

Με βάση την ανάλυσή του ο Πουλιόπουλος¹⁶⁸ προτείνει οι δάσκαλοι να διεκδικήσουν μέσα από την Ομοσπονδία τους, αλλά «ακόμα και στη συνεννόηση με τις αδελφές Εργατικές οργανώσεις θα επιδιώξουν με κάθε θυσία», το «στέριωμα της δημοτικής γλώσσας του Λαού και διώξιμο των νυχτοκοράκων, που κρώζουν απαίσια και δεν αφήνουν τους δασκάλους ελεύθερους στο έργο τους», «απόλυτη οικονομική ικανοποίηση των οικονομικών των διδασκάλων», κτίρια, καλύτερες συνθήκες εργασίας, «καθολική εκπαίδευση όλων των παιδιών στο Σχολείο της Εργασίας». Βέβαια όλα αυτά με την προϋπόθεση ότι οι δημοδιδάσκαλοι «... σαν μια τάξη που έχει συνείδηση της σπουδαιότητας των καθηκόντων της ... να ενεργήσουνε μαζί με τους άλλους που αγωνίζονται για το θεμελίωμα της νέας δίκαιης, ηθικής, αγνής και τίμιας, Κομμουνιστικής Κοινωνίας. ...». Συνεπώς τα καθήκοντα που απρρέουν για τους δασκάλους με βάση τα παραπάνω ο Πουλιόπουλος τους λέει να: «... γίνουν οι αναμορφωτές, ας ξυπνήσουν τα παιδιά και από όργανα της κεφαλαιοκρατικής κυριαρχίας, να τα κάνουν στρατιώτες του απελευθερωτικού αγώνος των εργαζομένων μαζών των πόλεων και των χωριών.»¹⁶⁹

Ο Γεώργιος Καφαντάρης, ηγέτης των Προοδευτικών Φιλελευθέρων, υπουργός στην κυβέρνηση Βενιζέλου το 1924 και πρωθυπουργός για ένα μήνα την ίδια χρονιά, περιορίζεται μόνο στους σκοπούς της εκπαίδευσης η οποία αποτελεί τη σύνδεση του παρόντος με το μέλλον. Αναγνωρίζει την αναγκαιότητα της ενίσχυσης της δημοτικής εκπαίδευσης, «καθιστώντας αυτήν εστία εθνικού φρονήματος, κοινωνικής συναδελφοσύνης και αλληλεγγύης»¹⁷⁰.

---

168 Παντελής Πουλιόπουλος, *Εθνικισμός και αγριανθρωπισμός επιμέλεια: Βαγγέλης Σακκάτος Δρόμων*, 2014, σελ. 112

169 Διδακταλικό Βήμα Έτος Α΄ αριθ. 1, 1 Ιανουαρίου 1925, σελ. 7,8.

170 Ο. π. σελ. 5.

Ο Γεώργιος Δ. Ράλλης, από το συντηρητικό κόμμα, με αντίστοιχο, λόγο προτάσσει ιδιαίτερα για την στοιχειώδη εκπαίδευση, ιδιαίτερη βαρύτητα στη διαμόρφωση «ηθικών αρχών»¹⁷¹. Κακοδαιμονία αποτελεί η «...κομματική επέμβασις...»,¹⁷² η «... αντεθνική προσπάθεια των χυδαϊστών προς εκρίζωσιν πάσης Ελληνικής Ιδεολογίας δια της στρεβλώσεως της γλώσσας».¹⁷³ Όλα αυτά βέβαια θα βελτιωθούν και συνεπώς θα βελτιώσουν την στοιχειώδη εκπαίδευση μόνο «... όταν αυτή χειραφετημένη πάσας ολέθριας κομματικής επιδράσεως και εκμεταλλεύσεως δυνηθή να σφυρηλατήσῃ πάγιον εκπαιδευτικόν σύστημα υποχρεωτικόν δια των εκάστοτε κυβερνήσεων»¹⁷⁴. Τέλος καλεί τους δασκάλους να συμμετέχουν στους τοπικούς συλλόγους και στην Ομοσπονδία, προσφέροντας τη γνώμη τους, δηλώνει δε και αυτός υπέρμαχος της αποκέντρωσης της εκπαίδευσης.¹⁷⁵

Ο Παναγής Τσαλδάρης από το Λαϊκό Κόμμα, εστιάζει κυρίως στη στόχευση η εκπαίδευση να συντελεί στη διαμόρφωση του ατόμου ως πολίτη και μέλους της κοινωνίας¹⁷⁶. Δεν κάνει καμία ειδική αναφορά για τα προβλήματα των δασκάλων, κρατώντας απόμακρη θα λέγαμε στάση σε κλαδικά αιτήματα, αφού «... Εκείνο το οποίο προπαντός θεωρώ απαραίτητον είναι η μόρφωσις επαρκούς και όσον το δυνατόν ικανού εν πλήρει συνειδήσει της υψηλής αποστολής του προσωπικού. Διδάσκαλοι δραστηκοί κατεχόμενοι από το ένθεον πυρ της μεγάλης των αποστολής δυνάμενοι να εισδύσωσιν εις την ψυχήν του παιδός, είναι ο σπουδαιότερος όρος εις την εκπλήρωσιν του κατά τούτου σκοπού της Πολιτείας. Και ει τούτον κυρίως δεόν αυτή ενδελεχώς και επιμόνως να επιστήση την

---

¹⁷¹Ο.π. σελ. 8.

¹⁷²Ο.π. σελ. 8

¹⁷³Ο.π. σελ. 8

¹⁷⁴Ο.π. σελ. 8.

¹⁷⁵Ο.π. σελ. 8.

¹⁷⁶Ο.π. σελ. 7.

προσοχήν της και να παράσχη πάντα κατά τας οικονομικάς της δυνάμεις δυνατά μέσα». ¹⁷⁷

Ο Γεώργιος Κονδύλης, του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος, παραιτηθείς υπουργός εσωτερικών στην κυβέρνηση Μιχαλόπουλου την περίοδο αυτή, ευχαριστεί τον κλάδο για την προσφορά του στη διαμόρφωση του ελληνικού κράτους και της εθνικής του συνείδησης, ¹⁷⁸ αλλά «ναι μεν το Κράτος δεν ηδυνήθη λόγω των αλεπάλληλων Εθνικών γεγονότων να αναταποκριθή εις την αποστολή του, της διευθύνσεως της λαϊκής εκπαιδεύσεως, ουχ ήτον αληθές, ότι εφόσων του εξητήθησαν θυσίαι, δεν ώκνησεν να έλθει αρωγόν κατά τας δυνάμεις του.» ¹⁷⁹ Πολλές ανεπάρκειες που υπάρχουν στη στοιχειώδη εκπαίδευση τις αποδίδει στην κακοδαιμονία των Ελλήνων και δηλώνει πως θα εφαρμόσει το πρόγραμμα του κόμματός του ως μέλος της κυβέρνησης και στο οποίο τους παραπέμπει. Τέλος μεταξύ άλλων κρίνει αναγκαία «... Μισθοδοσία αυτών επαρκής, όπως καταστήσει το επάγγελμα του δημοδιδασκάλου, αξιοπρεπές και επίζηλον.» ¹⁸⁰

Ο Ιωάννης Μεταξάς, ξεκαθαρίζει αρχικά πως το κράτος δεν ανταποκρίθηκε αλλά «δεν δυνάμεθα, όμως και να είπωμεν ότι την παραμέλησαν εντελώς», ¹⁸¹ έγιναν βελιώσεις αλλά η κακοδαιμονία οφείλεται στο ότι «αι προσπάθειε αύται εγένοντο χωρίς σύστημα και χωρίς μέθοδον η λαϊκή εκπαίδευσης ως και η ανωτέρα είνε λίαν καθυστερημένη». ¹⁸² Τα αίτια τα αποδίδει στο ότι «παρενοήθει τελείως ο σκοπός του λαϊκού σχολείου, αφού παρεμελήθη η μόρφωσις ηθών και χαρακτήρος», ¹⁸³ ο δάσκαλος αντί να θεωρείτε ο μορφωτής του λαού κατέληξε «προπαρασκευαστής του μελλοντικού γραμματισμένου

---

¹⁷⁷ Διδασκαλικό Βήμα Έτος Α΄ αριθ. 1, 1 Ιανουαρίου 1925, σελ. 7

¹⁷⁸ Ο.π. σελ. 8.

¹⁷⁹ Ο.π. σελ. 8.

¹⁸⁰ Ο.π. σελ. 8.

¹⁸¹ Ο.π. σελ. 5.

¹⁸² Ο.π. σελ. 4

¹⁸³ Ο.π. σελ. 4

νεανίου»,¹⁸⁴ καθώς και στο ότι στόχευαν στην «απόκτησιν γλωσσογραμματικών γνώσεων, τεινουσών ιδία προς την σπουδήν της αρχαίας γλώσσης και ως απόκτησιν αφηρημένων θεωρητικών εννοιών, άχρηστων κατά το πλείστον, δια τον παρακτικόν βίον. Ούτω η εκπαίδευσις προωρίσθη δια τους προοριζόμενους δια καλασσικάς σπουδάς, καθυστέρησε δε η μόρφωσις των λαϊκών μαζών ιδία των αγροτών»,¹⁸⁵ ενώ «επήλθεν η παραμέληση του διδασκάλου από ηθικής και υλικής απόψεως». ¹⁸⁶ Θεωρεί ότι «οι γλωσσοκομματικοί διωγμοί»¹⁸⁷ οι οποίοι διαίρεσαν τους εκπαιδευτικούς επηρέασαν την πρόοδο «έχω την εντύπωσιν ότι ο περί τη γλώσσαν κομματικός ανταγωνισμός εγένετο σπουδαίον κώλυμα της πραγματικής προόδου και εξελίξεως της λαϊκής εκπαιδεύσεως»¹⁸⁸.

Στις προτάσεις του βρίσκεται η αυτάρκεια του δημοτικού σχολείου, ώστε να δοθεί το βάρος στη μόρφωση των λαϊκών στρωμάτων, ενώ τα ανώτερα στρώματα να στρέψουν τη μόρφωση των παιδιών τους στις υπάρχουσες παραγωγικές διαδικασίες των οικογενειών τους, «αι δε ανώτερες αυτού τάξεις να προσαρμόζονται προς την φύσιν των ασχολιών των κατοίκων του μέρους, όπου ευρίσκεται το Σχολείον, ώστε να προετοιμάζει τα τέκνα των δια ταύτας, ιδιαιτέρως δε να εξετασθή, η μη παρακολούθησις των ανωτέρων τάξεων του υπό των προοριζομένην προς είσοδον και τα ανώτερα σχολεία. ...»¹⁸⁹, να υπάρξει ισοτιμία με τους καθηγητές, αλλά και να στοχεύει η εκπαίδευση στην ηθική και υλική εξύψωση. Ενδιαφέρον τέλος παρουσιάζει το κλείσιμο των θέσεών του όπου διακρίνεται συγκεκριμένα η ακριβής πολιτική του πρόθεση για επιβολή της «τάξης», λέγοντας « Προς τούτοις είναι απαραίτητον όπως

---

¹⁸⁴ Ο.π. σελ3

¹⁸⁵ Διδασκαλικό Βήμα Έτος Α΄ αριθ. 1 , 1 Ιανουαρίου 1925, σελ. 5,6.

¹⁸⁶ Ο.π. σελ. 5

¹⁸⁷ Ο.π. σελ 6.

¹⁸⁸ Ο.π. σελ. 6

¹⁸⁹ Ο.π. σελ. 6

παύση πάσα πολιτική εκμετάλλευσις του διδασκάλου και του σχολείου, πάσα πίεσις και πας διωγμός δια πολιτικά φρονήματα, ίνα το Σχολείον καταστή Ναός Εθνικός, παρασκευάζον Έλληνας πολίτας και προ παντός ανθρώπους. Τέλος είναι αναγκαία αυστηρά πειθαρχία εν τω αυτοδιοικούμενω διδασκαλικό σώματι, και εκκαθάρισις, ενεργούμενη μετά μετριοπάθειας, συνέσεως και πραγματικής ειλικρίνειας.»¹⁹⁰

Με βάση τα παραπάνω γίνεται καθαρό σε τι πολιτικό περιβάλλον διαχέονται οι έλληνες δημοδιδάσκαλοι από το 1925 και μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά. Αυτές οι απόψεις θα αποκρυσταλλωθούν και στις συνδικαλιστικές διεργασίες, από τους τοπικούς συλλόγους, τα συνέδρια της Ομοσπονδίας, τους συνδικαλιστικούς συσχετισμούς και στην εκλογική αποτύπωση των δυνάμεων σε επίπεδο αντιπροσώπευσης στο διοικητικό συμβούλιο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας.

Ο «πολιτικός διχασμός» του κλάδου θα βασιστεί σε δύο κυρίως δίπολα, σε αυτό μεταξύ δημοτικής και καθαρεύουσας, αλλά και στο κομμουνισμό, αντικομμουνισμό. Αν στο πρώτο τα πράγματα είναι πιο ελαστικά, αφού κάλλιστα το μπλοκ των δημοτικιστών συσπειρώνει ευρύτερες μάζες από δασκάλους με διαφορετικές πολιτικές αφετηρίες, στο δεύτερο τα πράγματα είναι πιο καθαρά.

Την εκδοχή αυτή στα αντίστοιχα ιστορικά του πλαίσια συναντάμε στον «Ερμή» σε άρθρο του «Περί Ιδανικών» όπου διαβάζουμε: «...Βεβαίως ο σοβιετισμός δεν θα σταθή ως κοινωνικών σύστημα δια τα εξωφρενικά ακρότητας και δια την κατάλυσιν όλων των παλαιών αξιών. Από της κρατικής όμως απόψεως θα δυνηθή να συγκρατήση τον ρώσικων λαόν μέχρις ότου η εξέλιξις τον κάμη να προσαρμοσθή προς νέας συνθήκας. Εν Ιταλία μετά τον μέγαν πόλεμο εσημειώθει ευρύτατη επικράτησις των αποσυνθετικών ιδεών, ανάλογως χαλάρωσις των ηθών και συναφώς ενίσχυσις των αριστεριζόντων κομμάτων. Εάν και επί μικρόν

---

¹⁹⁰ Ο.π. σελ. 6

εξηκουλούθει η κατάσταση εκείνη, κ Ιταλία θα υφίστατο καίρια εσωτερικά πλήγματα και θα περιέρχεται εις εσχάτην περιφρόνησιν και ανυποληψίαν. Εις τον αποσυνθετικόν κατήφορον ανεχαίτησε τον ιταλικόν λαόν η ίδρυση τοπικών συλλόγων, των φασίστι, τους οποίους δυνάμεθα να παραβάλωμεν προς τα ρωσικά σοβιέτ. Και ολόκληρος ο φασισμός δεν είναι ... αυτός ο σοβιετισμός, οργανωμένος όμως επί των παλαιών αξιών, της τάξεως, του ρυθμού της εργασίας, της ιδέας, της θρησκείας, της οικογένειας και της εθνότητας. ...»¹⁹¹.

Με δεδομένη την κοινωνική ρευστότητα, εξαιτίας αντιθέσεων που δημιουργούν τα ζητήματα: των μειονοτήτων, τα επιμέρους τοπικιστικά, οι αντιθέσεις ντόπιων και προσφύγων, κάθε άλλο από καθαρά ταξικά χαρακτηριστικά είναι. «Ο αστός του μεσοπολέμου επιχειρεί να διαμορφώσει τη δική του συνείδηση δια μέσου της αντίληψης που συγκροτεί για τον κομμουνιστικό κίνδυνο, και διατυπώνει το αίτημα της δημιουργίας ενός αστικού μετώπου και της αντίληψης αυξημένης πρωτοβουλίας εκ μέρους του κράτους για την προάσπιση των συμφερόντων αυτού και της κοινωνικής ανατροπής»¹⁹²

Αυτή η ανάγκη βάζει σε τροχιά αναζήτησης μιας νέας ταυτότητας που θα ενοποιεί την τάξη και δεν θα εστιάζει στην αντίπαλη κομματική, αλλά ταξικά ίδια πολιτική οντότητα. Η πολιτική αυτή ταυτότητα δεν βάζει στο επίκεντρο της πολιτικής επιλογής τους διαχειριστές της αστικής πολιτικής, αλλά την αμφισβήτηση των όποιων αστικών επιλογών, απ' όπου κι αν προέρχονται. Πολύ απλά η αντιπαλότητα του δικομματισμού του μεσοπολέμου δημιουργούσε ανησυχία στην κυρίαρχη αστική τάξη για την πιθανότητα να ανατραπεί και να τεθεί σε κίνδυνο όλο το οικοδόμημα στο οποίο στηρίζονταν. Μια σειρά από κινήματα που αναπτύχθηκαν την περίοδο μέσα από απεργίες, διαδηλώσεις, άνοδος του συνδικαλιστικού

---

¹⁹¹ Περιοδικό «Ερμής» ΑΘΗΝΑΙ 29 Νοεμβρίου 1930 Έτος ΙΑ ΑΡΙΘ. ΦΥΛ 438

¹⁹² Δέσποινα Παδημητρίου *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας. Αθήνα 2006 Β' Έκδοση, σελ. 119.

κινήματος, της κοινωνικής αποδοχής του λόγου των κομμουνιστών ή άλλων αριστερών ομάδων ή οργανώσεων, έθεταν σε αμφισβήτηση για πρώτη φορά όχι την αλλαγή της εξουσίας μεταξύ των εκφραστών της αστικής τάξης, αλλά κυρίως μεταξύ των τάξεων έστω και ως «οραματική συνθήκη». Είναι στην ουσία η μετατόπιση προς την αριστερά.¹⁹³

Απόδειξη αυτής της επιλογής είναι και ο τρόπος με τον οποίο αντιδρά η εξουσία απέναντι στην νέα πολιτική ιδεολογία. Έτσι, «...Η ανακολουθία ανάμεσα στον μάλλον συντηρητικό εθνικιστικό χαρακτήρα της πολιτικής παράδοσης των ευρωπαϊκών χωρών(ιδιαίτερα της δεκαετίας του '30 και στα διαρκώς διογκούμενα κοινωνικά προβλήματα είναι αξιοσημείωτη. Ως προς τα τελευταία, η αύξηση της επιρροής των κατασταλτικών μηχανισμών (κυρίως των δυνάμεων ασφαλείας) αλλά και η ποιοτική βελτίωση τους καθιστούν προφανές πως το ζητούμενο ήταν περισσότερο ο έλεγχος παρά η επίλυση τους. Η αστυνομία είχε μετατραπεί σε απαραίτητο όργανο των κυβερνήσεων, αποκτώντας καθοριστικό ρόλο σε ζητήματα της «ρύθμισης» των εκλογών. Η κάθε μορφής καταπίεση και δίωξη των πολιτικών και θρησκευτικών μειονοτήτων καθώς και του αντιπολιτευόμενου τύπου αποτελούσαν συμπληρωματικά της καθήκοντα. Ο νεποτισμός (ευνοιοκρατία), το σύστημα των πελατειακών σχέσεων και η βαθιά ριζωμένη δυσπιστία προς τη διοίκηση και τη δικαιοσύνη συνέβαλαν εξίσου στη χρεοκοπία του πολιτικού συστήματος. ...Η δημοκρατία στον Μεσοπόλεμο δεν επιβλήθηκε ποτέ στη συνείδηση του λαού ως μόνιμη τάξη πραγμάτων και τα αλλεπάλληλα πλήγματα που δέχτηκε

---

¹⁹³ «Αυτή η διάλυση (σ.σ. του Βενιζελισμού) ήταν συνέχεια μιας βαθύτερης κοινωνικής μετατόπισης στην ελληνική κοινωνία. Αλλά με τη σειρά της κι αυτή η διάλυση του ισχυρού πολιτικού ρεύματος επιτάχυνε την κοινωνική μετατόπιση. Πρόκειται για ένα μεγάλο μέρος των εργαζομένων και ιδιαίτερα των προσφύγων που μέχρι τότε ήταν τυφλά προσκολλημένοι στο βενιζελισμό. Όταν ήρθαν σε βιαία κοινωνική σύγκρουση με τον βενιζελισμό του Βενιζέλου και όχι μόνο των πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων του, άρχισαν αρκετοί να ξεκαθαρίζουν και να στρέφουν προς τα αριστερά», στο Δ.Λιβιεράτος Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-31), Κομμούνια Δεκέμβριος 1987, σ. 220-221.

(πραξικοπήματα δικτατορίες κλπ) δικαίωσαν τον χαρακτηρισμό θνησιγενής που της αποδόθηκε. ...»¹⁹⁴.

Η νομιμοφροσύνη του μεσοπολέμου είναι συνδεδεμένη με την έννοια «του λαού και του θρόνου»¹⁹⁵ με επίδραση και στον κλάδο των δασκάλων. Στο περιοδικό «Ερμής» ο εκδότης Αντ. Καραγιάννης θα γράψει: « Ο διδασκαλικός κόσμος της Ελλάδος δεν εμφορείται υπό κομμουνιστικών αρχών και ιδεών. Τουναντίων δεχόμεθα εκ προϊμίου τούτον ως κόσμον σωφρονούντα και συνετόν, ως μία τάξιν της Κοινωνίας μας κατ' εξοχήν συντηρητικήν και νομιμόφρονα, ως Κλάδον τέλος της δημόσιας μας υπηρεσίας εμπνεόμενον από τα ευγενέστερα και υψηλότερα ελληνικά και ανθρωπιστικά ιδανικά, τα οποία μάλιστα εκλήθη να καλλιεργήση εις τας συνειδήσεις των μικρών ελληνοπαίδων. .... Τα γεγονότα τούτα αδικούν ολόκληρον τον διδασκαλικόν κόσμον της Χώρας, συγχρόνως δε και του λαού ...»¹⁹⁶. Σε άλλο φύλλο θα περιγράψει: «Αποτελούμεν κράτος πολιτικώς συγκεκροτημένον και ανεξάρτητον. Είμεθα μέλος της κοινωνίας των εθνών και θεωρούμεθα και είμεθα πράγματι λαός άξιος της ελευθερίας μας. Με ιδικήν μας ιδεολογίαν με σκοπούς αντικειμενικούς και μαγαλύτερους καθαρώς ελληνικούς με αρχάς εν τω βίο ιδικά μας με φως και ύπαιθρον ελληνικήν με τη λιτότητα και την εργατικότητα μας την καλλιτεχνίαν μας και τη σάτυρά μας, την εφημερίδα μας και τας διαλέξεις μας με την εγκράτειαν και την οικογενειακή μας συνεκτικότητα, ουδενός λαού υστερούμεν και εκ των άλλων εις πολιτισμόν προηγμένων...» και λίγο παρακάτω «Την επιστήμη θεραπεύομεν ει περ τις και άλλος των μικρών λαών. Των βαλκανικών λαών υπερτερούμεν καθ'όλας τας εκδηλώσεις της ζωής. Αποτελούμεν εν Ανατολή εστίαν εκπολιτιστικού φωτός.»¹⁹⁷ Κομμουνιστές υπήρχαν παντού

---

¹⁹⁴ Ιστορία των Ελλήνων ό.π τ. 15 *Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου Πολιτική Ιστορία 1912-1940* Άγγελος Βλάχος ιστορικός σελ. 360

¹⁹⁵ Δ. Παπαδημητρίου, ό.π., σελ. 88

¹⁹⁶ Περιοδικό «Ερμής» ΕΤΟΣ Ι Αριθ. Φύλ 361, ΑΘΗΝΑΙ – 8 Ιουνίου 1929.

¹⁹⁷ Στο ίδιο «Ερμής» ΕΤΟΣ Ι Αριθ. Φύλ 403, ΑΘΗΝΑΙ – 29 ΜΑΙΟΥ 1930.

όπου απειλούνταν οι νόμιμες εξουσίες. Στα αριστερά κόμματα και τα συνδικάτα, αλλά και στα αστικά, όπου με δόλιο τρόπο είχαν παρεισφρήσει, στους εβραίους και κάθε είδους μειονότητα αλλόθρησκη ή όχι. Έτσι η πατρίδα, το έθνος, ο λαός απειλείται από τη βία των «αργυρωνήτων πρακτόρων του μπολσεβικισμού»¹⁹⁸, ή όπως ο Αντ. Καραγιάννης θα περιγράψει στον «Ερμή», «Κατά της μαφίας ταύτης εξεγείρεται ήδη μερίς τις φιλογενών πολιτών και δη εξ εκείνων, οίτινες και επί τουρκοκρατίας απετέλουν τον πυρήνα της εν Θεσσαλονίκη ελληνικής Κοινότητας και προσέδιδον ζωηρόν ελληνικόν χαρακτήρα εις την όλην εμφάνισιν της πόλης. Η δράσις των ασυνειδήτων της Μόσχας πρακτόρων θα προσκρούση βεβαίως και θα συντριβή τελικώς επί του ισχυρού ελληνικού αισθήματος, το οποίον τόσον εδραίως έχει εμπεδωθή εις στήθη των ελληνικών δικαίων. Η θέσις όμως των εθνικοφρόνων Ελλήνων της Θεσσαλονίκης έναντι των επιβουλεομένων τα ελληνικά ιδανικά είναι εις άκρον μειονεκτική. Οι εν Θεσσαλονίκη εκπαιδευτικοί φορείς του μοσχοβίτικου πνεύματος είνε κρατικοί λειτουργοί. Και κατέχουν εκεί πάσας τας εκπαιδευτικάς εξουσίας.... Κατόπιν τούτου οι ακραιφνείς Έλληνες πολίται της Θεσσαλονίκης, οι έχοντες την ευγενή και εθνοπρεπή πρωτοβουλίαν να κινηθούν κατά της ειδεχθούς επιβουλής εναντίον των ελληνικών παραδόσεων, θα χρειασθή να παλιώσουν πάλιν σκληράν και τραχείαν μέχρι της πλήρους επικρατήσεως των και της οριστικής νίκης των. Προς τον σκληρόν μεν, αλλά ωραίον και ηθικόν τούτον αγώνα, να μη αποδυσπετήσουν οι καλοί Θεσσαλονικής...»¹⁹⁹.

Αξίζει εδώ να προσέξουμε και τη φράση «εθνικοφρόνων Ελλήνων». Στήνεται λοιπόν ένας «τύπος ανθρώπου», ο κομμουνιστής, που είναι σλάβος, (στη διαμόρφωση αυτής της αντίληψης θα παίξει ρόλο και η

---

¹⁹⁸ Δ. Παπαδημητρίου ό.π σ. 88.

¹⁹⁹ Περιοδικό «Ερμής» ΕΤΟΣ Ι Αριθ. Φύλ 357, ΑΘΗΝΑΙ – 11 ΜΑΙΟΥ 1929.

έλλειψη σταθερής σχέσης από την πλευρά του ΚΚΕ)²⁰⁰, επιβουλεύεται την εθνική κυριαρχία, είναι βίαιος, δεν αποδέχεται τις ηθικές αξίες (που δεν είναι άλλες από αυτές που επιβάλλει το σύστημα εξουσίας της αστικής τάξης) είναι πράκτορας (βασική αρχή η συνομοσιολογία), επιδιώκει την ανατροπή, εξαπατά τους ανθρώπους και τους οδηγεί στην κατάρρευση, μετατρέποντας τους σχεδόν σε κατώτερα όντα. Χτίζονται έτσι όλα αυτά τα στοιχεία που θα αποτελέσουν τη βάση του αντικομμουνισμού.

Έτσι από το 1925 μέχρι και το 1936 όπου η Δ.Ο.Ε. μαζί με όλο το συνδικαλιστικό κίνημα θα κηρυχθεί παράνομη, θα έχουμε τη σταδιακή «κυριαρχία» των αριστερών ρευμάτων του κλάδου στο Μεσοπολέμου. Είναι η περίοδος που η συντηρητική, δεξιά έκφραση του κλάδου στα 1927-1928 θα δεχτεί πλήγματα σε όλα τα επίπεδα θα λέγαμε, όπως με ιδιαίτερη σαφήνεια περιγράφει ο καθηγητής στο πανεπιστήμιο Ιωαννίνων κ. Χάρης Αθανασιάδης, λέγοντας: «Ο βαθύτατος διχασμός του κλάδου καταγράφηκε επίσης το φθινόπωρο του 1927, όταν οι τοπικοί διδασκαλικοί σύλλογοι κλήθηκαν να επιλέξουν στρατόπεδο. Μέσα από θυελλώδεις συνελεύσεις (πολλές από τις οποίες κατέληξαν σε διασπάσεις ή μαζικές διαγραφές των κάθε φορά μειοψηφούντων), εξήντα έξι σύλλογοι συντάχθηκαν με τη Διδασκαλική Ομοσπονδία και δέκα με την υπό συγκρότηση «Εθνική» (η οποία θα ιδρυθεί τελικά ένα χρόνο αργότερα με την πιο ουδέτερη επωνυμία «Νέα Διδασκαλική Ομοσπονδία»)²⁰¹. Το πνεύμα της Ν.Δ.Ο.Ε. εκφράζει σε άρθρο του ο Σίμος Λιότσης, Γενικός Γραμματέας της, «...αλλά δεν αγνοούν ότι υπάρχουν δημοδιδάσκαλοι, οίτινες απελαθέντες και απολυθέντες επί αποδεδειγμένω κομμουνισμό, κατόρθωσαν άγνωστω πώς να ευρίσκονται ήδη εν υπηρεσία»²⁰².

---

²⁰⁰Γρ. Φαράκος - *Το ΚΚΕ απέναντι στους Βαλκανικούς ανταγωνισμούς, 1935/1952 στο Η Ελλάδα '36-49 Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο Τομές και συνέχειες* Τέταρτη Έκδοση Επιμέλεια Χάγκεν Φλάισερ εκδ. Καστανιώτη σελ 53-72.

²⁰¹ Χ. Αθανασιάδης, περιοδικό «Παιδεία» τ. 10 *Οι δάσκαλοι της «Αντίδρασης»* (1923-1930)

²⁰² Περιοδικό Ερμής, τ. 134, 6 Ιουλίου 1929

Την ίδια περίοδο ο Γ. Παπανδρέου στα 1929 ως υπουργός παιδείας ταυτιζόμενος με το πνεύμα του «ιδιώνυμου αδικήματος» θα πει: «Οι δάσκαλοι, οι οποίοι δεν συμφωνούν, δικαιούνται βεβαίως να διατηρούν τας πεποιθήσεις των, αλλά όχι και τας θέσεις τους»²⁰³ και αλλού «Ημείς προκειμένου περί δασκάλων προχωρούμεν πέραν του ιδιώνυμου. Το ιδιώνυμον προς τιμωρίαν ζητεί “ προπαγάνδα κομμουνιστικών ιδεών”, ενώ το υπουργείον για την απόλυσιν των διδασκάλων αρκείτε εις την ύπαρξιν κομμουνιστικού φρονήματος»²⁰⁴.

Είναι σαφέστατη η υπεροχή των αριστερών ρευμάτων, κυρίως των κομμουνιστών που υπάρχουν μέσα στην «Αριστερή Παράταξη» των δασκάλων όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω, όταν στις διαδικασίες εκλογής αιρετού εκπαιδευτικού συμβούλου στα 1928 ο Αριστείδης Ρουχωτάς, από τις σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις, στηρίζεται φανερά από την κομμουνιστική πτέρυγα των δασκάλων που αποτελούν μια «δυναμική μειοψηφία» στον κλάδο, δημιουργώντας μέτωπα ενάντια στις συντηρητικές δυνάμεις του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κομμουνιστής δάσκαλος Ν. Πλουμπίδης γράφει στο Διδασκαλικό Βήμα το 1928, ενώ βρίσκεται διορισμένος στη Βούρμπα Ελασσόνας και υπηρετεί τις ιδέες και τη γραμμή του κόμματος, «... Είναι υποχρέωση στον καθένα να ψηφίσουμε το Ρουχωτά και Δαγκλή και γιατί λέει η Ομοσπονδία μας και γιατί αυτοί οι δύο κλείνουν μέσα τους το ιδανικό του Διδασκαλικού κόσμου. ... ο δάσκαλος δεν γίνεται πια όργανο εκμετάλεψης του καθένα παρά αγωνίζεται και θα αγωνιστή για τα δίκαιά του με πρωτοπορία την οργάνωσή του, τη μεγάλη Ομοσπονδία.»²⁰⁵.

Έτσι στις εκλογές αυτές όπου ψηφίζουν όλοι οι δάσκαλοι (σε 12.000 τους υπολογίζει ο Χάρης Αθανασιάδης)²⁰⁶, η συμμετοχή ήταν

---

²⁰³ Ριζοσπάστης 30/4/89

²⁰⁴ Στο ίδιο.

²⁰⁵ Διδασκαλικό Βήμα. Αριθ. 167. 18 Μάρτη 1928.

²⁰⁶ Χ. Αθανασιάδης. ό.π. σελ. 21.

υποχρεωτική, αλλά σίγουρα αντιπροσωπευτικότερη απ ό τι οι εκλογές των συνδικάτων (ισχύει ακόμα σήμερα αυτό), ο Ρουχωτάς (που προέρχεται από το σοσιαλιστικό χώρο) θα καταγράψει μια συντριπτική νίκη με ποσοστό 60%, έναντι 39% του συντηρητικού Γιαννικόπουλου.²⁰⁷

Ένα χρόνο αργότερα στο 12^ο συνέδριο το 1929 της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας θα περιγράψει στη βασική ιδεολογική και πολιτική του αρχή μέσα από το Διδασκαλικό Βήμα λέγοντας : «Σ' όλα τα μέρη της γης η κοινωνία έχει ταξική μορφή. Η άνιση κατανομή των υλικών αγαθών, έχει ως συνέπεια το χωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις, που τόσο περισσότερο οργανώνεται, όσο το άτομο αυτοκαθοριζόμενα, αποκτούν ταξική συνείδηση ... . Είναι λοιπόν η θέση τους μέσα στην τάξη που περιλαμβάνει τους εργάτες του χεριού και τους εργάτες του πνεύματος ... .».²⁰⁸

Χαρακτηριστικό της επίδρασης που έχει αυτή η δυναμική μειοψηφία της Αριστερής Ριζοσπαστικής Παράταξης, στον κλάδο των δασκάλων, αλλά και η σχέση τους με άλλους εργαζόμενους, είναι οι χαιρετισμοί του 4^{ου} Πανοικοδομικού Συνεδρίου, «Το 4^ο Πανοικοδομικόν Συνέδριον. Χαιρετίζει το 11^ο Διδασκαλικόν Συνέδριον και θέλει να πιστεύει, πως η επαναστατική σταδιοδρομία ανοίγεται πιά και για τους δυναστευόμενους προλετάριους της πέννας και η απόφαση σας θα σας φέρη δίπλα μας φυσικούς συμμαχους μας και συναγωνιστας μας στους σκληρούς αγώνας που μας περιμένουν εμάς όλους και γενικά ολόκληρη την εργατική τάξη της χώρας. Εντολή 4^{ου} Συνεδρίου Ο Πρόεδρος Α. Κούβελας.»²⁰⁹, αλλά και του προεδρείου του Γενικού Συνεδρίου της Ομοσπονδίας Τύπου και Βιομηχανίας Χάρτου, «Το Προεδρείον Του Γ'. Συνεδρίου της ομοσπονδίας τύπου και Βιομηχανίας Χάρτου. Προς το ΙΑ Συνέδριο της Διαδασκαλικής Ομοσπονδίας ενταύθα. Συνάδελφοι, Το Γ' Συνέδριο της Ομοσπονδίας εργατών τύπου και Βιομηχανίας χάρτου χαιρετίζουν το συνέδριό σας θεωρεί

---

²⁰⁷ ό.π.

²⁰⁸ Διδασκαλικό Βήμα. Ιούνης 1929.

²⁰⁹ Διδασκαλικό Βήμα. Αριθ. 174. 17 ΜΑΙΟΥ 1928.

υποχρέωσίν του να σας εφιστήση την προσοχήν επί των συνθηκών κάτω από τας οποίας συνέρχονται τόσο το συνέδριό σας όσο και το ιδικόν μας. Όλαι αι μετεκλογικαί κυβερνήσεις και ειδικότερα η σημερινή κυβέρνηση ελθούσα με πρόγραμμα την ανόρθωσιν των οικονομικών της αστικής τάξης εις βάρος των καταπιεζόμενων εξαπέλυσε κύμα απροκαλύπτου τρομοκρατίας εναντίον της εργατικής τάξης και όλων των καταπιεζομένων. Από την τρομοκρατία αυτή δεν ηξήρε και τους εργάτες του πνεύματος και ειδικότερα τον διδασκαλικόν κλάδον εναντίον του οποίου επετέθη λυσσώδως. Ήδη ετοιμάζη ένα νομοσχέδιον δια του οποίου εκτός όλων των άλλων δικαιωμάτων που και το Σύνταγμα ναγνωρίζει εις κάθε πολίτην αφαιρεί και αυτό το δικαίωμα του σκέπτεσθαι. Όντας βέβαιοι ότι μπρος στον κίνδυνον αυτό που απειλεί ίσου τους εργάτες του χεριού και του πνεύματος, το συνέδριό σας θα αρθή στο ύψος του και ότι θα ναγνώριση την ανάγκην της πραγματοποιήσεως του Ενιαίου Μετώπου όλων των καταπιεζόμενων τασσόμενων πρωτοπορεία των διανοουμένων της χώρας. Αναφωνούμεν. Ζήτω το ΙΑ Συνέδριον της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας. Ζήτω το Ενιαίο Μέτωπο όλων των καταπιεζομένων. Κάτω το αντιδραστικό νομοσχέδιο²¹⁰.

Αξίζει να αναφερθεί και η ρήξη μεταξύ της Συνομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος, και της ΔΟΕ, η οποία ξεκίνησε από το 1929 ουσιαστικά και αφορούσε την εκπροσώπηση αρχικά των ομοσπονδιών²¹¹, στο 3^ο πανυπαλληλικό συνέδριον, το οποίο εξέλεξε στη θέση του γενικού γραμματέα τον Παναγή Δημητράτο (οι άλλοι εκπρόσωποι ήταν οι Αλοΐζος, Παππάς, Λαζάρου, Βιτσοζόρου, Χρύσης) της ΔΟΕ. Συνεχίστηκε με την κριτική που άσκησαν οι εκπρόσωποι της ΔΟΕ στο θέμα του μισθολογίου και την άνιση μισθολογικά για τους δασκάλους αντιμετώπιση.

---

²¹⁰ Διδασκαλικό Βήμα, όπ..

²¹¹ Διδασκαλικό Βήμα, Αριθ. Φύλλου 215, 24 Φεβρουαρίου 1929.

Ένα χρόνο αργότερα στο 4^ο πανυπαλληλικό συνέδριο ο Παναγής Δημητράτος δεν εκλέγεται έχει αφήσει όμως πολιτικά τη σφραγίδα στον πολιτικό προσανατολισμό του δημοσιουπαλληλικού κινήματος που δεν είναι άλλος από το ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι έχουν σχέση εργάτη και εργαζόμενου με το κράτος και ότι η συνεργασία με την εργατική τάξη είναι απαραίτητη. Είναι η περίοδος που η Αριστερή Παράταξη των Δασκάλων στη ΔΟΕ παίζει ρόλο σημαντικό, άλλωστε από τη ΔΟΕ είναι εκλεγμένοι οι Κ. Παπανικολάου, Δ. Χαρτουλάρης, Α. Ρουχωτάς, και Π. Δημητράτος με αναπληρωματικούς τους Γ. Σαζώνη, Δ. Δαμασκηνό, Ν. Πλουμπίδη και Ι. Φούντα.²¹²

Το 1930 η κατάσταση στην εκπαίδευση περιγράφεται από το συνδικαλιστικό κίνημα των δασκάλων ως εξής: «200.000 παιδιά των λαϊκών τάξεων δε φοίτησαν τη χρονιά που πέρασε σε σχολείο γιατί δεν ιδρύθηκαν οι απαιτούμενες 2.500 νέες διδασκαλικές θέσεις. (Οικονομία 57 εκατομμύρια). 300 θέσεις μετεκπαιδευμένων δημοδιδασκάλων και απολυθέντων έμειναν κενές και δε διορίστηκαν οι νόμιμοι αναπληρωτές. (Οικονομίες 7.000.000), 3.000 προαγωγές δημοδιδασκάλων έμειναν ανεκτέλεστες τη χρονιά αυτή. (Οικονομίες 18 εκατομμύρια). Καταργήθηκε η μετεκπαίδευση των τριτοβάθμιων. (Οικονομία 3 εκατομμυρίων). Η διαβάθμιση των γυμνασιαστών και των μετεκπαιδευθέντων τριτοβαθμίων δεν έγινε. (Οικονομίες ½ εκατομμυρίου). Αποστολές δημοδιδασκάλων στο εξωτερικό δεν πραγματοποιήθηκαν. (Οικονομ. 2 εκατομμυρίων). 7.500 δημοδιδάσκαλοι δεν παίρνουν ούτε 2.000 δρ. το μήνα μισθό. (Οικονομίες από τους μισθούς μόνον 32 εκατομμύρια). Δηλαδή πραγματοποιήθηκαν στο 1930 εις βάρος της παιδείας του λαού οικονομίες δραχμών

---

²¹² Τάσος Αποστολόπουλος, *Οι δυνάμεις εργασίας στην εκπαίδευση και στο δημόσιο τομέα. Η πορεία της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μέχρι το 2010. Οι σχέσεις της με τις τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων*. Πάτρα Δεκέμβρης 2011.

124.500.000. Αυτή υπήρξε η ... εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης το 1930.»²¹³

Μεγάλες συγκεντρώσεις και απεργίες που έγιναν το 1931 και το 1932, αναγκάζουν κύκλους της κυβέρνησης Κονδύλη να ομολογούν ότι γέμισε η Ελλάδα κομμουνιστές δασκάλους.

Την κύρια έκφραση του αντικομμουνισμού και συνεπώς του συντηρητισμού στον κλάδο αναλαμβάνει ο «Ερμής» μέσα από τις στήλες του. Ο πολιτικός και συνδικαλιστικός του λόγος εμπεριέχει όλες τις βασικές αξίες με τις οποίες εκφράζεται και η έννοια της «πρώιμης εθνοφροσύνης» και αποτελεί το «όργανο» της συντήρησης του κλάδου στην περίοδο.

9. Το περιοδικό Ερμής.

Το εβδομαδιαίο περιοδικό «Ερμής» εμφανίστηκε στο χώρο της εκπαίδευσης στα 1920 μέχρι το 1946. Εκδότης ήταν ο δάσκαλος από τη Χαλκίδα Αντώνης Καραγιάννης. «...το προφίλ του οποίου συμπυκνώνει τα βασικά χαρακτηριστικά της ομάδας: Αντιβενιζελικός και σκληρός αντικομμουνιστής, με συντηρητικές κοινωνικές αντιλήψεις, απαξιώνει τη δημοτική γλώσσα («ρακώδες και χυδαίων γλωσσικόν κατασκευάσμα») και θεωρεί το δημοτικισμό δούρειο ίππο του κομμουνισμού...»²¹⁴.

Μέσα από τον «Ερμή» αναπτύχθηκε ένα μεγάλο δίκτυο επικοινωνίας απλών εκπαιδευτικών. Βρήκαν βήμα στις σελίδες του «γλωσσαμύντορες» πολιτικοί, όπως ο Ευστράτιος Κουλουμπής και ο Θεόδουλος Νικολούδης, δημοσιογράφοι όπως ο Ευάγγελος Λαχανοκάρδης και βεβαίως η ηγετική ομάδα των «καθαρολόγων» όπως ο Εξαρχόπουλος, ο Καλλιάφας και ο Χατζιδάκις. Τέλος υπήρχε συνεργασία με τις

---

²¹³ Διδασκαλικό Βήμα Αριθ. 307-308, 4 ΓΕΝΑΡΗ 1931.

²¹⁴ Χ. Αθανασιάδης ό.π Περ. Ιστορικές Σελίδες.

εφημερίδες «Εμπρός», «Πολιτεία», κ.ά. που εξέφραζαν τον αντιβενιζελικό χώρο²¹⁵.

Στον «Ερμή» θα βρούμε επίσης άρθρα παιδαγωγικά ιστορίας και πολλές προσεγγίσεις διδακτικής μεθοδολογίας, πολλά εκ των οποίων αρκετά αξιόλογα για την εποχή. Αν συνδέσουμε το εύρος των διαφημίσεων, τους συντάκτες των άρθρων, τις «ανταποκρίσεις», τις αναφορές σε άρθρα βασικού πολιτικού περιεχομένου, από άλλα περιοδικά και εφημερίδες της εποχής, με την αναγνωσιμότητά του μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ήταν ένα σημαντικό περιοδικό της περιόδου, που άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια του στη διαμόρφωση των συντηρητικού λόγου των δασκάλων.

10. Οι πολιτικές αποκρυσταλλώσεις στον κλάδο.

Σταδιακά διακρίνονται οι πολιτικές αποκρυσταλλώσεις που έχουν πλέον διαμορφωθεί στον κλάδο. Σ' αυτές περιγράφονται και τα βασικά ιδεολογικά προτάγματα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των προταγμάτων θα βρει σάρκα και οστά στις δημοκρατικές ελευθερίες που αναπτύχθηκαν, σε αντίθεση με το αυταρχικό κράτος του Μεσοπολέμου στην Αντίσταση, συσπειρώνοντας το μεγαλύτερο μέρος των δασκάλων στο Εαμογενές μπλοκ, ενισχύοντας ταυτόχρονα το κομμουνιστικό κόμμα, όπου οι περισσότεροι από αυτούς θα συνεχίσουν και στην περίοδο του εμφυλίου με τον ΔΣΕ.

Την περίοδο 1928-1932 ο Ε. Βενιζέλος είναι για τελευταία φορά πρωθυπουργός. Η Μικρασιατική Καταστροφή, η άνοδος των σοσιαλιστικών ιδεών, η οικονομική κρίση, οι διεκδικήσεις και οι απεργίες που πληθαίνουν διαμορφώνουν μια εντελώς νέα πολιτικοκοινωνική πραγματικότητα. Το 1929 ψηφίζεται ο νόμος του «Ιδιώνυμου». Την ίδια χρονιά η Βουλή ψηφίζει τους νόμους της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης

---

²¹⁵Χ. Αθανασιάδης ό.π Περ. Ιστορικές Σελίδες.

που προβλέπουν: βετές, υποχρεωτικό, μεικτό, δημοτικό σχολείο, δτάξιο Γυμνάσιο (κλασικό και πρακτικό), ίδρυση κατώτερων μικτών επαγγελματικών σχολών, φροντίδα για την ίδρυση και οργάνωση των νηπιαγωγείων και πρόγραμμα ανέγερσης σύγχρονων σχολικών κτιρίων²¹⁶.

Το 1932 η Κυβέρνηση Βενιζέλου πέφτει και ακολουθεί εναλλαγή Κυβερνήσεων μέχρι το Μάρτη του 1933 όπου το Λαϊκό Κόμμα κερδίζει τις εκλογές και ο Π. Τσαλδάρης σχηματίζει Κυβέρνηση. Το κίνημα Πλαστήρα το βράδυ των εκλογών οξύνει την πολιτική ένταση. Ο Θ. Τουρκοβασίλης, στέλεχος του κόμματος των Ελευθεροφρόνων, γίνεται Υπουργός Παιδείας και αναλαμβάνει το ξήλωμα της μεταρρύθμισης του 1929. Άλλο ένα βενιζελικό πραξικόπημα το Μάρτη του 1935 θα κατασταλεί από τον Γ. Κονδύλη, Υπ. Στρατιωτικών (έχει προσχωρήσει στο Λαϊκό Κόμμα). Ο κρατικός μηχανισμός εκκαθαρίζεται από τα δημοκρατικά στοιχεία. Οι προοδευτικοί δάσκαλοι απολύονται. Ο Γ. Κονδύλης ανατρέπει τελικά τον Τσαλδάρη και με ένα «δημοψήφισμα» θα επαναφέρει το Βασιλιά Γεώργιο Β΄ στο θρόνο.

Οι εκλογές το Γενάρη του 1936 δεν αναδεικνύουν αυτοδύναμη Κυβέρνηση. Οι 15 βουλευτές του ΚΚΕ έχουν ρυθμιστικό ρόλο. Τελικά σχηματίζεται υπηρεσιακή Κυβέρνηση υπό τον Κ. Δεμερτζή και Αντιπρόεδρο-Υπ. Στρατιωτικών τον Ι. Μεταξά. Ο Δεμερτζής πεθαίνει τον Απρίλη του 1936 και ο Μεταξάς αναλαμβάνει την πρωθυπουργία. Στις 8 και 9 Μάη ξεσπούν απεργίες και ταραχές στη Θεσσαλονίκη (σκοτώνονται 12 εργάτες). Στις 4 Αυγούστου, παραμονές μεγάλης εργατικής απεργίας, ο Μεταξάς κηρύσσει τη δικτατορία με πρόσχημα τις ταραχές και τον κομμουνιστικό κίνδυνο²¹⁷ που απειλεί την πατρίδα.

---

²¹⁶ Α. Δημαράς, ό.π. τεκμ. 149β, σελ 169, Τόμος Β΄

²¹⁷ Δ. Λιβεράτος *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1932-36)* Δ΄ Τόμος, Εναλλακτικές εκδόσεις/Ιστορική Μνήμη Φεβρουάριος 1984. σ. 254-301.

Είναι η περίοδος που η ΔΟΕ θα κηρυχθεί παράνομη και η εγκύκλιος του Υπουργού Παιδείας Κ. Γεωργακόπουλου στις 17 Οκτωβρίου θα λέει: « Επί τη ευκαιρία της ενάρξεως του σχολικού έτους 1936-1937 απευθύνω προς πάντας τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς τας κάτωθι συστάσεις, τας οποίας επιθυμώ να έχωσιν πάντοτε υπ όψει των κατά την εκτέλεσιν των καθηκόντων των. ... Και ενώ τα πολιτικά κόμματα ησχολούντο με την αναρρίπισιν των παθών και την καλλιέργειαν του μίσους μεταξύ των Ελλήνων, ύπουλος εχθρός, ο Κομμουνισμός, ελλοχεύων και μετά σατανικής μεθοδικότητας ενεργών, προσεπάθει να διαφθείρει την εθνικήν συνείδηση και να παρασκευάση την επιβολήν της ερυθράς αναρχίας. Ανενόχλητος συμμαχών μετά των αστικών κομμάτων, επεκτείνων την δράσιν του παντού όπου εύρισκε χαρακτήρες χαλαρούς και ρευστάς συνειδήσεις, ήχθη εις τοιούτων σημείον αποθρασύνσεως ώστε να διανοηθή την βιαίαν επιβολήν των αρχών του. Ευτυχώς κατά την κρίσιμον εκείνην στιγμήν, καθ' ην προπαρασκευάζετι ο εμφύλιος πόλεμος και ητοιμάζοντο εν τω σκότει τα μέσα της αδελφοκτόνου αιματοχυσίας, ο Κυβερνήτης της Χώρας ηγρύπνει. ... αι συνειδήσεις των διδασκάλων διεφθείροντο και το σχολείον εχρησιμοποιείτο, ουχί σπανίως, ως μέσον προπαρασκευής της κομμουνιστικής επιβολής. ... Δια να επιτύχητε εις το υψηλόν έργον σας πρέπει να πιστεύσητε, με όλην την ψυχήν σας, εις την ιερότητα της αποστολής σας. Δεν είσθε απλοί υπάλληλοι, ως επιχειρήθη να υποστηριχθή, επιδιώκοντες υλικά ανταλλάγματα, ως μόνην των μόχθων σας αμοιβήν. Δεν είνε ανεκτόν να σας συνδέουν συνδικαλιστικάί τάσεις και να αισθάνεσθε εαυτούς αντιτιθέμενους προς το Κράτος... ...Εις αριθμόν είσθε οι περισσότεροι από κάθε άλλην κατηγορίαν Κρατικών λειτουργών. Είσθε επί πλέον τοποθετημένοι και εις τους πλέον μεμακρυσμένους και εις τους πλέον ολιγανθρώπους συνοικισμούς της Πατρίδας. ...»²¹⁸.

---

²¹⁸Προσωπικό αρχείο. Αριθ. Εγκυκλίου 413, Περίληψης «Περί των έργων των εκπαιδευτικών λειτουργών» Αριθ. Πρωτ. 76854. Εν Αθήναις 17 Οκτωβρίου 1936.

Στη διαδικασία εντοπισμού στοιχείων που βοηθούν στο να ερμηνεύσουμε τη στάση των δασκάλων την περίοδο της Αντίστασης και του Εμφυλίου αυτό που κυριαρχεί είναι το σύστημα των ποινών στο εργασιακό τους περιβάλλον. Οι ποινές δε σχετίζονται με το εκπαιδευτικό έργο, αλλά και με την συμπεριφορά του εκτός σχολείου. Άλλη μορφή ελέγχου και χειραγώγησης αποτέλεσε ο τρόπος μεταθέσεων για πολλά χρόνια. Τέλος οι πολιτικές παρεμβάσεις σταθερά αποτελούσαν μοχλό πίεσης και εξάρτησης. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι οι δάσκαλοι της δημοτικής εκπαίδευσης βίωσαν μια άδικη και σκληρή αντιμετώπιση στην εργασία τους ως προς τις απολύσεις, οι οποίες δημιουργούσαν διαρκή ανασφάλεια και φόβο. Κατά την επαγγελματική τους εξέλιξη άλλοτε διορίζονταν ή μεταθέτονταν από υπουργούς απευθείας, άλλοτε μέσα από συνεντεύξεις επιτροπών, ενώ οι μισθοί τους (είτε από τους δήμους, είτε από το κράτος) δεν παρουσίαζαν πάντα σταθερότητα και συχνά δεν ήταν εξασφαλισμένοι .

Εύκολα μπορεί κανείς να διακρίνει ότι ο δάσκαλος ήταν εκτεθειμένος στον έλεγχο αλληπάλληλων επιτροπών και οργάνων κρατικών σε όλα τα επίπεδα της ζωής του, αφού συχνά και η πολιτική του ζωή γινόταν στόχος. Χαρακτηριστικός είναι ο αριθμός των απολυμένων δασκάλων πριν το 1922 όπως προαναφέραμε, ο αριθμός των απολύσεων με βάση το «Ιδιώνυμο», αλλά και αργότερα οι απολύσεις της δικτατορίας του Μεταξά.

Η κατάσταση δεν αλλάζει με το εμφυλιακό νομοθετικό πλαίσιο μεταξύ 1946-1950, όπου η εκκαθάριση των δημοσίων υπαλλήλων μπαίνει

με το Θ΄ Ψήφισμα στον κεντρικό πολιτικό σχεδιασμό.²¹⁹ Τότε απολύεται πάνω από το 10% του κλάδου.²²⁰

11. Το γλωσσικό ζήτημα και οι πολιτικές σηματοδοτήσεις του.

Κρίνεται σκόπιμο να εντάξουμε το ζήτημα της γλώσσας μέσα σε μια τέτοια εργασία, όχι μόνο γιατί αποτέλεσε συχνά αφορμή για πολιτικές διαμάχες και έντονες αντιπαραθέσεις, αλλά κυρίως γιατί αυτή εντάχθηκε στον πολιτικό λόγο. Σηματοδότησε πολιτικές ιδέες ή πολιτικές συμπεριφορές και ταυτίστηκε με τις έννοιες του κράτους και του έθνους στην ελληνική κοινωνία διαχρονικά. Το στίγμα δίνει ο Γ. Κορδάτος: «...Ο λογιωτισμός στη νέα του μορφή δεν έδινε πεντάρα για τις πραγματικές ανάγκες του λαού. Για ένα μόνο φρόντιζε: να αλλάξει τη γλώσσα. Να μιλάει ο χωριάτης σαν αρχαίος Αθηναίος. ....»²²¹

Οι ρίζες της διαμάχης για τη γλώσσα βρίσκονται αρκετά πίσω από την περίοδο του Μεσοπολέμου, μια και οι πολιτικοί σχηματισμοί διεκδικούν την πατρότητα της «εθνικής γλώσσας». Η γλωσσική διαμάχη έκτοτε θα διχάσει όχι μόνο πολιτικούς, επιστήμονες ή μια «ελίτ» κοινωνική, αλλά ολόκληρη την κοινωνία.²²² Από το 1911 ακόμα ιδρύεται η «Μεγάλη των φοιτητών επιτροπεία προς άμυναν της εθνικής γλώσσης» με δεσπόζουσα μορφή το Γεώργιο Μυστριώτη. Αργότερα με τη συμμετοχή των καθηγητών της Φιλοσοφικής, Ν. Εξαρχόπουλο, Γ. Χατζιδάκι και Α. Σκιά, οι «γλωσσαμύντορες», θα προσπαθήσουν να επιβληθούν έναντι των «μαλλιαρών», του Ψυχάρη. Στην πραγματικότητα είναι μια προσπάθεια

---

²¹⁹ Προκόπης Παπαστράτης, *Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφύλιου πολέμου*, στο «Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 19145-1949, Μετάφραση Αριστέα Παρίση, Γ έκδοση, εκδ., ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 2002, σελ., 47-66.

²²⁰ Χ. Νούτσος, *Το σχολείο της εθνοπροσόνης* (1945-1952), στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Τομος Δ μέρος Β, 1945-1952, Ανασυγκρότηση, εμφύλιος, παλινόρθωση*, Βιβλιόραμα, 2009, σελ. 109-131.

²²¹ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του Γλωσσικού μας ζητήματος*, Μπουκουμάνης Αθήνα, 1973, σελ. 110-112.

²²² Α. Φραγκουδάκη *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980*, Αθήνα 2001.

επιβολής της «εγγράματης» εξουσίας και του συντηρητισμού που αυτή εκφράζει.

«Η καθαρεύουσα ο δεσμός γλώσσας- έθνους και θρησκείας, το αρχαιοελληνικό κλέος αποτελούν συστατικά στοιχεία της ιδεολογικής σκευής και ταυτότητας των δασκάλων των καθηγητών των «λογίων» και των «εγγράματων» γενικότερα, στοιχεία από τα οποία αντλούν, ως επί το πλείστον, το κύρος και την εξουσία τους.»²²³. Η έννοια της πατρίδας της οικογένειας της θρησκείας, καθώς και η σύνδεση του λαού και του έθνους με την ιστορία, αποτελούν μέρος των πυλώνων της πρόιμης εθnikοφροσύνης του Μεσοπολέμου. Μπορεί να μην είναι τα «έντονα χαρακτηριστικά»²²⁴, αλλά όπως θα αναφέρει ο «Ερμής», «Κατά γενική αντίληψιν ιδανικά θεωρούνται και η θρησκεία, η γλώσσα, η πατρίς και η οικογένεια. Και καλούνται τα ιδανικά αυτά αιώνια, επειδή συμβαίνει να ζουν δια μέσου των χιλιετηρίδων. ...»²²⁵ και «... Τοιουτοτρόπως παρίσταται ολόκληρος ο συντηρητικός και νομιμόφρων υπαλληλικός κόσμος ως αριστερίζων, επειδή αριστερίζοντες είνε οι εκπροσωπούντες αυτόν εν Αθήναις»²²⁶.

Καθώς θα περνάν τα χρόνια και ο Εθνικός Διχασμός θα κυριαρχεί στην πολιτική ζωή, θα σταθεροποιηθεί μια διαχωριστική γραμμή όπου από τη μία θα υπάρχει μεγάλη ταύτιση του δημοτικισμού με το βενιζελικό στρατόπεδο και από την άλλη οι «γλωσσαμύντορες», με το αντίπαλο στρατόπεδο.

Μετά το 1917 στη φαρέτρα των επιχειρημάτων «καθαρολόγων», έναντι του δημοτικισμού προστίθεται και ο αντικομμουνιστικός λόγος ο οποίος θα κυριαρχήσει ως στοιχείο της εθnikοφροσύνης του Μεσοπολέμου. Θα ακούγονται λοιπόν συχνά οι εκφράσεις για : «το θηρίον

---

²²³ Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αι. Τ. Α2 «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος» Σ. Μπουρνάζος σελ., 271-278

²²⁴ Περιοδικό «Ερμής» ΕΤΟΣ ΙΑ Αριθ. Φύλ 436, ΑΘΗΝΑΙ – 15 Νοεμβρίου 1930

²²⁵ Ο.π.

²²⁶ Ο.π.

του μπολσεβικισμού», η ταύτιση δημοτικισμού, κομμουνισμού «διδασκτικός μπολσεβικισμός» ή «μαλλιαροκομμουνισμός». Είναι τέτοια η κατάσταση που ακόμα και στο αναγνωστικό της Γ΄ τάξης του δημοτικού, τα «Ψηλά Βουνά», θα ανακαλυφθεί από τον Γ.Ν. Χατζιδάκι προσπάθεια σοβιετοποίησης των μαθητών και απομάκρυνση από τα «μεγάλα ιδανικά».²²⁷ Φυσικά το βιβλίο θα είναι μέσα σε αυτά που θα καούν στην πλατεία στο Σύνταγμα το 1921.

Το γλωσσικό ζήτημα θα μεσουρανήσει και στα χρόνια του Μεσοπολέμου όταν η κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα το 1923 θα επαναφέρει κάποια μέτρα από την «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση» του 1917. Η προσπάθεια να μπει η δημοτική γλώσσα στην εκπαίδευση των δασκάλων στο Μαράσλειο Διδασκαλείο με διευθυντή τον Α. Δελμούζο και η προσάρτησή του στην Παιδαγωγική Ακαδημία με διευθυντή το Δ. Γληνό μεταξύ άλλων, θα βρεθεί στο επίκεντρο των προσδοκιών των δύο μεγάλων παιδαγωγών. Ο Δελμούζος θα πει:

«Ήταν η ίδια η ανάγκη που με είχε σπρώξει άλλοτε στο Βόλο: να μορφώσουμε ζωντανούς ανθρώπους καλύτερους από τη δική μας γενιά, και να στηθή με τον καιρό ένα σχολείο αληθινό απάνω στη δική μας ζωή. Η δημοτική γλώσσα ήταν εκεί μια αυτονόητη προϋπόθεση για κάθε μορφωτική ενέργεια», ενώ ο Δ. Γληνός θα ζητήσει «να αφήσουν τα νεκρά στοιχεία να είναι νεκρά»²²⁸.

Θα ακολουθήσουν τα «Μαρασλειακά», και η δικτατορία του Πάγκαλου το 1925 που θα έχουν ως κατάληξη την απόλυση των δύο παιδαγωγών. Ταυτόχρονα όμως θα σχηματοποιούνται στον ορίζοντα και οι πολιτικές διαφωνίες μεταξύ Δελμούζου και Γληνού που θα οδηγήσουν στη διάσπαση του «Παιδαγωγικού Ομίλου».

---

²²⁷Περιοδικό «Ερμής» ό.π σελ 277.

²²⁸Χ.Κάτσικας-Κ. Θερμανός ό.π. σελ117

Έτσι : «... Η ελληνική αστική τάξη είναι αντιδραστική. Δεν γνώρισε και δεν έζησε καμία από τις αρετές που αποτελέσανε την αξία, τον υπαρκτικό λόγο των αστικών τάξεων της Δύσης. Ούτε δίψα της απροκάλυπτης αλήθειας, ούτε το γενναίο πέταγμα της ελεύθερης έρευνας, ούτε το σεβασμό της ελεύθερης συνείδησης, ούτε την τιμή προς τους δημιουργούς του καλύτερου μέλλοντος. Η ελληνική αστική τάξη είναι προορισμένη, να στολίζεται με φράκο και κολλαριστό πουκάμισο και να έχει τη στεγνή ψυχή μεσαιωνικού καλόγερου. Υποκρισία, σεμνοτυφία, ηθική κούφια, αρετή λόγων και εκμετάλλευση. Αν η τάξη αυτή που κυβερνεί το δύσμοιρο λαό και τον εξαπατά εκατό χρόνια τώρα, είχε κόκκο μυαλού, θα είχε αγκαλιάσει την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Γιατί η Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση όπως διατυπώθηκε ήταν θεμελίωμα της ελληνικής παιδείας πάνω στα ζωντανά δεδομένα του γνήσιου ελληνικού κόσμου, ήταν αληθινή αναγέννηση μέσα στο πλαίσιο όλων των χαρακτηριστικών μιανής σύγχρονης προοδευτικής αστικής κοινωνίας. Νεοέλληνες αστοί πότε με κατηγορίες για τσαρικά ρούβλια, πότε με αθεΐες πότε με μπολσεβικισμούς, πότε με ανηθικότητες κλοτσοβόλησαν κάθε φορά, έφτυναν, ερύπαναν κάθε «άνθρωπο» που αγαπώντας πλατιά το λαό του ήρθε για να του μεταδώσει λίγο φως. ...»²²⁹ θα πει ο Δ. Γληνός, δείχνοντας και το συντηρητισμό της εποχής αλλά και την οριστική του στροφή προς τις σοσιαλιστικές ιδέες, ενώ ο Δελμούζος θα υποστηρίξει για τις απόψεις του Γληνού: «μας δείχνουν τον καινούριο αέρα που άρχισε κυρίως από τα 1920 και ύστερα να πνέη στον τόπο μας ορμητικά από τις στέπες της Ρωσίας»²³⁰.

Το 1927 ο Εκπαιδευτικός Όμιλος θα διασπαστεί γιατί στο εσωτερικό του έχουν διαμορφωθεί δύο συγκρουόμενες τάσεις. Η μία είναι

---

²²⁹ Χ.Κάτσικας-Κώστας Θεριανός ό.π , σελ118

²³⁰ ό.π., σελ. 119

φιλελεύθερη και η άλλη σοσιαλιστική. Η φιλελεύθερη τάση θα αποχωρήσει και ο Εκπαιδευτικός Όμιλος θα διαλυθεί.²³¹

Η γλώσσα ως ζωντανό στοιχείο μιας κοινωνίας αποτέλεσε βασική διαχωριστική γραμμή μεταξύ του συντηρητισμού της αστικής τάξης και των ακραίων τμημάτων της από τη μια και των φιλελεύθερων τμημάτων της, μαζί με αυτά των νεαρών σοσιαλιστικών ιδεών, από την άλλη. Έτσι τη γλώσσα θα τη συναντάμε σχεδόν πάντα ως στοιχείο της «εθνικοφροσύνης», με την μορφή της καθαρεύουσας από την μία πλευρά, ενώ θα διεκδικείται με τη μορφή της δημοτικής από την άλλη πλευρά του πολιτικού λόγου. Αυτό το στοιχείο αποτέλεσε και μέσα στον κλάδο διαχωριστική γραμμή μεταξύ των συντηρητικών δασκάλων και των σοσιαλιστών και κομμουνιστών από την άλλη. Στάσεις που και αυτές θα τους ακολουθούν στην περίοδο της Αντίστασης και του Εμφυλίου.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο μεσοπόλεμος για τους καθαρολόγους δεν ήταν μια καλή περίοδος. «Θα χρειαστούν ισχυρές δόσεις πολιτικού αυταρχισμού για να διευρύνουν κάπως την επιρροή τους στη δεκαετία του 1930, αλλά μόνο ο εμφύλιος φάνηκε να επιβεβαιώνει πανηγυρικά το ιδεολόγημα τους περί «μαλλιαροκομμουνισμού». Αρκετοί από αυτούς ισχυροποιήθηκαν κάποτε, εξαργυρώνοντας και επαγγελματικά τότε τη συνεισφορά τους όπως ο Τρύφων Παπαθανασίου που κατέλαβε θέση Γενικού επιθεωρητή. Υπήρξαν, ωστόσο, και κάποιοι που δεν πρόλαβαν να αντικρύσουν την οριστική εξουδετέρωση των κομμουνιστών που τόσο αποζητούσαν. Ένας από αυτούς ήταν ο ιστορικός τους ηγέτης ο των δεξιών δασκάλων, Αντώνης ο Καραγιάννης, που θα βρει «τραγικό θάνατο» στα «Δεκεμβριανά». Θα τον νεκρολογήσει αποδίδοντας τις δέουσε τιμές ο ομοϊδεάτης του παιδαγωγός Σπυρίδων Καλιάφας.»²³²

---

²³¹ Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Αγνοί αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος Αθήνα, 1977, σελ. 79.

²³² Χ. Αθανασιάδης Περ. Ιστορικές Σελίδες ό.π., σελ., 20-23.

12. Η αριστερή παράταξη των δασκάλων.

Η Αριστερή Παράταξη των δασκάλων, εμφανίζεται το 1929 στην Γενική Συνέλευση της ΔΟΕ²³³ και θα παίξει καθοριστικό ρόλο στο συνδικαλιστικό και πολιτικό προσανατολισμό του κλάδου. Αποτελεί σταθμό για τη συνδικαλιστική τους ιστορία και καταλύτη στη διαμόρφωση και τη λειτουργία ενός «πολιτικού δικτύου αλληλεγγύης».

Η πολιτική παρουσία της Αριστερής Παράταξης τα χρόνια που έδρασε, ανησύχησε τις μέχρι τότε συνδικαλιστικές παρατάξεις (δεξιοί, φιλελεύθεροι,). Μάλιστα ήταν τέτοια η δυναμική τους που ανάγκασε στη 9^η Γ.Σ. του κλάδου 12 συλλόγους που έλεγχαν οι δεξιοί να εκφράσουν την άποψη ότι «... η Συνέλευση στράφηκε οριστικά προς τον κομμουνισμό...»²³⁴ με αποτέλεσμα να διασπαστεί η ΔΟΕ και να ιδρύσουν τη «Νέα Διδασκαλική Ομοσπονδία» η οποία διατηρείται ως τη την 11^η Γ.Σ.

Στην 11^η Γ.Σ η Αριστερή Παράταξη, εμφανίζεται δυναμικά με πρόσωπα που θα γίνουν πολύ γνωστά για τους αγώνες τους αργότερα. Ο Νίκος Πλουμπίδης, ο Βασίλης Παπάς, ο Κ. Παπανικολάου, ο Κ. Θ. Παπανικολάου, ο Γ. Μιχαλόπουλος, ο Κριμίτσας, και αργότερα ο Κ. Χυτήρης, ο Σεραφεΐμ Μαξίμος, ο Κ. Τσίρκας, η Ελένη Μπαμπαδάκη κ.ά.

Από το 1928 μέχρι το 1936 παρουσιάζουν σταθερά ανοδική πορεία και βάζουν τη σφραγίδα τους στις διεκδικήσεις του κλάδου σε θέματα όπως η συμμετοχή 2 αιρετών στα εποπτικά συμβούλια, η αναγνώριση ως συντάξιμου χρόνου η προϋπηρεσία στα ιδιωτικά, η τροποποίηση της μισθολογικής κλίμακας με καθορισμό του κατώτατου μισθού, η υπεράσπιση του δικαιώματος της απεργίας κ.ά., αλλά και στις μεγάλες συγκεντρώσεις που έγιναν το 1931 και το 1932.²³⁵

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των πολιτικών παρεμβάσεων που αυτή η δυναμική μειοψηφία του κλάδου ασκεί, αποτελεί και το παρακάτω

²³³ Γιάννη Κατσαντώνη, *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για γωμί παιδεία ελευθερία* εκδ ΣΕ. Σελ. 25.

²³⁴ Διδασκαλικό Βήμα Ιούνης 1929.

²³⁵ Δ. Λιβιεράτος ό.π.Δ' Τόμος, σελ. 107-113.

περιστατικό. Τον Οκτώβρη του 1931 σε συγκέντρωση στο θέατρο Αλάμπρα,²³⁶ -κύριος ομιλητής είναι ο πρόεδρος της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας, Ζάκος Βλόντης,- πρότεινε να περιοριστεί η Ομοσπονδία σε ένα ψήφισμα διαμαρτυρίας για την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης, δυσανάλογο της μεγάλης οικονομικής κρίσης και της πειθάρχησης που βίωναν οι δάσκαλοι, αλλά και η κοινωνία μέσα στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης. Η Αριστερή Παράταξη ζήτησε να δοθεί ο λόγος και στον εκπρόσωπό της τον Νίκο Πλουμπίδη. Το προεδρείο αρνήθηκε. Ακολούθησαν διαμαρτυρίες, διαπληκτισμοί και μικροσυμπλοκές. Η συντηρητική διοίκηση αποχώρησε μέσα σε αποδοκιμασίες. Στο θέατρο παρέμειναν οι οπαδοί της Αριστερής Παράταξης, οι οποίοι εξέλεξαν μια Επιτροπή Αγώνα και εξέδωσαν ένα ψήφισμα σύμφωνα με το οποίο θα συντάσσονταν σε δυναμικές κινητοποιήσεις με τους άλλους δημοσιοϋπαλληλικούς κλάδους.

Η πολιτική δυναμική της που εκφράστηκε μέσα σε εργατικούς χώρους των δημοσίων υπαλλήλων, στηρίχτηκε κυρίως στις συμμαχίες που έστησαν οι κομμουνιστές την περίοδο αυτή με σοσιαλιστές και προσωπικότητες. Παρότι η κομματική γραμμή ήταν ενταγμένη στη γραμμή της Γ΄ Διεθνούς, ο Πλουμπίδης, μαζί με τον Παππά, τον Κ. Θ. Παπανικολάου και άλλους, συνεργάζονται με το Δημητράτο προκειμένου η ΔΟΕ να μην μείνει στα χέρια των συντηρητικών, εκφράζοντας πλατιές συμμαχίες και μάλλον τη διάθεση των δασκάλων.

Η επιλογή αυτή δεν αρέσει στην ηγεσία του ΚΚΕ και η κριτική που δέχεται είναι ιδιαίτερα σκληρή και εκφράζεται μέσα από το Ριζοσπάστη στις 18.7.1930²³⁷

---

²³⁶ Γ. Κατσαντώνης, ό.π. σελ. 60.

²³⁷ «Η ολομέτωπη επίθεση της μπουρζουαζίας κατά των εργαζομένων μαζών γενικά διεξάγεται επίσης και κατά των δασκάλων. Εντεύθεν το συμφέρον των δασκάλων να συμμαχήσουν με την εργατική τάξη και να παλαίψουν μαζί της για τις απαιτήσεις τους, κατά του Βενιζέλου. Ομιλία σε εκδήλωση του Συλλόγου Εκπαιδευτικών Π.Ε. Κερατσινίου-Περάματος «Νίκος

Αυτό που τροφοδότησε τους δασκάλους της Αριστερής Παράταξης, ήταν η πίστη τους στα ιδανικά για μια σύγχρονη παιδεία, ανάδειξη των προβλημάτων του κλάδου, αλλά και η σύνδεση με τα γενικότερα προβλήματα του λαού, με τον οποίο είχαν άμεση σχέση.

Πολλοί από αυτούς τους πρωτοπόρους δασκάλους του μεσοπολέμου, απολύθηκαν, φυλακίστηκαν, βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν, αφήνοντας όμως μια πολιτική και συνδικαλιστική παρακαταθήκη για το μέλλον, συνεισφέροντας στον ταξικό προσανατολισμό και την αύξηση της συνειδητότητας του κλάδου. Ισχυρή παρουσία πολλών από αυτούς διακρίνουμε και στην προσπάθεια ανασύνταξης του αριστερού κινήματος στα μετεμφυλιακά χρόνια. Γειωμένοι στην κοινωνία, με τις εμπειρία των πολιτικών μετώπων του Μεσοπολέμου και της Εθνικής Αντίστασης δίνουν το πολιτικό και συνδικαλιστικό παρόν τους.²³⁸

Τέλος να πούμε ότι από αυτή τη δυναμική μειοψηφία πάρα πολλούς θα τους συναντήσουμε στον ΕΛΑΣ, αργότερα στο Γράμμο και το Βίτσι κι από εκεί στις λαϊκές Δημοκρατίες.

Πλουμπίδης», Κερατσίνι 30.3.2013 του Χάρη Αθανασιάδη. *Ιστορικός της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*.

²³⁸ Μ. Λυμπεράτος, Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η ραγδαία ανασυγκρότηση της ελληνικής αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες, εκδ. «ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ» 2011.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΧΕΙΑ - ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ.

- Αρχείο Διδασκαλικής Ακαδημίας (Δ.Ο.Ε.) « Το Διδασκαλικό Βήμα»
- Αρχείο Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας (ΔΟΕ): «Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου» - Γενικά
- Αρχείο Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας.
- Αρχείο Παιδαγωγική Ακαδημίας Τρίπολης.
- Αρχείο Μονοτάξιου Διδασκαλείου Σπάρτης.
- ΓΕΣ-ΔΙΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949).
- Αρχείο ΑΔΕΔΥ

ΝΟΜΟΙ – ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ – ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ

- Αριθ. Εγκυκλίου 413, Περίληψης «Περί των έργων των εκπαιδευτικών λειτουργών» Αριθ. Πρωτ. 76854. Εν Αθήναις 17 Οκτωβρίου 1936.
- Ν.Δ. 12/17 Ιουν. 1926 (ΦΕΚ 201, άρθρο 14).
- Ψήφισμα Θ' «Περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών», ΦΕΚ 232, 28 Αυγούστου 1946.
- Εφημερίδα της Κυβερνήσεως Αρ. Φ. 172. Αθήνα 5 Σεπτεμβρίου 1913.
- α)Νόμ.ΒΤΕΘ' της 2/7 Μαρτ. 1896 περί συμπληρώσεως του άρθρ. 56 του από 3 Σεπτ. 1895 Νόμ. ΒΤΜΘ'.
- β)Νόμ.ΒΤΖ' της 5/5 Απρ. 1896 περί τροποποιήσεως του περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως ΒΤΜΘ' νόμου.
- γ)Νόμ.ΒΥΛΣΤ' της 16/20 Δεκ. 1896 περί συμπληρώσεως της διατάξεως του άρθρ. 63 του Νόμ. ΒΤΜΘ'.
- δ)Νόμ.ΒΨΛΑ' της 10/15 Απρ. 1900 περί συμπληρώσεως του περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως νόμου.

- ε)Νόμ.Γ'Η' της 10/19 Αυγ. 1905 περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ' της 3 Σεπτ. 1895 και ΒΤ'Ζ' της 5 Απρ. 1896 περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως.
- ς)Νόμ.Γ'Ι' της 24/24 Οκτ. 1909 περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ'/1895 και Γ'Η'/1905 περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως.
- ζ)Νόμ.ΓΨΛΣΤ' της 1 Απρ./24 Μαΐου 1910 περί τροποποιήσεως του άρθρ. 2 του ΓΤ' νόμου του 1909 περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ' του 1895 και Γ'Η' του 1905 περί στοιχειώδους και δημοτικής εκπαιδεύσεως.
- η)Νόμ.ΔΓ' της 14/19 Ιαν. 1912 περί τροποποιήσεως του 3 άρθρου του Γ'Η' νόμου περί τροποποιήσεως των Νόμ. ΒΤΜΘ' του 1895 και ΒΤ'Ζ' του 1896.
- θ)Νόμ.102 της 22/23 Δεκ. 1913 περί τροποποιήσεως διατάξεών τινων των Νόμ. ΒΤΜΘ' περί στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και ΓΩΚΗ' περί κεντρικού εποπτικού συμβουλίου της δημοτικής εκπαιδεύσεως.
- Νόμος ΒΤΜΘ/1895 «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως» ΦΕΚ Αριθ. 37 Τεύχος Α' Εν Αθήναις τη 5 Οκτωβρίου.
- Νόμος 240, ΦΕΚ 97/16 Απριλίου 1914, τεύχος Α'.

ΒΙΒΛΙΑ – ΑΡΘΡΑ

- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Εκδοτική Αθηνών.
- *Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αιώνα*. Εκδόσεις Βιβλιόραμα.
- *Ιστορία των Ελλήνων*. Εκδόσεις ΔΟΜΗ.
- Αβδελά Έφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού, Καταμερισμός εργασίας κατά φύλα στο δημόσιο τομέα 1908-1955*, εκδ.. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος - Ιστορικό Αρχείο (1990)

- Αθανασιάδης Χάρης. *Δάσκαλοι και εκπαιδευτικός Δημοτικισμός, Το περιοδικό Αυγή (1923-1925)*, εκδ. Μεταίχμιο, Μάρτιος 2001.
- Αθανασιάδης Χάρης. Άρθρο. Περιοδικό, *Ιστορικές Σελίδες Οι δάσκαλοι της αντίδρασης (1923-30)*.
- Αθανασιάδης Χάρης. Ιστορικός της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ομιλία σε εκδήλωση του Συλλόγου Εκπαιδευτικών Π.Ε. Κερατσινίου-Περάματος «Νίκος Πλουμπίδης», Κερατσίνι 30.3.2013.
- Αποστολόπουλος Τάσος, *Οι δυνάμεις εργασίας στην εκπαίδευση και στο δημόσιο τομέα. Η πορεία της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μέχρι το 2010. Οι σχέσεις της με τις τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων*. Πάτρα Δεκέμβρης 2011.
- Βαλασαμόπουλου Νικόλαου, *Ιστορία του διδασκαλικού συνδικαλισμού* εκδ Εκπαιδευτική Επικοινωνία.Αθήνα χ.χ
- Β.Ι.Λένιν. *Η μεγάλη πρωτοβουλία σε Διαλεχτά έργα*. εκδ. της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ.
- Βλάχος Άγγελος «Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου Πολιτική Ιστορία 1912-1940 ιστορικός ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ τ. 15 εκδ. ΔΟΜΗ.
- Βουρνάς Τάσος, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ*» τόμος Γ εκδ. Παττάκη.
- Γκόντζου Χρήστου – Αναστασάκου Κώστα , *Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση*, εκδ Δίπτυχο Αθήνα 1985.
- Γληνός Δημήτρης, *Εκλεκτές Σελίδες*. Εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1972, Τόμος Γ΄.
- Δημαράς Αλέξης *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* (Τεκμήρια Ιστορίας) τ. Α&Β εκδ., Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.
- Επετηρίδα της δημοτικής εκπαιδευσεως Αθήνα 1901-1902.
- Ζιάγκος Νίκος, *Αγγλικός ιμπεριαλισμός και εθνική αντίσταση, 1940-1945*, Αθήνα 1978, Τόμος Β.

- Θάνας Δημήτρης (επιμ) *Ημερολόγιο Στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα 1942-1945*. Εισαγωγή-σημειώσεις Τζούκας Βαγγέλης. Εκδ. Ωεκανίδα, Αθήνα 2013.
- Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *Εκπαίδευση και πολιτική: η περίπτωση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσ/νικη, 1999.
- Κατσαντώνης Γιάννης, *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για ψωμί παιδεία ελευθερία*, εκδ. Σ.Ε.
- Κατσαντώνης Γιάννης. *Η αριστερή παράταξη των δασκάλων στο Μεσοπόλεμο*. Εκδ. Σ.Ε 1988.
- Κάτσικας Χρήστος – Θεριανός Κώστας *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004* Εκδ. Σαββάλας.
- Κατσορίδας, Δημήτρης. *Βασικοί σταθμοί του εργατικού - συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα : 1870 – 2001*, 1η έκδ. - Αθήνα : Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ), 2008.
- Κοντονή Άννα, *Το νεοελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1997,
- Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία του Γλωσσικού μας ζητήματος*, Μπουκουμάνης Αθήνα, 1973.
- Κουζής Γιάννης. *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο*. Εκδ. GUTENBERG.
- ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα τόμ. 5^{ος} 1940-1945, Αθήνα 1974 έκδοση του ΚΚΕ (Εσωτερικού).
- *ΛΑΪΚΟ ΔΙΑΔΑΣΚΑΛΕΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ, Η παιδαγωγική Ακαδημία που λειτουργεί στις ελεύθερες περιοχές*. Δεύτερη έκδοση. Επιτροπές Περιοχής Πελοποννήσου & Δυτικής Ελλάδας του ΚΚΕ 2016. Πελοπόννησος.

- Λέφας Χρήστος, *Ιστορία της εκπαίδευσως*. ΟΕΣΒ 1942.
- Λιάσκου Γιάννη, *Η ιστορία του συνδ. Κινήματος των δημοσίων υπαλλήλων* Αθήνα 1992.
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Το ελληνικό, εργατικό κίνημα 1918-1923*, Κομμούνα. χ.χ
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ(1923-1927) Επαναστατικές εξαγγελίες*, εκδ. Κομμούνα / Ιστορική μνήμη 3.
- Λιβιεράτος Δημήτρης *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1927-1932) Από την καταφρόνια μια καινούρια αυγή*, Κομμούνα Ιστορική μνήμη 5 Δεκέμβρης 1987.
- Λιβιεράτος Δημήτρης *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1932-36) Δ΄ Τόμος*, Εναλλακτικές εκδόσεις/Ιστορική Μνήμη Φεβρουάριος 1984.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η ραγδαία ανασυγκρότηση της ελληνικής αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες*, εκδ. «ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ» 2011.
- Λυμπεράτος Μιχάλης, άρθρο, *Η Παιδεία στην Αντίσταση: Σταθμός στην Ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα*. Εφημερίδα Αυγή 17 Νοέμβρη 2013, ένθετο «Παιδεία και Κοινωνία.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Προαγγελία Θυελλωδών ανέμων... Ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της Κατοχής* εκδ. Βιβλιόραμα Αθήνα 2009.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, εκδ. ο Πολίτης.
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005.
- Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα 1999.

- Μπουρνάζος Στρατής, *Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος*, Ιστορία της Ελλάδος του 2^{ου} αι. Τ. Α2
- Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα, από το 1875 ως το 1974*, Τόμος Α' & Β', (Α' & Β' μέρος) εκδ. «ΓΝΩΣΗ».
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο. Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946*, εκδ. Βιβλιόραμα.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Πνεύμα στασιαστικών. Ο σύλλογος των δημοδιδασκάλων του νομού Ιωαννίνων (1920)*, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ.
- Νούτσος Χαράλαμπος, *Το σχολείο της εθνοφοροσύνης (1945-1952)*, στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, Τομος Δ μέρος Β, 1945-1952, Ανασυγκρότηση, εμφύλιος, παλινόρθωση, Βιβλιόραμα, 2009.
- Παπαδημητρίου Ι Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας. Αθήνα 2006 Β' Έκδοση.
- Παπανδρέου Αποστόλης, *Η τραγωδία της εκπαίδευσης Ελλάδα*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα, 1985.στην
- Παπαστράτης Προκόπης, *Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου, στο «Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 19145-1949*, Μετάφραση Αριστέα Παρίση, Γ έκδοση, εκδ., ΟΛΚΟΣ, Αθήνα 2002.
- Πατρώνης Βασίλης, *Από τον «κοινωνικό πειραματισμό» του 1900 στον κρατικό παρεμβατισμό του Μεσοπολέμου: Η Αγροτική Πίστη και οι Συνεταιρισμοί πριν την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας (1900,1930)*,<http://keinediad.academyofathens.gr:8080/keine/images/stories/pdfs/Patronis.pdf>
- Πιζάνιας Πέτρος. *Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα (1842-1923) Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας* εκδ. ΜΙΕΤ ΑΘΗΝΑ 1985.

- Πινακίδης Γεώργιος, Ιστορία της Ελλάδας Τόμος 14.
- Πουλιαντζάς Νίκος. *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό* μτφ. Ν. Μηλιόπουλος. Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981.
- Πουλιόπουλος Παντελής, *Εθνικισμός και αγριανθρωπισμός επιμέλεια: Βαγγέλης Σακκάτος Δρόμων*, 2014.
- Πουλιόπουλος Παντελής, *Συνοπτικές θέσεις για την πολιτική οικονομία*, εκδ., Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2004.
- Πυργιωτάκης Ε. Ιωάννης, *Δάσκαλοι και κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Οι επιπτώσεις του κοινοβουλευτικού συστήματος στην εξέλιξη του διδασκαλικού επαγγέλματος στην Ελλάδα*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών Τομ. 71, 1988, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Πρώτον ελληνικόν εκπαιδευτικόν συνέδριον, εν Αθήναις, 31 Μαρτίου 4 Απριλίου 1904, Βιβλιοθήκη Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.
- Πυργιωτάκης Ιωάννης, *Η Οδύσσεια του Διδασκαλικού Επαγγέλματος*. Αδερφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.
- Ράπτης Χριστόφορος, *Τα δύσκολα χρόνια 1941-1949*, Πρέβεζα 1990.
- Ρήγος Άλκης, *Η Β'ελληνική δημοκρατία 1924-1935, κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*. Εκδ., Θεμέλιο 1999.
- Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986
- Τζάνη Μαρία, Παμουκτσόγλου Τασία, *Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίαιτον*, Αθήνα, 1998.
- Τζούκας Βαγγέλης, *Οι οπλαρχηγοί του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο. Τοπικότητα και πολιτική ένταξη.*, εκδ. βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ.
- Σπουδές στο Γαλανόμαυρο. Φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας. Τ. Α' Ο ελληνικός φασισμός στον

μεσοπόλεμο. Περί της ιστορίας του φασισμού και της σημερινής της χρήσης Εκδ. ANTIFA * SKRIPTA.

- Τσομπανόγλου Γεώργιος Αν. Καθηγητής
<http://www.soc.aegean.gr/ext-files/gr/fm/502.pdf>
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1981.
- Φαράκος Γρηγόρης, *Το ΚΚΕ απέναντι στους Βαλκανικούς ανταγωνισμούς, 1935-1952 στο «Η ΕΛΛΑΔΑ '36-49 Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο Τομές και συνέχειες Τέταρτη Έκδοση Επιμέλεια Χάγκεν Φλάισερ*, εκδ. Καστανιώτη.
- Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι. Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος Αθήνα, 1977
- Φραγκουδάκη Άννα, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980*, Αθήνα 2001.
- Χαραλάμπους Δ.: *Όψεις του γλωσσικού προβλήματος στην Ελλάδα: από τη δίκη των τόνων στην καθιέρωση του μονοτονικού (1941-1982)*, στο περιοδικό Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τεύχ. 18, 1993.
- Χατζηστεφανίδης Θ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1986
- Χρήστου Γ. Χρήστος, *Εκπαίδευση και συνδικαλιστική πορεία των δασκάλων. Από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μέχρι το 1922* Αθήνα 2009.
- Mark Mazower *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, μετάφραση: Σπύρος Μαρκέτος εκδ. ΜΙΕΤ Αθήνα 2002
- Vitti Mario, *Η Γενιά του Τριάντα: Ιδεολογία και μορφή*, Ερμής, Αθήνα, 1995.

- Gunnar Hering, Die politischen Parteien in Griechenland 1821-1936, R. Oldenbourg Verlag, München 1992, σελ. 604-609, στο ό.π Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Εφημερίδα Ακρόπολις

Εφημερίδα Εμπρός

Εφημερίδα, ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ

Εφημερίδα Ριζοσπάστης

Εφημερίδα Ριζοσπάστης Εφημερίς Σοσιαλιστική

Εφημερίδα «Φωνή της Ηπείρου»

Εφημερίδα «Χρόνος»

Περιοδικό «Ερμής»

Περιοδικό, Ιστορικές Σελίδες.

Περιοδικόν Δημοτική Εκπαίδευση.

Περιοδικό «Αρχαιοτάξιο».

Περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης».